

KULTŪROS

BARAI

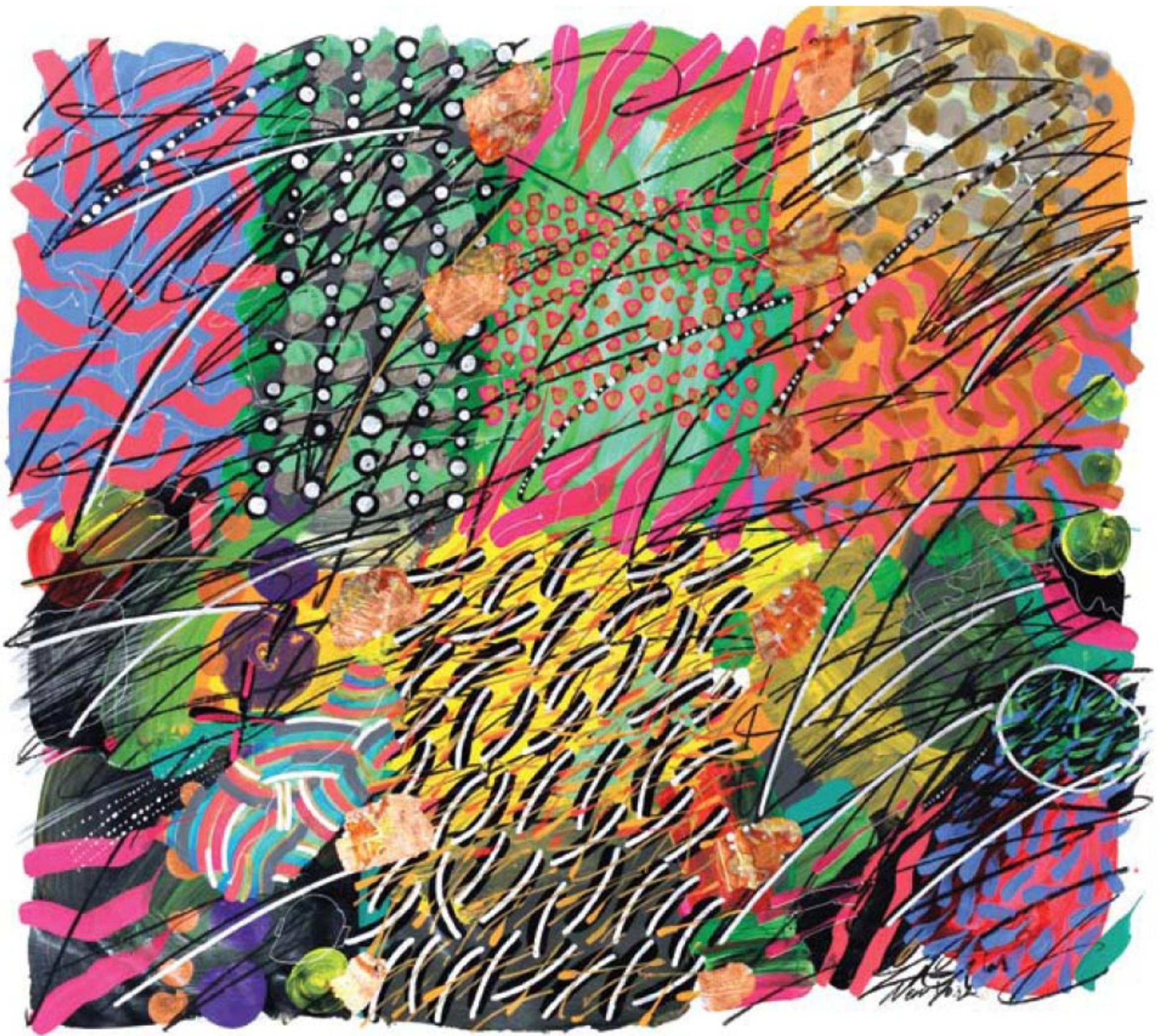
ISSN 0134-3106

2013

10

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. eurozine.com, kulturosbarai.lt

Vladislavas ŽILIUS. Iš ciklo „Smiltynė“. 10 deš., akrilas, pastelė, vario ir aukso folija

Galerijoje **Kairė–dešinė** veikia Vladislavo Žiliaus (1939–2012) piešinių, kurie reiškė jam daugiau negu pagalbiniai eskizai tapybos drobėms ar skulptūroms, paroda. Didelio formato popieriaus lakštuose atsiskleidžia unikalūs menininko talentas, savitas mąstymas, įdomi lietuvių etnografijos dermė su pasaulio vaizdinių įvairove, aiškiai juntama gimtojo krašto nostalgija. Lietuviškosios **Bobų vasaros** parafrazės apčiuopiamos amerikietiškosiose **Indian summer** impresijose, o nevaržoma laisve alsuojanti **Smiltynė** gyvai perteikia audringą vėją, šuoliuojantį kopų keteromis, vietos spalvas ir kvapus. Išradingai derindamas akrilą, pastelę, vario ar aukso foliją, įvairiaspalvius tušinukus ar flomasterius, Žilius kūrė daugiasluoksnes, iš pažiūros abstrakčias kompozicijas su drąsių, šaižių, kartais fluorescencinių spalvų dėmėmis, su netikėtai išnyrančiomis smulkiomis realistinėmis detalėmis, teksto nuotrupomis.

Kultūros ir meno
mėnesinis žurnalas.
Eina nuo 1965 m.

KULTŪROS BARAI

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ
(muzika) 2 62 38 61
Monika MEILUTYTĖ
(teatras) 8 614 12855
Kęstutis ŠAPOKA
(dailė) 8 684 83115
Asta DEKSNYTĖ
(dizainerė) 2 61 05 38
Kristina SABUKIENĖ
(kompiuterininkė) 2 61 05 38
Dalia MEČKAUSKAITĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Vytautas BERENIS
Endre BOJTÁR (Vengrija)
Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Carl Henrik FREDRIKSSON (eurozine)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Algis MICKŪNAS
Liana RUOKYTĖ
Antanas ŠILEIKA (Kanada)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: kulturosbarai@takas.lt,
kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – VšĮ „Kultūros barų“ leidykla. SL 101

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra Eurozine the netmagazine
partneris. www.eurozine.com

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Rasa RADZEVIČIŪTĖ. Pasirengę rytojui? *Keletas įžvalgų iš konferencijos apie Europos kultūros ateitį* / 2

Giedrius SUBAČIUS. Kalbos klaidų didybė / 4

Liudvika POCIŪNIENĖ. Apie manipuliacijas ir savignyą / 11

Nuomonės apie nuomones

Astrida PETRAITYTĖ. Heroizmo hierarchija / 17

Kūryba ir kūrėjai

Ramunė BALEVIČIŪTĖ. Teatras – publika – kritika. *Keletas poleminių pastabų* / 18

Audronis LIUGA. Jobo stalas. *Premjera Vičencoje* / 22

Vlada KALPOKAITĖ. Be teisės į tragediją. „Mūsų klasė“ NDT / 25

Kęstutis ŠAPOKA. Akis už akį, dantis už dantį. *Mindaugo Navako „Trys dalykai“* / 29

Tamara STRIPKO. Dailininkas, pakeitęs suvokimą apie šiandienines vaizduojamojo meno galimybes / 32

Save visur nešamės su savimi. *Ivaną Marčuką kalbina Gedmintė Samsonaitė* / 34

Vita MOZŪRAITĖ. Festivalio *Aura'23* misija – griauti stereotipus. Ar jie sugriuvo? / 36

Zita ČEPAITĖ. Londonas – tinkama vieta lietuvių dizainui / 42

Romualdas LANKAUSKAS. Liūdnoji Nida. *Esė* / 46

Eugenijus IGNATAVIČIUS. Stirna. *Dokumentinė drama* / 49

Praeities dabartis

Vita GRUODYTĖ. Nacionalinė muzika **versus** muzikinis nacionalizmas: sovietų ideologijos spraga / 64

Istorijos puslapiai

Virgilijus ČEPAITIS. Nepriklausomybės blokada / 70

Laikai ir žmonės

Valdemaras KLUMBYS. Vienas iš nenugalėtųjų. *Labai subjektyvus Kęstučio Jokubyno portretas* / 80

Kęstutis JOKUBYNAS. Iš ciklo „Nenugalėtieji“ / 82

Paveldas ir paminklai

Algimantas BACEVIČIUS. Palinkėjimai Bernardinų sodui / 87

Retrospektyva

Audronė GIRDŽIAUSKAITĖ. Moteris, prikalta prie savo pačios nepasitikėjimo kryžiaus. *Artomas Inozemcevas apie Moniką Mironaitę* / 90

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Politinė providencija / 93

Summaries / 95

Viršelio 1 p.: Vladislovas ŽILIUS. Iš ciklo „Indėnų vasara“ (*Indian Summer*). 10 dešimtmetis

Akrilas, pastelė, tušinukas, flomasteriai, vario ir aukso folija

4 p.: Mindaugas NAVAKAS. Iš parodos „Trys dalykai“

Vidmanto Ilčiuko nuotr.

EU2013.LT

Rasa RADZEVIČIŪTĖ

PASIRENGĘ RYTOJUI?

Keletas įžvalgų iš konferencijos apie Europos kultūros ateitį

Ateities scenarijai: kultūros atsakas į Europos „Sąjungos socialinės ir ekonominės raidos iššūkius“, – taip vadinosi spalio 1–2 d. Vilniuje vykusi konferencija, surengta Lietuvos pirmininkavimo ES Tarybai proga. Ateitis tiek lietuviškame, tiek angliškame (*Ready for Tomorrow?*) konferencijos pavadinime minima neatsitiktinai – artėjant naujam 2014–2020 m. ES finansiniam laikotarpiui, reikia persvarstyti kultūros politiką, ypač atsižvelgiant į ekonominę padėtį ir struktūrinių fondų lėšas.

Iki šių metų pabaigos pirmininkaujanti Lietuva į renginį sukviėtė aukšto rango Europos Parlamento ir Komisijos pareigūnus, Europos šalių vyriausybinių institucijų atstovus, kultūros ekspertus. Deja, kaip ne kartą savo pasisakymuose pažymėjo dalyviai, konferencijoje, kurios tikslas – aptarti kultūros politiką, pasigesta pačių politikų. Atidarę renginį ir kiek padiskutavę, kitą dieną jie išvyko į neformalų kultūros ir audiovizualinių reikalų ministrų susitikimą.

Konferencijos tikslus atidarymo kalbose išdėstė Lietuvos kultūros ministras Šarūnas Birutis, komisarė Androulla Vassiliou, atsakinga už Europos Komisijos švietimo, kultūros, daugiakalbystės ir jaunimo reikalus, Europos Parlamento Kultūros ir švietimo komiteto pirmininkė Doris Pack. Nors pasakyta daug gražių žodžių apie kūrybinių industrijų svarbą, net remtasi faktais (pavyzdžiui, ES kultūros ir kūrybos sektoriai sukuria 3,3 proc. BVP, įdarbina 6,7 mln. žmonių,

Lietuvoje autorių teisių industrija sukuria daugiau nei 5 proc. BVP, be to, 2008–2011 m. krizė užimtumą kultūros ir kūrybos sektoriuose paveikė mažiau nei kitose ES ekonomikos srityse), visa tai iškėlė daugiau klausimų, negu pateikė atsakymų. Atrodo, esminė problema – įrodyti pačios kultūros, ne kaip verslo ar turistinės veiklos, vertę. Ministras Birutis net siūlė iš naujo apibrėžti pačią kultūros sąvoką, esą politikai ir visuomenė suvokia ją taip skirtingai, o ji apima tokią daugybę sferų (nuo paveldo iki kino ar netgi sporto), kad tai trukdo aprėpti kultūros politikos lauką, nustatyti jo ribas.

*

„Ne viskas, ką įmanoma suskaičiuoti, yra svarbu, ne viską, kas svarbu, įmanoma suskaičiuoti“, – tokia mintimi, kiek ginčytinai priskiriama Albertui Einsteinui, rėmėsi vienas iš konferencijos pranešėjų Anthony's Liley's, kartu su Paulu Moore'u kalbėdamas apie statistikos naudą ir žalą kultūros sferai. Kaip pamatuoti kultūros renginių vertę, kaip atskirti projekto pelnus nuo socio-kultūrinių jo nuopelnų? Kaip pateisinti kultūrai skiriamus pinigus, kas įrodo, kad jie nebuvo išmesti į balą? Statistinė analizė nėra pakankama, iš jos galima sužinoti, pavyzdžiui, kiek lankytojų pritraukė renginys, tačiau kur kas svarbesnė informacija susijusi su tuo, kokią poveikį jis padarė jų požiūriams, jų jausmams. Todėl renkami duo-

menys ir apie tai, ką žmonės kalba, kas jiems patiko, kas ne, kokiais įspūdžiais jie dalijasi vieni su kitais.

Bene išsamiausią informaciją apie kultūros svarbą, įtaką ir įnašą ne vien ekonominiu aspektu savo pasisakyme pateikė Pieras Luigi's Sacco, kultūros ekonomistas, kultūra grindžiamos plėtros ekspertas iš Italijos. Jis pristatė tyrimą, paremtą reprezentatyvia Italijos gyventojų apklausa, kuria siekta išsiaiškinti santykį tarp dalyvavimo kultūroje ir bendros psichologinės savijautos. Dalyvavimą kultūros renginiuose susiejus su pagrindiniais subjektų tikslais, paaiškėjo, kad subjektyvi gerovė labiau priklauso nuo kultūros negu nuo pajamų, amžiaus, išsilavinimo, lyties, darbo ar gyvenamosios vietos. Sacco teigimu, kultūrinė veikla ypač naudinga senyviems ar sunkiai sergantiems žmonėms, – tą patvirtina išsamūs klinikiniai tyrimai. Į kultūros sferą įsitraukiantys pacientai greičiau ir efektyviau sveiksta, ilgiau gyvena. Dar vienas įdomus aspektas – glaudesnį sąlytį su kultūra patiriantys žmonės yra kur kas labiau linkę rūšiuoti atliekas, net jei tam skirti konteineriai yra tolokai nuo namų. Žmonės, abejingiau žvelgiantys į kultūrą, nusiteikę priešingai – net būdami išsilavinę ir pasiturintys, tam pastangų neskiria. Sacco teigimu, kultūra ne tik teikia žmonėms džiaugsmą, gerina jų savijautą, gilina savivoką ar keičia pasaulėjautą, bet gali ir netiesiogiai veikti ekonomiką, papildydama tiesioginį kūrybinių industrijų įnašą. Jei rastume būdą, kaip išmatuoti netiesioginį kultūros poveikį, būtų įmanoma naujai susieti kultūros politiką su ekonomikos politika.

*

Antrą konferencijos dieną, po įvadinio pristatymo darbas vyko keturiuose paralelinėse grupėse, tyrusiose konkrečias kultūrinės veiklos sferas, pavyzdžiui, kaip skatinti kultūros poreikį, bendradarbiaujant mokykloms ir muziejams, kaip aktyvinti bendruomenės įsitraukimą į bibliotekų ir kultūros centrų programas, kaip novatoriškai pritaikyti paveldą, kalbėta apie skaitmeninės kultūros pasiūlą, jos funkcionavimą ir apsaugą internete. Beje, kultūros

skaitmeninimas, naujosios technologijos kaip tik ir sulaukė daugiausia dėmesio. Skaitmenizuoti kultūros ir paveldo turinį tampa vienu iš investicinių ES prioritetų kultūros srityje. To pavyzdys – *Europeana*, skaitmeninė Europos biblioteka, skirta supažindinti su istoriniu ir kultūriniu paveldu. Viena įdomesnių projekto iniciatyvų – eilinių žmonių perteikiami ir atkuriami istoriniai įvykiai, pavyzdžiui, *Europeana 1989*, skirta prisiminimams apie Baltijos kelią internete įamžinti, arba kaupiamas šeimų istorijų ir fotografijų archyvas, pasakojantis apie Pirmąjį pasaulinį karą...

Apmaudu, kad kita su technologijomis susijusi, kultūros veikėjams ypač aktuali tema – autorių teisės – taip ir nesulaukė konkrečių siūlymų, kaip spręsti vis opesnes šios srities problemas. Daugiausia dėmesio šiai temai skyręs Pierre'as Lescure'as iš Prancūzijos, analizuojantis kultūros politiką skaitmeniniame amžiuje, skatino politikus kurti naujus teisės aktus, atsižvelgiančius į skaitmeninę kultūrą, o piratavimo problemas spręsti steigiant teisėtus kultūros turinio sklaidos šaltinius, gerbiančius autorių teises.

*

Pasak Vassiliou, „pokalbiai apie kultūros ekonomiką nereiškia, kad atmetama esminė, kiekybiškai nenustatoma kultūros vertė“. B lieka jai pritarti. Menininkai kultūros vertę žinojo ir žinos, ekonomistams, politikams rūpėjo ir rūpės finansavimo, dotacijų klausimai, o skeptikams, vis klausinėjantiems, kaipgi nustatyti tą neva mistinę kultūros vertę, bus galima pateikti keletą konferencijoje išgirstų argumentų. Nors svarbūs, net svarbiausi dalykai iš tikrųjų ne visada suskaičiuojami, atrodo, statistika neišvengiamai būtina, bent jau kuriant strategijas ES paramai gauti. Lietuva šį meną puikiai įvaldžiusi, juokais savo kalboje pažymėjo Estijos Kultūros ministerijai atstovavęs Ragnaras Siilas, pabrėždamas, kad jo šalis, užuot rašiusi strategijas, labiau mėgsta kultūros eksperimentus. Todėl svarbiausia, kad ir ateityje nepritrūktų idėjų, kaip užtikrinti ir perteikti, o jau vėliau pasverti, suvokti tą kultūros vertę, kuri „atsakinga“ už žmogaus tapsmą žmogumi... ■

KALBOS KLAIDŲ DIDYBĖ

Simonas Daukantas sukūrė tautos projektą, kurio pamatas buvo lietuvių kalba. Vien dėl tos kalbos jis XIX a. pabaigoje „tampa didžiuoju *Auszros* herojumi“.¹ Tačiau pati Daukanto lietuvių kalba aušrininkams netiko. Net ir amžininkai ją laikė nepaskaitoma: 1846 m. Motiejus Valančius pastebėjo, kad Daukanto kalba skaitytojams labai neskani;² 1853 m. Kajetonas Nezabitauskis skundėsi jos visai negalintis suvokti;³ o Antanas Baranauskas *Aušros* redakcijai aiškino, kaip ji sunkiai suprantama net ir puikiam mokslinčiui ar filologui.⁴ Išaukštintas dėl kalbos, bet jo kalbos forma atstumta. Užsimojusi skelbti Daukanto istoriją *Vienybė Lietuvininkų* 1893 m. teisinosi turinti pakeisti jo mažai suprantamą kalbą ir rašybą: „pertai istorija jo yra spausdinama atsakant sziandieniszka kalbai ir raszliavai“.⁵

Reda Griškaitė atskleidė, kodėl greta Daukanto aušrininkai ypač mėgo Teodorą Narbutą, kurio 9 tomų *Lietuvos istorijos* veikalas buvo „įsigyjamas, skaitomas, konspektuojamas, analizuojamas, saugomas asmeninėse bibliotekose, skolinamas“.⁶ Vienas Narbutos trūkumas buvusi lenkų kalba; Griškaitės žodžiais, jis „lingvistiškai lyg ir nepatogus“.⁷ „Nors Daukantui *beveik visada* suteikiama pirmenybė, *beveik visada* greta statomas ir Narbutas.“⁸ Taigi nepaskaitomas Daukantas iškeliamas kaip vėliava, o sukonspektuotas Narbutas paliekamas vėliavos šešėliu. Tapatinimąsi su kalba aušrininkams lėmė ne koks nors konkretus kalboje esantis ar nesantis žodis, galūnė ar raidė, bet pats kalbos faktas ir simbolinis jos krūvis. Daukanto tautos

projektas buvo įgyvendintas, nors konkretus rašomosios kalbos modelis ignoruotas.

Šiandien Lietuvoje, praėjus pusantro šimto metų nuo Daukanto mirties, kaip niekada anksčiau kategoriškai vertinami ir atidžiai kontroliuojami kaip tik labai konkretūs lietuvių kalbos elementai. Apie tai iškalbingai byloja šiurpuliukus varinėjanti Valstybinės lietuvių kalbos komisijos tinklalapio citata apie „Didžiųjų kalbos klaidų sąrašą“:

„Didžiųjų kalbos klaidų sąrašas (patvirtintas 1997 m. gruodžio 18 d. nutarimu Nr. 68; Žin., 1998, Nr. 18-445) – vienas žinomiausių Kalbos komisijos nutarimų. Darantys tokių klaidų, kaip ir nesilaikantys kitų VLKK nutarimų, rizikuoja būti nubausti Valstybinės kalbos inspekcijos 300–1500 litų bauda pagal Administracinių teisės pažeidimų kodeksą.“⁹

Tikrai žinomiasias. Nesilaikai jo – tampa tvarkos ardytoju. Jeigu nori jaustis įstatymus gerbiančiu piliečiu, sėsk mokytis to „Didžiųjų kalbos klaidų sąrašo“ (toliau – Sąrašas), o tada dar išmok jo ir nevertoti: nei rašydamas, nei kalbėdamas. Juk tai „didžiųjų“, vadinasi, svarbiausių „klaidų“ registras, dėl kurių lietuvių kalba, turėtume suprasti, nukenčia labiausiai, o žala įvertinama konkrečiomis sumomis.

Sąrašas ilgas, 53 puslapiai;¹⁰ jame visų pirma fiksuojama leksika (žodžiai), taip pat išvestiniai žodžiai (dariniai), semantika, linksniai, prielinksniai ir kt. Tokio Sąrašo per dieną neišmoksi, sunku bus ir per savaitę. O ką jau kalbėti apie naujų įgūdžių susiformavimą, kurio

būtinai reikia, kad dar prieš prasiziodamas spėtum nuslopinti sau iš seno įprastą kalbos faktą.

Nors Sąrašas ypač galingas, tačiau paskelbtas buvo plikas, be aiškinamosios informacijos – kaip koks lingvistinis dekalogas: tikėk, išmok, paklusk. Tiesa, pačioje preambulėje pasakoma, kad jis atsirado sujungus buvusius 9 ankstesnius 1992–1996 metų nutarimais patvirtintus „klaidų“ sąrašus („Dėl Žodžių sandaros klaidų sąrašo“, „Dėl Sakinio dalių ir sakinių jungimo klaidų bei Neteiktinos žodžių tvarkos sąrašų“, „Dėl Įvairių formų vartojimo klaidų ir Linksnių vartojimo klaidų sąrašų“ ir panašiai). Bet tik tiek.

Sąrašo sudarymo principus, kriterijus, metodus yra gana smulkiai analizavusi Loreta Vaicekauskienė, ypač tą jo dalį, kuri susijusi su „naujosiomis svetimybėmis“. Atidžiai išstudijavusi rankraštinius 1993–1997 metų VLKK ir jos pakomisių posėdžių protokolus,¹¹ ji atkreipė dėmesį į pagrindinius sąrašo rengėjų naudotus atrankos principus bei kriterijus: „nediskutuotinu laikomas *grynumo* principas“,¹² o „*gero pakaito* kriterijus vyrauja kitų kriterijų atžvilgiu“. ¹³ Vaicekauskienė pastebėjo, kad, pavyzdžiui, „siūloma netraukti specifinės vartosenos žodžių, t. y. žargonizmų bei terminų“,¹⁴ arba „sutinkama, kad į sąrašą nereikia dėti retų, atsitiktinių, netikėtų žodžių, egzotizmų“. ¹⁵ Jos analizė parodė, kad kriterijai pasirinkti apskritai „be aiškesnio derinimo“¹⁶ ir „toli gražu nepasizymi sistemingu“. ¹⁷ Kitaip sakant, žodžiai į Sąrašą sudėti ne pagal kokią nors tvirtiau nusistatytą tvarką (griežtą kriterijų hierarchiją), o gana padrikai. Valstybinės kalbos inspekcijos tinklalapio teiginys, kad į tą sąrašą įtraukti „tik dažniausiai vartosenoje pasitaikantys žodžiai“,¹⁸ yra klaidinantis – nebuvo atlikta jokių dažnumo tyrimų.

Nenuoseklų kriterijų taikymo pobūdį gali iliustruoti keli parinkti pavyzdžiai iš tų pačių kalbos komisijos protokolų.¹⁹ Štai buvo deklaruotas *stilistinio neutralumo* reikalavimas: „netaisytinus [t. y. į Sąrašą netrauktinus] su tam tikru stilistiniu atspalviu vartojamos svetimybės, todėl į sąrašą nedėta *dūšėlė, gojus*. Dažnai stilistiškai motyvuoti ir *gaspadorius, gaspadinė*“ (Danguolė Mikulėnienė, 1994-02-21 posėdžio protokolas). Tačiau „į sąrašą pakliuvo prekių kainų etiketėse pasitaikančios svetimybės

(todėl sąrašė yra *adijalias, bliūdas*)“ (Mikulėnienė, 1994-02-21), nors atrodytų, kad šie pastarieji taip pat nėra stilistiškai neutralūs. Vadinasi, už *adijalą* ir *bliūdą* šiandien baudžiama todėl, kad koks pardavėjas nesugalvotų jų užrašyti ant etiketės, o *dūšėlės, gojaus, gaspadoriaus* vartojimas gana saugus, nes kalbininkai neįsivaizdavo jų tarp prekių pavadinimų. Ar dėl „prekiškumo“ į Sąrašą įrašyti ir *baronka, guzikas, tapkės*?

Mąstyta apie *ateitį*: „Rengiant tokį sąrašą reikia suformuluoti tikslesnius atrankos kriterijus, mėginti prognozuoti, kurie žodžiai bus priimti, kurie – atmesti“ (Laima Katkuvienė, 1993-05-06). Netikėtina taisyms sėkmės prognozė diskutuotojams galėjo tapti argumentu skolinį toleruoti: „Ne visai išeina gretinti su *muilu* ar pan. žodžiais, nes šių jau nebepakeisime“ (Aldonas Pupkis, 1997-12-18). Ar patikėjimas pergales galimybe prieš skolinį turėtų paskatinti karo žygį? Aišku, žodis *muilas* labai senas skolinys, bet ir *rėdyti* nenuaujas, jį randame ir Konstantino Sirvydo, ir Kristijono Donelaičio raštuose. Dėl *rėdyti* pateiktas kitas argumentas: „A. Salys rašė, kad jam nevienodi *rėdyti* ir *tėmyti*. *Rėdyti* – seniai ir visur taisyms“ (Pupkis, 1997-12-18). Vadinasi, *rėdyti* ir jo vediniai peikiami dėl senos *taisyms tradicijos*! Taisyms, *nes taisyms*. O juk dešimtmečiais genami ir neišgenami žodžiai kaip tik rodo prognozių netikslumą ir taisyms beviltskumą. Kokia prasmė kalbininkams karta iš kartos perdavinėti tų koregavimų estafetę? Jei neverta drausti *muilo*, gal galime pasilaikyti ir *rėdyti*? Posėdyje „balsuojama už tai, kad *rėdyti, aprėdas, parėdas* būtų įrašyta į sąrašą. Už – 8, prieš – 5, nebalsavo – 4“ (tad mažesniu nei pusės balsų skaičiumi – 8 iš 17 – *rėdyti* ir jo vediniai tampa „didžiosiomis klaidomis“). Be to, kyla klausimas, ar *rėdyti, aprėdas, parėdas* visai neturi stilistinio krūvio. Ir ar ne dėl analogiškos taisyms inercijos į Sąrašą taip pat pateko *biskis, biškis*? Jei metų metais kalbininkai negali žodžio nukauti, tai gal reikia jį priimti į savo gretas kaip *muilą*? Arba kaip *printerį*, kuris iš Sąrašo išbrauktas, nes jau „įsigalėjęs, jo nepavyks pakeisti ilgesniu *spausdintuvu*“ (A. Čižas, 1993-09-23).

Apskritai tarp kalbos komisijos ir jos pakomisių posėdžių diskutuotojų išvėlgčiau vyravus dvi skirtingas

mąstymo kryptis: vieni stengėsi Sąrašą *siaurinti* (Vytautas Ambrazas, Jonas Palionis, Bonifacas Stundžia, Aleksandras Vanagas), o kiti – *plėsti* (Antanas Balašaitis, Pranas Kniūkšta, Aldonas Pupkis).

Pavyzdžiui, Bonifacas Stundžia svarstė, kad „kalbininkai gali pasakyti savo nuomonę dėl žodžių, kurie atėję vietoj įprastų lietuviškų. Kebliau dėl tų, kurie atėjo su tam tikromis realijomis, kurių ir stilistinis vartojimas kol kas neaiškus“ (1993-05-06 posėdžio protokolas). Jam net kategoriškai antrino Aleksandras Vanagas: „palikti tik tokias svetimybės, kurios turi neabejotinų lietuviškų pakaitų. Neverta bausti už tuos žodžius, kurie į kalbą ateina su naujomis realijomis“ (1993-09-23). Jei būtų atsižvelgta į Vanago nuostatą, šiandien Sąraše nebūtų nei *čyzburgerio*, nei *steiplierio*, nei *šrederio*.

Ir Vytautas Ambrazas buvo linkęs Sąrašą siaurinti: „Reikia išbraukti visus buitinės leksikos žodžius, nes kitaip nerasime sąrašo galo. Niekas nežino, ką prekės etiketėje gali įrašyti pardavėja, tad visko nenumatysi“ (1994-02-21). Jis taip pat sakė, kad „Sąrašas būtų efektyvesnis, jeigu jame sumažėtų specifinių žodžių, turinčių žargoną ar termino atspalvį“ (1993-06-03). „V. Ambrazo siūlymu išbraukiamas tarptautiniu žodžiu tapęs *anturazas*“ (1993-04-15); „V. Ambrazas išbrauktų *auslenderį*, nes tai labai sena svetimybė“ (1993-04-15).

Jono Palionio replikos taip pat liudija ribojimo nuostatą: „labai plėsti sąrašą neverta. [...] Atrinkti tik bjauriausias svetimybės [...]. Vargu ar čia reikia *izumrudų* ir *bublikų*“ (1994-02-21); „J. Palionis abejoja dėl *barterio*, mano, jog tas žodis nebus išgyvendintas“ (1993-06-03).

Priešinga tendencija – pastangos Sąrašą *plėsti* – visų pirma matyti iš Prano Kniūkštos pasisakymų. Jam net ir žargonas, skirtingai nei daugeliui, atrodė pavojingas: „kalbininkai nejaučia pavojaus, o juk žargonas veržiasi į kalbą. Kai jis įsigalės, bus vėlu, tada turėsime kalbų mišinį. Juk į projektą tokius žodžius galima įrašyti“ (1993-06-03). Kalbos komisijos vardu parašytame pareiškime „Dėl svetimybų vartojimo“ Kniūkšta rūpinosi ir pusiau žargoninėmis sritimis: „Daugiausia nerimo kelia naujieji barbarizmai, kurie iš pradžių patenka į specialiąsias ir pusiau žargonines sritis, o paskui pereina ir į viešąją kalbą“ (1993-05-06). Kartais ir ter-

minus, skirtingai nuo kitų diskusijų dalyvių, Kniūkšta buvo linkęs į Sąrašą įtraukti: „Nereikėtų atsiriboti nuo estrados terminijos (*rokmenas*, *bliuzmenas*), nes ji labai skverbiasi į bendrinę kalbą“ (1993-06-03).

Negana to, Kniūkšta apskritai bet kokį skolinį norėjo laikyti klaida – jei tik jis neįteisintas kalbininkų: „Termino reikšmės neturintys ir oficialiai neįteisinti skoliniai laikytini tokiomis pat klaidomis kaip ir kiti barbarizmai“ (1993-05-06). Vadinasi, jei pasiskolini žodį, jis jau yra automatiška klaida. Nijolė Keršytė tokią nuostatą pavadino „tipiška disciplinarine“ – priešinga teisinei, nes, persakant Foucault, „teisiniam mechanizmui labiau rūpi tai, kas draudžiama – visa kita, kas nedraudžiama, yra leidžiama, o disciplininiame mechanizme, priešingai, tai, ko disciplinos reglamentai nenumato, kas lieka neapibrėžta, tas iš esmės yra draudžiama“.²⁰ Taigi jei neįrodyta, kad skolinys nekaltas – jis kaltas. Nekaltumo prezumpcijos skoliniam Kniūkšta nenumatė.

Ir Aldonas Pupkis svarstė, ar nereikėtų Sąrašo pildyti tam tikrais jam įprastais taisytais: „Rengiant sąrašą, visai nepasižiūrėta į P. Skardžiaus raštus, neatsižvelgta į ‘G[imtosios] K[albos]’ taisymsus. Ką darysime su *jumoru*, *ipoteka*, *kumysu*? Kodėl nėra *maikės*, *nabago*, *kleikos*, *kolgotkių*, *ukolo*?“ (1994-02-21). Panašiai buitinių skolinių pasigedo Antanas Balašaitis: „Reikėtų įrašyti buitinės leksikos žodžius *biesas*, *dirvonas*, *falšyvas*, *išmislis*, *gaspadorius*, *kapčius*, *kermošius*, *kolioti*“ (1994-02-21).

Iš diskusijų matyti artėjus prie tam tikro „vidurkio“. Dažnai retas žodis, kaip negresiantis prigyti, neįtrauktas; bet jau ir spėjęs prigyti žodis tam tikrais atvejais paliktas už Sąrašo ribų. Galima sakyti, kad labiausiai taikytasi į jau dažnus, bet dar neįsigalėjusius skolinius, kad ir kaip sunku įžvelgti skirtumą tarp „dažnų“ ir „įsigalėjusių“. Taip pat iš Sąrašo išiminti tiek siauresnės vartosenos (stilistiškai konotuoti, žargoniniai), tiek plačių horizontų internacionalizmai ir tarptautiniai žodžiai. Sąrašas tapo tam tikru siaurinio ir platinimo tendencijų kompromisu. Paskutinio svarstymo pabaigoje „balsuojama už visą sąrašą. Už – 17, susilaikė – 2“ (1997-12-18).

Vis dėlto, kodėl tokį Sąrašą iš viso apsiimta sudarinėti? Pirminio „Naujųjų svetimybų sąrašo“ rengėjos Vida Rudaitienė ir Neda Liubinienė nurodė reikiant „stab-

dyti naujųjų barbarizmų srautą“ (1993-04-15). Kalbos komisijos vardu parašytame pareiškime Kniūkšta perspėjo, kad „svetimybių, ypač griūte griūvančių anglų kalbos skolinių, plitimą būtina pristabdyti“ (1993-05-06), kad „būtina reguliuoti svetimybių plūdimą į lietuvių kalbą“ (1993-04-15). Jaučiama ir nuostaba, ir pasipiktinimas, ir nerimas. Gal net panika – Sąrašas sudarinėtas skubotai ir turėjo tapti priešnuodžiu; priešnuodį prasmingą daro operatyvumas. „Siūlau neieškoti ypatingos sistemos. Tai operatyvinis kalbininkų darbas“ (Stundžia, 1997-09-25).

Ir vis dėlto šiandien tai „*Didžiųjų kalbos klaidų sąrašas*“. Sąrašo „klaidas“ diskutuotojai posėdžiuose vadindavo įvairiai: *griežtai nevertotinomis, bjauriausiomis, baustinomis*. Bet galų gale priimtas pavadinimas *didžiosios*. Prieš pat galutinį balsavimą pasisakė Kniūkšta: „Visą atskiru nutarimu tvirtinamą sąrašą siūlau vadinti *Didžiųjų kalbos klaidų sąrašu*. Bus lengva paaiškinti, kad ir išbrauktos vietos yra klaidos, bet nelaikomos didžiosiomis“ (1997-12-18). Anksčiau buvo patvirtinti trumpesni paprastų klaidų sąrašai, bet 1997 m. juos sujungiant „klaidos“ pasidarė *didžiosios*. Sąrašų suliejimas tapo „klaidų“ *sureikšminimo, pasvarbinimo, išdidinimo* aktu. Žodis *didysis* primena kitus kontekstus: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, Vytautas Didysis, Didysis lietuvių kalbos žodynas*. O čia – *Didžiosios klaidos*. Žinoma, asociacijų kyla ir su *Didžiuoju inkvizitoriumi*, ir, kaip taikliai pastebėjo Viktorija Daujotytė, – su *Didžiosiomis nuodėmėmis*.²¹

Be kita ko, diskusijose buvo pasakyta nuomonė, kad Sąrašo paskirtis – būti tiesiog pagalba redaktoriams ir žurnalistams: „Norint sąrašą galima tris kartus padidinti, tačiau siūlau dėti tik tuos žodžius, kurių normiškumas gali būti abejotinas redaktoriams, TV žurnalistams“ (Ambrazas, 1994-02-21). Vėliau analogišką Sąrašo funkciją įžvelgė Pupkis: „Beveik kone žiniasklaidos reikalams buvo parengtas Didžiųjų klaidų sąrašas.“²² Paradoksalu, jei žiniasklaidai ir žurnalistams susigaudyti skirta pagalbinė priemonė dabar naudojama kaip grėsmingas kalbininkų ginklas identifikuoti ir bausti prasižengėlius. Nerimo ir panikos atmosferoje kažkada netvarkingai sulipdytas operatyvinis Sąrašas šiandien padarytas kalbos tvarkos simboliu.

„Didžiųjų kalbos klaidų sąrašas“ yra ir savotiškas kalbininkų tikėjimo, kad jie pajėgūs *kontroliuoti* kalbos raidą, liudytojas. Tai, kad žmonėms pavyksta valdyti kai kuriuos rašomosios kalbos bruožus, pavyzdžiui, lengviausiai į akis krintančią rašybą (įmanoma ne vieną amžių ją išlaikyti maždaug vienodą, nebent tam sutrukdytų rašybos reforma), dar nereiškia, kad analogiškai pavaldi yra *šnekamoji* kalba. Tas tikėjimas, kad štai nuo mūsų pačių priklauso, kaip rašome, labai lengva ranka perkeliamas ir *šnekėjimo* sferai. Bet šnekamosios kalbos prigimtis yra kitokia, šneka nebuvo sukurta pačių žmonių (skirtingai nuo rašto), ji žmonėms, galima sakyti, mįslingai pati „atsirado“. Nors žmonės mėgina šnekamąsias kalbas veikti, dažnai jos vis tiek kinta savo nenusėjamais būdais, tarsi pasijuokdamos iš tų pastangų.

Be to, šnekamosios kalbės mokymasis vienaip vyksta vaikystėje, ir kitaip – jau subrendus. „Trejų metų vaikas [...] yra gramatikos genijus, bet visai nekompetentingas suprasti vizualinius menus, religijos ikonografiją, eismo ženklus.“²³ Mat vaiko smegenys iš prigimties labai imlios būtent kalboms. Kai žmogus suauga, jo smegenys persiorientuoja ir nebegali kalbą mokyti vaikų metodu, naują (negimtąją) kalbą tenka studijuoti sąmoningai ir sunkiai, kaip kokią daugybės lentelę ar reliatyvumo teoriją. Tą naują kalbą smegenys paprastai ir saugo kitame pusrutulyje. Suaugusiam žmogui pakeisti gimtosios kalbos elementą – sakykim, žodį, išmoktą vaikystėje – reišia pastangą įrašyti naują žodį į atmintį vienoje smegenų zonoje, ir kartu kitoje kažkaip užgožti įprastą žodį, nuo kūdikystės laikytą savu. Smegenims tai nėra labai paprastas keitimas, nors, žinoma, į kalbą nors kiek linkę kreipti dėmesį žmonės su tokiomis permainomis susitvarko. Bet ši substitucija yra kur kas sudėtingesnis veiksmas nei sudužusio kiaušinio keitimas sveiku. Net ir išmokus naują pakaitą įprastasis žodis galvoje vis tiek išlieka. Negalima įsivaizduoti tokių keitimų sėkmės visos gimtakalbių bendruomenės mastu. Kaip yra žmonių, nenorinčių ir/ar nemokančių mokytis antrųjų trečiųjų negimtųjų kalbų, taip ir bandymas keisti jų įprastą kalbą gali pasirodyti beveik ar ir visai bergždzias.

Ir štai šiandien už „Didžiojo kalbos klaidų sąrašo“ dalykų viešą pasirodymą mokamos baudos, tarsi Sąra-

šas būtų tvirtai moksliskai sustyguotas ir lengvai įvykdomas. Daukantas turbūt ne todėl rašė sunkiai amžininkams suprantama kalba, kad toks buvo jo tikslas, bet todėl, kad geriau nesugalvojo. Jo kalbos išraiškos ieškojimas nebuvo klaidingas – tiesiog ne toks, koks būtų pradžiuginęs jo skaitytojus.

Valstybinė kalbos inspekcija stebi ir konspektuoja viešosios kalbos vartojimą, jos tikslas yra tikrinti, kas kiek padaro lietuvių kalbos „klaidų“. Inspektoriai turi gana aiškią instrukciją, kaip kalbą vertinti ir jos vartotojus bausti, patvirtintą Valstybinės kalbos inspekcijos viršininko įsakymu nr. T-12 (2005-10-12).²⁴

Skaitau tos instrukcijos dalį apie leidykloms (knygoms, kitai neperiodinei spaudai) taikomą kalbos kontrolės metodiką: „Raštas rašomas, kai viename spaudos lanke užfiksuojama 1–2 klaidos, kuriomis pažeidžiami VLKK nutarimai“ (*Raštas* esąs „informacinis dokumentas, kuriame pranešama apie patikrinimą, nurodomi taisytiniai dalykai ir atsakymo į raštą terminas“). Suprantu, kad jei tarp 40 tūkstančių spaudos ženklų (vienas lankas) kokios leidyklos leistoje knygoje bus bent vienas (o gal du?) VLKK supeikti kalbos faktai, tai leidykla rašys pasiaiškinimą. Akivaizdu, kad pagrindinis atramos kriterijus *Raštui* rašyti yra *žinomiausias* komisijos nutarimas „Didžiųjų kalbos klaidų sąrašas“. Nelabai tik aišku, kada pakaks vienos klaidos, o kada reikės dvigubai daugiau.

Tiesa, pridėta tikslinančių pastabų: „1. Griežčiau vertinamos vaikams ir jaunimui skirtos knygos; 2. Atsižvelgiama į leidėjų pažangą, lyginant su anksčiau jų išleistomis knygomis.“ Galėčiau spėti, kad vaikų knygoms pakaktų vieno fakto, o knygoje seniems reikėtų rasti dvigubai daugiau. Ir paklusniems leidėjams būtų daugiau leidžiama, nors objektyvumo čia sunku supaisyti. Beje, inspekcija deklaruoja besiremianti tokiais kontrolės kriterijais: „1. Teisėtumas [...]. 2. Objektyvumas [...]. 3. Protingumas ir teisingumas [...]“. Nereikia būti filosofu, kad suprastum, jog objektyvumas ir protingumas gali prieštarauti vienas kitam, ir tada, žinoma, kalbos inspektoriui lieka laisvė, ką vertinti objektyviai, o ką – protingai.

Griežtesnis už *Raštą* būna *Nurodymas* („privalomojo pobūdžio dokumentas, už kurio nevykdymą nustatyta administracinė atsakomybė“.) Kitaip sa-

kant, *Nurodymas* jau yra grasinimas, kad jei nepaklusi, atsiskaitysi litais. Tokiam grasinimui gauti leidykla turi išleisti leidinį, kurio „viename spaudos lanke yra 3–5 visuotinai taisomos klaidos, dalis jų pažeidžia VLKK nutarimus“.

Bandau įsivaizduoti, kaipgi turėčiau elgtis, jei pats tapčiau kalbos inspektoriumi. Pirmiausia svarstau, kas galėtų būti vadinama „visuotinai taisomomis klaidomis“. Pats žodis *visuotinai* sufleruoja, kad man susiprasti turėtų pakakti vien intuicijos. Na, lietuvių kalbos mokytojai mokinių rašiniuose turbūt kaip tik ir taiso visuotinai daromas klaidas. Pavyzdžiui, jei kas nepadedą sakinio gale taško. Arba jei tašką padeda, bet kitą sakinį pradeda mažąja raide. Arba žodį *grąža* parašo be nosinės, o *kyšis* – su nosine.

Gerai, įsiskaitau dar kartą: grasinimą turėsiu rašyti tada, kai rasiu 3–5 visuotinai taisomas komisijos klaidas, o dalis jų pažeis komisijos nutarimus. Minimumas yra 3, ir viena iš jų turi būti nutarimo laužymas, kitos 2 – visuotinės. Galiu grasinti dėl taško bei nosinės stygiaus ir dar kokio žodžio iš Sąrašo, kad ir *paskaičiuoti* reikšme „(tiksliai) apskaičiuoti, suskaičiuoti“. Tiesą sakant, beveik nematau skirtumo tarp *Rašto* ir *Nurodymo* – *Nurodymui* pakanka tik 2 papildomų korektūros klaidų. Žodžiu, daug kas priklausys nuo mano ūpo.

O kada gi jau turėčiau rašyti baudos kvitą? Jis vadinamas *administracine nuobauda* ir skiriamas tada, „kai viename spaudos lanke yra 6 ir daugiau klaidų, kuriomis pažeidžiami VLKK nutarimai“. Aišku, kad pirmiausia čia vėl remsiuosi *žinomiausiuoju* Sąrašu. Vis tiek – užduotis nelengva. Visų pirma, nors knygoje rasčiau ir tūkstančius visuotinių klaidų (raidžių praleidimų ar minčių nutrūkimų), jų skaičiuoti negalėčiau, nes už jas administraciškai nebaudžiama. Paprasčiausia ir geriausia būtų rasti 6 Sąrašo „klaidas“, pavyzdžiui, *baliavoti*, *bulka*, *kaldra*, *kalnierius*, *kūdas*, *razinka*. Žinoma, tokius žodžius pastebėti man lengviausia, bet būtent dėl to gali nepavykti jų primedžioti. Tada ieškočiau įmantresnių, gal ir redaktoriams sunkiau atsimenamų dalykų: *baiginėjau* (= *buvau bebaigiąs*); *kazlūrūdietis* (= *Kazlų Rūdos gyventojas, kazlinis*); *pareiga prieš tėvus* (= *tėvams*); *pervesti* – nevert. r.

„perkelti“; *praanalizuoti* – nevert. r. „išanalizuoti“; *turkiškieji grobikai* (= *grobikai turkai*). Jei pasisektų – pareigą valstybės biudžetui būčiau atlikęs.

Tad imu skaitinėti storą Egidijaus Aleksandravičiaus emigracijos istoriją.²⁵ Randu „didžiųjų klaidų“, esančių Sąraše: „dažnai išsireiškiama“ (p. 91), „*Neužilgo* jis sugrįžo“ (p. 96), na, dar *archaiškų* parašyta be <j> (p. 95, išn. 78; čia nusižengta kitam, 58-ajam komisijos nutarimui dėl norminės rašybos). Bet kažkaip nesurenku tokių 6 viename lanke, bergždžios mano pastangos. Na, pasiimu kitą neploną knygą, Kristinos Sabaliauskaitės romaną „*Silva rerum*“.²⁶ Matau ten „ant *kaldros*“ (p. 6); „*Tąkart* [...] beveik užsimojo smogti [...]. *Dabar gi* [...] dingojosi [...]“ (p. 41); „*bromos* vartai“ (p. 75, bet šis su paaikškinimu išnašoje, tai gal jo pusiau neskaičiuoti?). Niekaip ir čia neprirenku 6 taškų baudos kvitui, nors *Raštą* ar *Nurodymą* sukurpčiau kaip mat.

Ir tada ima smelktis negera mintis: o kas, jei leidėjai čia tiesiog žaidžia pelę su kate? Gal tai visai nėra klaidos? *Lietuvių kalbos žodyne* tik „nesąmoningas nukrypimas nuo taisyklės, nuo tiesos“²⁷ laikomas *klaida*. Bet gal čia *sąmoningai* pabarstyta Sąrašo ypatybių? Sąmoningas nukrypimas nebėra klaida – tai jau maištas! Gal *Versus aureus* ir *Baltų lankų* leidyklos kaip tik ir nori vartoti tokią gyvą kalbą, kurią renkasi jų autoriai, tiesiog nebijo grasinimų ir moka išvengti baudų? Visai nesusigaudau, kur čia išvelgti sukilimą prieš klaidų didybę, o kur atpažinti nesąmoningas klaidas. Klaidų turi nežinoti, nes jei žinai – jos jau ne klaidos.

Sunki kalbos inspektoriaus duona. Reikia vis mokyti ir kartotis tas „klaidas“, kad nepasimirštų. Sąrašo sudarytojų intencija tarsi buvusi siekti, kad visuomenė tų žodžių nevertotų, kad juos pamirštų, o šiandien juos verčiama mokyti kaip jokių kitus.

Tam tikra prasme Sąrašas tapo net mūsų kalbos dabarties falsifikavimo įnagiu – ateinančioms kartoms liudyti, kad mes kalbėjome kitaip, nei kalbame iš tiesų, kad mūsų kalba buvusi kaip tik tokia, kokią idealizavę preskriptyvistai, kad redaktorių išbraukytų žodžių nė nebuve. Antra vertus, Sąrašas bus dokumentas ateities kartoms apie žodžius ir kalbos lytis, kurios XX a. pabaigoje atrodė tokios grėsmingos, kad ryžtasi jas uždrausti.

Šiandien, praėjus vos ne dviem dešimtmečiams, atslūgus nerimui ir panikai, Sąrašas pats ima atrodyti kaip didžioji kalbininkų klaida. Vaicekauskienės žodžiais, „kalbant apie sąrašo rengimo procesą ir ne visai objektyvius jo rezultatus, tai, kad už į įtrauktus į sąrašą pavartotus žodžius yra baudžiama, tikrai atrodo problemiška“.²⁸ Jurgita Girčienė mano, kad „tikslingiau būtų ne drausti, o įvardyti [...] ir leisti rinktis, kaip daroma daugelyje kitų kalbų“.²⁹ Kalbos inspektoriaus Viktorija Daujotytė sakė: „Mano kalbos jausmas man neleidžia daryt tokios aiškios perskyros – čia ‘didžioji nuodėmė’, o čia tokia ‘mažesnė nuodėmė’“.³⁰ Apskritai tą „Didžiųjų kalbos klaidų sąrašą“ perkelti į tikrąją istoriją visai nėra sunku – tiesiog kviesčiau kolegas Valstybinės lietuvių kalbos komisijos narius Daivą Vaišniene, Jūrą Palionytę, Gintautą Akeleitį, Albiną Auksoriūtę, Albiną Drukteinį, Zigmantą Gudžinską, Vytautą Kardelį, Ritą Miliūnaitę, Liną Murinienę, Sigitą Narbutą, Almą Ragauskaitę, Meilutę Ramonienę, Viliją Salienę, Ireną Smetonienę, Mindaugą Strockį, Bonifacą Stundžią ir Rasuolę Vladarskienę nutarimą nr. 68 „Didžiųjų kalbos klaidų sąrašas“ *paskelbti negaliojančiu*. Viso labo pakaks 9 balsų „už“.

Šiandien susirūpinęs Simono Daukanto veidas žvelgia į mus nuo šimto litų banknoto. Daukantas parinktas todėl, kad prirašė storus toms lietuviškai. Ant banknoto galime perskaityti paties Daukanto ranka užrašytus žodžius: „Lietuvos žiamės wajsius gintaras buwa jau žiloie senowie žinomas ir branginamas, kurį ne wien sù auksù, bet sù patiu žemcziuğù ligina“. Tokios kalbos nevertojame, bet ji yra mūsų. ■

¹ Reda Griškaitė, *Auszra* ir Teodoras Narbutas, *Archivum Lithuanicum* 15, 2013 (spausdinama).

² Motiejus Valančius, *Žemaičių Vyskupas. Pastabos pačiam sau*. Iš lenkiškosios vyskupo Motiejaus rašliavos sulasė ir savo pastabų pridėliojo doc. J. Tumas, 1929, p. 129.

³ Kajetono Nezabitauskio laiškas Simonui Daukantui (1853 m.), dovana A. Šilgalio iš Skuodo (Vilniaus universiteto b-kos rankraštynas, sign.: F1 – D 718), p. 3.

⁴ *Mūsų senovė*, t. 2, nr. 1(6), p. 150.

⁵ *Vienybė Lietuvininkų*, Plymouth, 1893, p. 530.

⁶ Griškaitė, 2013.

PRENUMERUOKITE KULTŪROS BARUS IR ĮSTIKINŠITE, KAD SU SKAITANČIU SKAITOMASI

Metinė prenumerata – tik 60 Lt.
Užsisakyti galite visuose
Lietuvos pašto skyriuose.
Jei norite prenumeruoti žurnalą
į užsienį su pristatymu oro
paštu, tai kainuos 180 Lt arba
kita valiuta pagal esamą kursą.
Norimys už(si)sakyti *Kultūros barus*
į užsienį turėtų kreiptis į *Kultūros
barų* redakciją adresu Latako g. 3,
01125 Vilnius, Lietuva; el. paštas:
kulturosbarai@gmail.com arba į
Kultūros barų atstovę JAV Mariją
Paškevičienę adresu 306 55th
Place, Downers Grove IL
60516-1537, USA;
el. paštas: hmpask@ino.com

- ⁷ Griškaitė, 2013.
- ⁸ Griškaitė, 2013.
- ⁹ Valstybinė lietuvių kalbos komisija; Valstybės įstaiga, sprendžianti kalbos politikos klausimus. *Interneto svetainė*: <http://www.vlkk.lt/lit/klaidos>, 2013-09-01.
- ¹⁰ *Lietuvių kalbos komisijos nutarimai 1977–1998*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998, p. 123–176.
- ¹¹ Loreta Vaicekauskienė, *Naujieji lietuvių kalbos svetimžodžiai: Kalbos politika ir vartoseną*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2007, p. 129–152.
- ¹² Vaicekauskienė, 2007, p. 132.
- ¹³ Vaicekauskienė, 2007, p. 138–139.
- ¹⁴ Vaicekauskienė, 2007, p. 136.
- ¹⁵ Vaicekauskienė, 2007, p. 137.
- ¹⁶ Vaicekauskienė, 2007, p. 132.
- ¹⁷ Vaicekauskienė, 2007, p. 132–133.
- ¹⁸ *Valstybinė lietuvių kalbos inspekcija*, Didžiųjų kalbos klaidų sąrašas, www3.lrs.lt/pls/inter/www_tv.show?id=6932,1,30, 2013-09-20.
- ¹⁹ Remtasi VLKK ir jos pakomisių posėdžių protokolais (1993-05-06, 1993-05-24, 1993-04-15, 1993-06-03, 1993-09-23, 1994-02-21, 1997-09-25, 1997-12-18).
- ²⁰ Nijolė Keršytė, *Disciplinuojanti žinojimo institucija – institucinis žinojimas, Lietuvių kalba: idealai, ideologijos ir tapatybės lūžiai*, sud. Loreta Vaicekauskienė, Vilnius, 2014 (spausdinama).
- ²¹ Viktorija Daujotytė, *Apie lietuvių kalbą: ar ji galėtų būti ir elitinė?, Literatūra ir menas*, 2011-03-04. Interneto versija: http://eia.libis.lt:8080/archyvas/viesas/20111107030805/http://www.culture.lt/lmenas/?leid_id=3321&kas=straipsnis&st_id=17761, 2013-09-01.
- ²² Aldonas Pupkis, *Kalbos kultūros studijos*, Vilnius: Gimtasis žodis, 2005, p. 321.
- ²³ Steven Pinker, *The Language Instinct: How the Mind Creates Language*, New York, London, Toronto, Sydney: Harper Perennial, 2007, p. 5.
- ²⁴ *Valstybinė lietuvių kalbos inspekcija*, Valstybinės kalbos vartojimo ir taisyklinumo kontrolės principai, kriterijai ir jų taikymo metodika, www3.lrs.lt/docs2/EPAGLDJV.PDF, 2013-09-20.
- ²⁵ Egidijus Aleksandravičius, *Karklo diegas: lietuvių pasaulio istorija*, Vilnius: *Versus aureus*, 2013.
- ²⁶ Kristina Sabaliauskaitė, *Silva rerum* (romanas), Vilnius: *Baltos lankos*, 2012 (antras leidimas).
- ²⁷ *Lietuvių kalbos žodynas*, t. 5 (K–klausinys), redakcinė kolegija: K. Ulvydas (atsak. redaktorius), B. Voslytė, Z. Jonikaitė, J. Kruopas, J. Kabelka, Vilnius: Valstybinė mokslinės ir politinės literatūros leidykla, 1959, p. 941.
- ²⁸ Vaicekauskienė, 2007, p. 150.
- ²⁹ Cit. iš Vaicekauskienė, 2007, p. 151–152.
- ³⁰ *Valstybinė kalbos inspekcija*, Susitikimas su profesore Viktorija Daujotyte-Pakeriene (papildyta); www3.lrs.lt/pls/inter/www_tv.show?id=108463,6904,30, 2013-08-24.

APIE MANIPULIACIJAS IR SAVIGYNA

Žmogaus orumo pagrindas yra laisva valia, ir ne vien pagal krikščioniškąją tradiciją (nors joje glūdintis potencialas bene labiausiai paveikus, ypač šiandienos sąlygomis). Laisva valia yra viena iš pamatinių teisės teorijos ir praktikos sąvokų, kai kalbama apie piliečio ir žmogaus teises, valdžios institucijų veiklos reglamentavimą, demokratijos pranašumą prieš autoritarinius režimus, kurie laisvą žmogaus valią bando pavergti nuožmia prievarta. Atvirai su šiomis tiesomis tarsi niekas ir nesiginčija, tačiau už darnaus demokratijos fasado kažkas vis dėlto yra ne taip.

Vis dažniau kalbama apie manipuliavimą viešąja nuomone – nuo paprastų apgavysčių, kurių dar ir manipuliavimu nepavadinsi, iki sudėtingų poveikio schemų, nors jų esmė irgi ganėtinai paprasta. Tikrasis manipuliavimo tikslas visada slepiamas, nes yra naudingas manipulatoriams ir nenaudingas, o dažnu atveju net labai žalingas, tiems, kuriais manipuluojama. Pasak kai kurių tyrinėtojų, tokios manipuliacijos nužmogina netgi labiau negu tiesioginė prievarta.

Herbertas Franke knygoje „Manipuliuojamas žmogus“ dar 1964 m. rašė: „Toks poveikis ne tik verčia žmogų daryti tai, ko iš jo nori kažkas kitas. Manipuliuojamas žmogus priverčiamas norėti šito pats, nes manipuliacijos esmė – ne prievarta, o pagunda.“ Knyga pasirodė tuo metu, kai eilinis Vakarų pilietis ėmė vis daugiau laiko praleisti prie televizoriaus, o informacijos valdymas pamažu darėsi svarbesnis nei gamybos priemonių nuosavybė. 1968 m. nuvilnijo bene paskutinė Vakaruose ma-

sinų neramumų banga, paveikusi gerovės visuomenės raidą. Kiek mažiau kalbama apie manipuliavimo masėmis metodus, kurie darėsi vis rafinuotesni, ir nuolat didėjančius techninius pajėgumus. Žinoma, viskas vyko ne savaime. Ką reiškia vien tai, kad šiuo metu išsivysčiusiose šalyse viešųjų ryšių specialistai, formuojantys visuomenės nuomonę, apmokami keliskart (o neretai ir keliasdešimt kartų) brangiau negu, pavyzdžiui, universiteto profesorius? Tik pačioje XX a. pabaigoje pradėta įsiklausyti į politologų ir filosofų nuogąstavimus, kad viešosios informacijos sfera vis mažiau orientuota į tarnybą visuomenei, dažnu atveju ją kontroliuoja siauros interesų grupės ir tai griaua pačius demokratijos pamatus, net visuotinių rinkimų principas paverčiamas dalyvavimo krašto valdyme imitacija.

Palyginti su šiomis grėsmingomis tendencijomis, televizijos reklama, kurios tikslas – suvilioti vieno ar kito produkto pirkėją, yra pati paprasčiausia, galima sakyti, nekalta manipuliacijos rūšis. Žinoma, ji, dažnai skatinama pirkti visiškai nereikalingus daiktus, gali išpūsti paklausą (to ir siekia gamintojai su pardavėjais), tačiau šis tikslas yra labai aiškus, todėl savaime sužadinamos ir gynybinės reakcijos – tiek individo, tiek visuomenės.

Per reklaminę pauzę net ir tingiausias žiūrovas eina į virtuvę sumuštinio, išjungia garsą arba perjungia kanalą. Didžiausio TV įtakos augimo laikais, XX a. 7-uoju ir 8-uoju dešimtmečiais, atsirado griežčiau reklamą ribojantys įstatymai, pavyzdžiui, 1973 m. buvo priimta ES vartotojų apsaugos chartija. Europos transliuotojų

sąjungos nariai įpareigojami neviršyti nustatyto reklamos minučių skaičiaus per vieną transliacijos valandą, reklamos garso takelio neleidžiama iškelti transliuojamų programų garso atžvilgiu (jei Lietuvos vartotojai nebūtų tokie tingūs, daugelis mūsų TV kompanijų gautų aiškintis dėl šio pažeidimo, o gal net susimokėti baudas). Dvidešimt penktą kadrą naudoti reklamai buvo uždrausta iškart, kai tik paaiškėjo, kad jis nepastebimai praslysta pro sąmonės filtrą ir itin stipriai veikia sąmonę. Italija 8-ojo dešimtmečio pradžioje uždraudė reklaminėmis pauzėmis pertraukti meninius filmus, rodomus per TV. Prancūzijos nacionaliniams transliuotojams neleidžiama rodyti reklamos po aštuntos valandos vakaro. Į vaikams skirtas laidas reklamą galima įterpti tik tada, jei laidėlė trunka ilgiau negu pusvalandį. Griežtai ribojama alkoholio reklama, o reklamuoti rūkalus per TV apskritai uždrausta. Taigi, iš visų manipuliacijos formų bene labiausiai reglamentuota televizijos reklama.

Tačiau ji sudaro visai nedidelę TV manipuliacinių pajėgumų dalį. Nuolatinis įvairių grupių, kurias vienija politiniai ir ekonominiai interesai, viešųjų ryšių tarnybų taikinys yra publicistinės ir informacinės laidos, jau nekalbant apie tai, kad komercinių televizijų verslas apskritai priklauso nuo gebėjimo pritraukti kuo platesnę auditoriją. Atrodo, etikos kodeksai egzistuoja vien tam, kad būtų sulaužomi, kuriant vieną ar kitą viešosios erdvės intrigą. Pavyzdžiui, žurnalistų etikos normos neleidžia pažeisti intymaus gyvenimo privatumo, draudžia rodyti sudarkytus žuvusiųjų kūnus, paskutines mirštančiųjų akimirkas... Tačiau būtent šie tabu labiausiai traukia nuo televizijos priklausomų (kad nuolatinis TV žiūrėjimas sukelia priklausomybę – įrodytas faktas) asmenų dėmesį. Išsamūs tyrimai, atlikti Jungtinėse Valstijose, parodė, kad vaikus labiausiai gąsdina būtent informacinės laidos. Smurto ir sekso dozės vaidybinuose filmuose baimės beveik nesukelia, tačiau gerojai iškreipia asmeninės atsakomybės pojūtį, atbukina jautrumą kito žmogaus savijautai, kartais net iki visiško abejingumo, – tad žiaurumo impulsai, glūdinčius vaiko ar paauglio sąmonėje, virsta realiu žiauriu elgesiu be jokios suvokiamos priežasties. Tą patvirtina amerikie-

čių mokslininkai, tyrinėję vaikų ir paauglių, užaugusių normaliose, vidutiniškai pasiturinčiose šeimose ir neturėjusių kontakto su asocialia aplinka, elgseną.

Tyrimai, rodantys neigiamą televizijos poveikį labiausiai pažeidžiamoms amžiaus grupėms, o kartu ir didelių TV kompanijų pralaimėtos bylos, kai prievartavimo aukų artimieji įrodė, kad egzistuoja tiesioginis ryšys tarp prievartavimo būdo ir prieš tai transliuotų vaidybinių filmų, privertė didžiąsias JAV korporacijas savarankiškai apriboti akivaizdžiai destruktivų TV programų turinį. Tačiau subtilesni manipuliavimo būdai niekur nedingo, tad klausimas čia tik toks: kas ir kokiais tikslais tuo arsenalu naudojasi.

Nuo 1938 m., kai Herberto George'o Wellso „Pasaulių karas“, skaitomas per radiją, sukėlė masinę paniką, praėjo beveik aštuoni dešimtmečiai, tačiau verta priminti, kad šis radijo spektaklis imitavo žinių reportažus, romano ištraukos skambėjo tarsi karšti pranešimai iš įvykio vietos, įterpiami į populiarią šokių muzikos laidą. Poveikis buvo stulbinantis. Klausytojai visiškai nereagavo į diktoriaus priminimus, kad tai – tik radijo spektaklis. Tikriausiai kiekvienas esame patyrę, kaip vaizdas, rodomas per TV žinias, niekais paverčia nepriekaištingai bešališką žurnalisto tekstą. Anuomet panikos bangą sukėlė tik tekstas ir garsai. Nuo tada techninės galimybės labai išaugo. Tekstas, kūno kalba, videografika, garso efektai, informacijos pateikimo tempas, vaizdų kaita – visa tai skirta prikaustyti dėmesiui. O manipuliacija tuo sėkmingesnė, kuo daugiau ženklų sistemų supinama tarpusavyje. Dėmesys – bene brangiausias resursas mūsų dienomis, kas valdo dėmesį, tas valdo situaciją. Prieš gerą dešimtmetį, kai JAV pasireiškė pirmieji recesijos požymiai, rengti ekonomines naujienas CNN buvo pakviestas britų žurnalistas Richardas Austinas Questas, gebantis sausas ir nieko gera nežadančias žinias pranešti komiškomis intonacijomis. Recesijos grėsmės tai, žinoma, neišskleidė, tačiau išvengti masinės panikos vis dėlto pavyko...

Čia pateikti gana išraiškingi pavyzdžiai rodo, kaip galima atsitiktinai arba sąmoningai tiek sukelti masinę psichozę, tiek ją suvaldyti. O antai ilgalaikis masinės kultūros poveikis, kaip rodo sociodinaminė analizė,

sukuria naują fragmentiškos kultūros tipą, vadinamąjį „demokratinį triukšmą“. Skirtingai negu humanitarinė kultūra, teikianti hierarchiškai organizuotą pasaulio visumos vaizdą, visas žinias susiejanti loginiais ryšiais ir perduodanti jas iš kartos į kartą per mokyklas ir universitetus, demokratinis triukšmas bendrajam išsilavinimui daro poveikį ne mokymosi procese, o per masinės komunikacijos priemones, kuriose dominuoja žinių srautas be prasminių ryšių. Viskas čia vyksta chaotiškai, iš greito informacijos srauto išgriebiami fragmentai atsitiktinai „sulimpa“ todėl, kad atsiduria vienas šalia kito laike arba susiejami asociatyviai. Tokia sujaukta, tačiau nepramušama atsitiktinių žinių sanauja ugdo minios žmogų, kokį jį aprašė Chosé Ortega y Gassetas. Minios žmogus lengviausiai pasiduoda manipuliacijoms, nes jam nebūdingas struktūrinis (vertybinis) mąstymas, o minios intelektas, pasak kito masių psichologijos tyrinėtojo Gustavo Le Bono, paprastai būna žemesnis už pavienio jos atstovo intelektą. Manipuliatoriui reikia tik užčiuopti minios silpnybes ir pasirūpinti, kad tikrasis manipuliavimo tikslas bent kurį laiką liktų nepastebėtas, be to, sociodinaminė analizė leidžia parinkti manipuliacijos technologijas, tinkamiausias vienai ar kitai socialinei grupei. Įvaldžiusiems šias strategijas kalbos apie dvidešimt penktą kadra kelia atlaidžią šypsena – juk jie disponuoja įvairiausiomis manipuliavimo technologijomis, kurias įmanoma parinkti taip tikslingai, kad norimo efekto dažniausiai pasiekiami visiškai nepastebimai.

„*Tobulos priemonės ir neaiškūs tikslai – būdingas mūsų epochos bruožas*“, – apgailėstavo Albertas Einsteinas. Šie žodžiai puikiai apibūdina ir dabartinę Vakarų civilizacijos būklę. Pavyzdžiui, beveik kiekvienas naujas kino sezonas atneša ir techninių naujovių, tačiau kokia žmonėms aktuali žinia tomis naujovėmis perteikiama? Internetinės žiniasklaidos žinių srauto apimtis išpučinga, tačiau kokybė, daugelio specialistų nuomone, – apgailėtina. Visa tai be paliovos gausina „demokratinį triukšmą“, kuris atima iš žmogaus pagrindinę piliečio teisę – laisvai ir sąmoningai pasirinkti. Informacinės rinkos, kuri nuolat bombarduoja sąmonę įvairiausiais signalais, poveikis yra tarsi savaiminis, tačiau su-

daro itin palankų foną tikslingam manipuliavimui. Valdantysis elitas tokiu būdu gali pasiekti, kad elektoratas nuolat balsuotų, nepaisydamas realių savo interesų. Į tai jau prieš kurį laiką atkreipė dėmesį amerikiečių socialinės psichologijos specialistas Robertas Mertonas: „*Radijas ir reklama efektyviai pakeičia bauginimą ir prievartą*.“ Per nepriklausomybės dešimtmečius mes ir patys galėjome tuo ne kartą įsitikinti.

Liguistas visuomenės imlumas manipuliacijoms tiesiog gundo nedraugiškas valstybes pasinaudoti tuo, kad Lietuvos informacinė erdvė tokia nesaugi. Turiu galvoje minėtą demokratinį triukšmą – nestruktūruotą žinių srautą, į kurį labai lengva įterpti tam tikrą gerai struktūruotą manipuliacijų paketą. Panašu, kad kibernetinės atakos Lietuvai kol kas negresia, nes informacinės savo erdvės ji visiškai negina turinio požiūriu. Estų nacionalinis transliuotojas kur kas efektyviau saugo viešosios informacijos lauką nuo svetimųjų kišimosi. Matyt, todėl prieš juos ir buvo andai surengta kibernetinė ataka, nes tapo aišku, kad įprastiniai manipuliavimo būdai neveikia.

Tikslingos manipuliacijos paprastai bent kuriam laikui visiškai blokuoja loginių argumentų poveikį. Geriausias pavyzdys – referendumo dėl Visagino atominės elektrinės istorija. Loginiai argumentai išnirio į viešumą, juos pripažino net ir tie, kurie referendumo išvakarėse aktyviai agitavo prieš, bet buvo pavėluota. Abejoju, ar Lietuvoje šiandien atsirastų veikiantis politikas, kuriam pakaktų drąsos pripažinti, kad referendumo rezultatai neišreiškė laisvos piliečių valios, nes jie buvo paveikti ypač intensyvios manipuliacijos.

Nieko keista, kad nacionalinis transliuotojas nepajėgė apsaugoti piliečių nuo pasikėsinimo į jų teisę laisvai ir sąmoningai pasirinkti. Taip atsitiko ne vien todėl, kad ilgalaikės politinio ir ekonominio elito pastangos tiesmukai daryti įtaką šiam visuomenės savisaugos instrumentui sumenkino jo autoritetą. Beje, skirtingai negu Estijoje, pas mus įstatymas neįpareigoja nacionalinio transliuotojo, kad efektyviai perspėtų visuomenę apie gresiančius informacinius pavojus. Pagrindinė mūsų nacionalinio transliuotojo neveikimo priežastis ta, kad jis ne tik nebando tikslingai (t. y. užtikrindamas visų Lietuvos piliečių laisvą ir sąmoningą pasirinkimą) struktūruoti in-

formacinio triukšmo, bet ir pats nuolat prisideda prie to triukšmo gausinimo. Galimas dalykas, dabartiniai LRT vadovai tiesiog neįsivaizduoja, kad alternatyva yra. Kita vertus, negaliu patikėti, kad pro jų akis būtų praslydęs, pavyzdžiui, Estijos nacionalinio transliuotojo ombudsmeno Tarmu Tammerko, garsaus žurnalisto, vieno iš Estijos žurnalistų etikos kodekso autorių, interviu, kuriame aiškiai konstatuota: po to, kai nacionalinis transliuotojas visiškai atsisakė reklamos, programų turinys tapo labiau orientuotas į visuomenės reikmes. Pažymėtina ir tai, kad Estijos nacionalinę televiziją lenkia populiarumu tik vienas komercinis kanalas.

Suprantama, dabartinė LRT administracija tokios perspektyvos net nesvarsto, pajamos iš reklamos jai atrodo gyvybiškai būtinos. Tačiau visiškai nesuprantama, kodėl šis klausimas dingęs ir iš LRT tarybos, kuri turėtų atstovauti visuomenės interesams, darbotvarkės. Taip pat galima suprasti, kodėl politikai neskuba spręsti klausimo, kad nacionalinis transliuotojas būtų pakankamai finansuojamas iš alternatyvių šaltinių, o ir naudos iš to, kol aiškiau neapibrėžtos šio brangaus instrumento priedermės visuomenei, ko gero, būtų ne daug. Tačiau vis dėlto sunku patikėti, kad Seimo Švietimo, mokslo ir kultūros komiteto nariai galėtų leisti sau nežinoti, pavyzdžiui, apie Europos šalyse taikomus apribojimus, draudžiančius dėti reklamos intarpus į aukštos kokybės meninius ir dokumentinius filmus.

Tokia praktika nėra koks nors negausios kultūrininkų bendruomenės įgeidis. Tiesiog asmenys, atsakingi už tai, kad informacinė erdvė tarnautų šalies visuomenei, aiškiai suvokia: yra didžiulis skirtumas tarp meninio filmo (nepainioti su reklamoms įpakuoti skirtomis muilo operomis) ar kūrybinės dokumentikos ir vadinamųjų formatinių laidų, kurių pati struktūra yra konstruojama taip, kad, išlaikydamos dėmesį, jos atvestų žiūrovus (ar klausytojus) prie reklaminės „pauzės“. Nei formos, nei turinio požiūriu konflikto tarp formatinių laidų ir reklamos nėra. Visai kas kita – meno kūrinys, kurio refleksiją, be kitų raiškos priemonių, skatina ir tikros pauzės, ir tempo kaitos logika, ir daugybė subtilių sandų, kurių emocinį poveikį sugriauna paprasčiausias reklamos intarpas. Antra, kol neatsisakoma reklamos, nacionalinis transliuoto-

jas primena dviejų ponų tarną, o tarnystė visuomenei ir tarnyba reklamos užsakovams – toli gražu ne tas pats.

Šiais argumentais remiasi ir dabar svarstoma ES direktyva, kad net komerciniai transliuotojai, rodydami meninius ar kūrybinės dokumentikos filmus, apsirebotų dviem reklaminiams intarpais. Tiesa, ši norma sulaukė didžiulio pasipriešinimo – argumentuojama milijardiniais nuostoliais, kuriuos patirs TV kanalai, jau ir taip išgyvenantys sunkius laikus dėl konkurencijos su internetu. Tačiau atkreipiamas dėmesys ir į tai, kad reklama mažina žiūrovų skaičių. Priežastis paprasta – laisvas pilietis ginasi nuo TV informacinio triukšmo, todėl informacijos ir pramogų ieško kitur.

Šiame kontekste tiesiog stebina, kad LRT, turėdama antrąjį TV kanalą, laisvą nuo reklamos, nepanaudoja jo transliuoti struktūruotai informacijai, refleksiją skatinančioms kultūros programoms. Ironiška, bet „tavo kultūros kanalas“ – tai pasyvus archyvo, kartojimų ir antraeilių sporto transliacijų kratinys. Deja, toks jis išlieka ir naujajame sezone. Nėra pinigų? Netikiu. Atidžiau išanalizavus dabartinį LRT biudžetą, rezervas atsirastų, o tai padaryti galima per porą trejetą savaičių. Didesnė problema ta, kad tektų ieškoti naujų kūrybinių pajėgų, kurios įstengtų sukurti išties patrauklią gilesnio turinio programą.

Kol kas žiūrovai tiesiog išeina kitur. Nieko tokio, sakysite? Gal ir nieko, tačiau apie kokią nacionalinės konsolidacijos misiją tada galima kalbėti?

Tai, kad žiūrovai traukiasi iš reklamą be saiko transliuojančių kanalų, jau pastebėjo ir reklamos užsakovai. Brangiai kainuojančios TV reklamos efektyvumas jiems kelia vis didesnių abejonių, todėl ieškoma alternatyvų, o manipuliacijų specialistai tikrai gali jų pasiūlyti.

Štai kad ir Vilniaus maratonas. Sunku būtų rasti šio renginio fotografiją arba reportažą, kur nešmėžuotų *Danske* banko logotipas. Kiek ši reklama kainavo bankui? Palyginti su milijoniniais TV reklamos biudžetais, beveik nieko – 25 tūkstančiai litų pagrindiniam prizui, keli tūkstančiai registracijos numeriams su banko emblemomis atspausdinti (tokius ant krūtinės ir nugaros turėjo visi maratono dalyviai), gal dar nedideli honorarai atlikėjams linksmintojams.

Ar tie dešimt tūkstančių bėgimo entuziastų tikrai norėjo už aciū reklamuoti komercinį banką? Tikriausiai daugumos atsakymas būtų *ne*. Jų motyvai kitokie – atkreipti visuomenės dėmesį į sportavimo naudą sveikatai, pasidalyti gera nuotaika, išgyventi susitelkimo akimirkas... Manipuliacijų specialistai šiais gražiais motyvais tik pasinaudojo. Ir apčiuopiamos žalos tuo nebuvo padaryta, na, nebent tiems, kurie gyvena iš videoreklamos, tačiau tai ne tokia jau didelė visuomenės grupė – viso labo reklamos gamintojai ir platintojai.

Patikėkit, nebandau abejoti bėgiojimo nauda – ji išties didžiulė, ypač tiems, kurie ilgas valandas praleidžia prie kompiuterio. Tačiau argi ne sveikiau būtų bėgioti kur nors Pavilnio parke, gryname ore, su nedideliu draugų būreliu? Ar ne smagiau paskui, susėdus po medžiu prie tvenkinio, ramiai pasikalbėti apie gyvenimą, neutralizuojant varginančio informacinio triukšmo poveikį?

Beje, manipuliuoti viešąja nuomone sporto priedangoje – jokia naujiena. Pamenate, „kiečiausias“ tabako gamintojų argumentas už reklamą stadionuose buvo parama profesionaliam sportui, esą be jos daugelis ypač brangių sporto šakų niekaip neišgyventų... Manipuliacijų technologijų specialistams gerai žinoma, kad žmonės, susitelkę į žaidimus, leidžiančius pademonstruoti savo fizinį pajėgumą, ar pamėgę įvairias varžybas (vokalistų ir šokėjų varžytuvės, kurias be saiko rengia mūsų televizijos, nedaug kuo skiriasi nuo to, kas vyksta stadione), būna gerokai imlesni manipuliacijoms. Tai, kad lietuvių nacionalinis sąmoningumas ir konsolidacija neretai apsiriboja sporto lygmeniu, daro mus itin pažeidžiamus ir nepajėgius veiksmingai derinti visuomenės interesų.

Daugeliui piliečių laisvas ir sąmoningas apsisprendimas, drąsa pasipriešinti teisiniam nihilizmui, logikos argumentai ar paprasčiausias geranoriškumas kaimyno atžvilgiu jau nėra savaime suprantami dalykai. Tai liudija žemą bendrabūvio kultūros lygį, kurį dar labiau smukdo primityvi, neretai agresyvi konkurencija, įsigalėjusi kasdieniniame gyvenime. Dar visai neseniai būčiau sakiusi, kad geras vaistas nuo šios ligos galėtų būti sąlytis su literatūra, daile, teatru, tačiau nebedrįstu šito tvirtinti, kai šlapinimasis scenoje pateikiamas kaip

aktorinio meistriškumo viršūnė... Beje, jokios atsakingų kultūros administratorių reakcijos į tai neteko girdėti. Nekilo ir viešų diskusijų, kokios išplieskė po to, kai *Sirenų* festivalyje buvo parodytas liūdnai pagarsėjęs Romeo Castellucci'o spektaklis „Apie Dievo sūnaus veido koncepciją“. Manau, toks reakcijų į panašų dalyką skirtumas leidžia spėti, kad minėtas skandalas veikiau buvo gerai apgalvota ir koordinuota viešųjų ryšių akcija, kurios tikslas – atitraukti visuomenės dėmesį. Tai, ko Lietuvos žmonės tomis dienomis turėjo nepastebėti, veikiausiai net nebuvo kultūros sferos dalykas.

Deja, tenka pripažinti, kad sanuojantį kultūros poveikį sunaikino pats kultūrinis mūsų elitas. Minėtas demokratinis triukšmas, kai nebedaroma jokios atrankos, kai nebelieka jokio skirtumo tarp talento ir vidutinybės, tarp meistriškumo ir saviraiškos, įpratina publiką abejingai žvelgti į kultūros reiškinius apskritai, o tada nėra ko stebėtis, kad politikai apsiriboja bendromis frazėmis apie kultūros prioritetus ir čia pat jas pamiršta. Kultūros projektai tampa apsukriau ar ne taip apsukriai valdomais pelno šaltiniais. Tai, kad milijoninių lėšų iššvaistymas per VEKS'o projektą nesulaukė jokio teisinio įvertinimo, tapo signalu mažesniems „veksiams“, savotiška sankcija „įsisavinti“ kultūrai skiriamas valstybės ir įvairių fondų lėšas, nesukant sau galvos dėl tokio veikimo tikslo ar prasmės.

Tokiu būdu kultūrinė veikla irgi paverčiama informaciniu triukšmu, nebelieka vietos nei atsakingai kritikai, nei paprasčiausiai refleksijai. Ką jau kalbėti apie kultūros priedermę rūpintis vertybiniu visuomenės stuburu.

Manipuliacijos paprastai remiasi žemaisiais sąmoniniais impulsais ir instinktais. Žmogaus brandą skatina gebėjimas tuos instinktus ir impulsus valdyti, o tai tiesiogiai susiję su tikslinga ir sąmoninga veikla, intelekto lavinimu, atjautos ugdymu. Tačiau viskas lengvai sugriaunama, jei trūksta dar aukštesnės dvasinės motyvacijos, kuri palaikytų brandos vertikale įvairiais gyvenimo tarpsniais. (Pavyzdžiui, informacinio triukšmo palaikomas jaunystės kultas ypač skaudžiai atsiliepia senyvo amžiaus žmonėms – jie ciniškai nurašomi, ir čia nepadės nei pasiekimai darbe, nei artimųjų meilė... Noras būti amžinai jauniems išties turi kažką šėtoniška.

Kai rūpi bet kokia kaina išsaugoti natūraliai nykstančias kūno savybes, nekreipiamas dėmesys į dvasios brandą, žmogus tarsi sustingsta ir darosi vis nelaimingesnis, užuot išvelgęs senatvės privalumus.)

Viena svarbiausių refleksijos sąlygų – tylą, leidžianti bent trumpam sustoti, susikaupti. Kultūrinis, politinis, ekonominis elitas tą puikiai žino. Jis turi išskirtines galimybes susikurti prabangias, nuo informacinio triukšmo apsaugotas tylos zonas. Bet argi tai turėtų būti tik turtinųjų privilegija? Juk visos tradicinės religijos vienaip ar kitaip taiko tylos ir susikaupimo terapiją. Čia iš karto turėčiau atremti tvirtinimus, kad esama gausybės manipuliacijų, grindžiamų religija. Pirmiausia, šios manipuliacijos neturi nieko bendra su tradicinių religijų esme. Sektos, ezoterinės bendrijos, fanatizmo pliūpsniai yra susiję su paviršutinišku religijos suvokimu. Ir visiškai joks paradoksas, kad būtent sekuliari Vakarų visuomenė labiausiai neatspari įvairiems kvazireliginiams poveikiams – nuo egzotiškos dvasinės patirties ieškojimo, savotiško religinio turizmo, iki scientologinių manipuliacijų ir sektantiško fanatizmo, kuris yra viena iš perdėtos reakcijos į moralinį reliatyvizmą apraiškų. Toks dvasinis pažeidžiamumas paaiškinamas itin sparčia sekuliarizacija – daugelis civilizuotu vadinamo pasaulio piliečių atitolsta nuo religinės praktikos, kuri buvo įprasta ankstesnėms kartoms ir užtikrindavo mažų mažiausiai dvasinę higieną. Argi verta stebėtis, kad šiuolaikinis žmogus, kuris šiaip jau neatmeta dvasinio lygmens apskritai, yra kamuojamas visokiasių prietarų, baimių lygiai kaip ir tas, kuris dvasinę realybę vadina prasimanymais?

Manipuliavimo technologijos nuolatos tobulėja. Antai Rusijoje veikia ištisi institutai, rengiantys plataus masto manipuliacines strategijas, nuolatinis tų manipuliacijų taikinys esame ir mes. Laimė, ne mes vieni, todėl galime pasisemti patirties iš kaimynų, gal net išmoksime manipuliacijas atremti bendromis jėgomis, ir tai vienas iš svarbiausių Rytų partnerystės veiksmų, kurie ypač erzina Rusijos imperializmo ideologus. Kita vertus, intriga, susijusi su *Baltic pride*, aiškiai rodo, kad jau tapome ir Vakarų globalizmo ideologų taikiniu, nes iš tikrųjų ne tas pats, ar paremsime moralinį reliatyvizmą ir federalistinę Europos projektą, ar pri-

sidėsime prie tų, kurie puoselėja krikščionišką vertybinę orientaciją ir palaiko suverenių valstybių sąjungos idėją. Čia irgi metamos gerai apmokamų ir apmokytų visuomenės opinijos formuotojų pajėgos. Taigi, patiriame nuolatinės kryžminės atakas. Susiklosčius tokiai situacijai, iš tikrųjų keista, kad, pavyzdžiui, Valstybės saugumo departamentas, kurio viena iš funkcijų – nuolatos analizuoti šiuos poveikius, nėra įpareigotas periodiškai ir privalomai teikti apie juos informaciją visuomenei. Matyt, tai kertasi su kai kurių šios įstaigos vadovų pomėgiu manipuluoti slapta informacija, siekiant savanaudiškų tikslų. Bet nejaugi piliečiai, tarp jų ir politikai, turės amžinai su tuo taikstytis? Turbūt neverta tikėtis, kad ir mūsų nacionalinis transliuotojas pats susipras sistemingai perspėti žmones apie gresiančius informacinius pavojus, todėl derėtų priimti įstatymo papildymą, kuris įpareigotų tą daryti (formuluotę galėtume pasiskolinti, pavyzdžiui, iš estų, juolab kad ji jau patikimai išmėginta praktikoje). Tačiau tai – tinklas stambioms žuvims, jis neapsaugos nuo jau minėto „demokratinio triukšmo“, kuris, pasak socialinės psichologijos specialistų, didžiulį poveikį daro visame pasaulyje ir aprūpina nuolatinio darbu būrius psichoanalitikų, laiko planavimo konsultantų – skaitomos paskaitos, rašomos patarimų knygos, kaip su šiuo poveikiu kovoti. Tiesa, tų patarimų gausa jau irgi panašėja į analogišką informacinį triukšmą, o viltis gauti aiškius atsakymus darosi vis miglotesnė.

Viena aišku – brandžia asmenybe, kuri tiek fizinę savo būseną, tiek instinktus ir pašąmoninius impulsus valdo nuolatinio reflektavimu, nes turi išlavintą intelektą, nestokoja atjautos ir dvasinio tvirtumo, manipuluoti gerokai sunkiau. Visuomenė, nenorinti atsilikti ir tapti pigios darbo jėgos šaltiniu sparčiai besikeičiančiame pasaulyje, turėtų pasirūpinti tikslingu informacinio triukšmo reglamentavimu, kad sportas, mokykla, televizija, radijas, internetas neapribotų ir neatimtų piliečių brandos galimybių, netaptų infantilizavimo ir valdomos demokratijos instrumentais. Atsakomybę dėl to turėtume jausti ir kiekvienas asmeniškai, ypač tie, kuriems profesinė jų veikla suteikė reikalingų žinių ir patirties. ■

Astrida PETRAITYTĖ

HEROIZMO HIERARCHIJA

Žvelgiant ne tik Anapussybėn, bet ir į kai kurių žmonių likimus, turėtų apimti *baimė ir drebėjimas*. Žinoma, jei vengdami bet kokių sukreciančių aplinkos veiksnių nebūtume sielos apmūriję, nutinkavę, nuglaistę...

Skaitinėju Mindaugo Tomonio „Žinią“ – leidinys, pasirodęs 1995-aisiais, ženklino tragiškos rezistento žūties dvidešimtmetį. Ne, neįsileidžiu sąmonėn ar, tiksliau – jausenon, šurpauš žūties ant bėgių fakto, net ir „gydymo“ psichiatrijos klinikoje detalių, verčiau atsietai buhalteriskai gilinuosi į donkichotišką – nepalenkiamą, tačiau trapios – asmenybės trumpo gyvenimo ribines datas: 1940–1975. Ar 2015-aisiais nepamiršime paminėti tos netekties? O gal vertėtų pažymėti ir 1974-uosius? Tais metais Sovietų Lietuvos respublikos institucija – Paminklų konservavimo institutas savo darbuotojui Mindaugui Tomoniui išrašė komandiruotę Kryžkalnin. Kitaip tariant, pasiūlė galimybę daryti paminklosaugininko karjerą, kuri būtų buvusi natūrali pasišventusio mokslininko kelio tąsa... Bet PKI cheminės laboratorijos vyr. mokslinis bendradarbis Mindaugas Tomonis balandžio 5 d. parašė instituto direktoriui tokį pasiaiškinimą: „Š. m. balandžio 5 d. nevykau į komandiruotę apžiūrėti Kryžkalnyje stovinčio monumento Raudonajai Armijai – Lietuvos išvadotojai dėl priežasčių, nepriklausančių PKI kompetencijai: nepripažįstu dabartinio Lietuvos statuso“ (toliau argumentuojama, kas lėmė tokį apsisprendimą).

Gal nebūčiau sumanusi rašyti šių pastabų apie „Žinią“ – Tomonio filosofinę esė, jo poeziją ir likimą, jei iš knygos sklindanti tragiškoji heroika nebūtų tiesiogiai įsiterpusi į aktualiuosius bruzdesiukus, į kai kuriuose interneto portaluose užvirusią gan tūžmingą kovą dėl savaip suprantamo heroizmo reikšmės. Kiek pavėluotai internete teko susirasti pirminį šaltinį, sukėlusį pasipikti-

nimą – Ramūno Terlecko ironišką tekstą „Sovietinio palikimo pagonys“.¹ Į jį mane nukreipė, matyt, prigimtinio baltiškojo tikėjimo puoselėtojams skirtame portale kilusi antiterleckinė banga, kurią įsiūbavo mano gerbiamos ir vertinamos autorės Daivos Tamošaitytės straipsnis „Kam Lietuvoje dygsta asilo ausys?“² O komentatoriai, beje, ne tik anonimai, skeptišką Terlecką aptaškė drumzlinomis pagiežos putomis. Tai gana simptomiška, nes liudija gyvybingą ir gana ryšką tendenciją. Taip, Terlecko požiūris ir man pasirodė šiek tiek paviršutiniškas – pasak jo, „polkos su ragučiais“ sovietų režimui niekuo nekenkusios. Nepriklausiau folkloro sąjūdžiui, tačiau esu tikra, kad, tarkim, Joninių apeigos ant piliakalnių turėjo rezistencinį atspalvį. Vis dėlto man labiau nesuprantamas aršus piktinimasis folkloro vaidmens nuvertinimu – juk Terleckas tiesiog bando *hierarchizuoti* rezistenciją, teikdamas pirmenybę tiems, kurie už pasipriešinimą okupaciniam režimui buvo įkalinti ar net nužudyti. Man tokia hierarchija abejonių nekelia, o Mindaugą Tomonį įrašau tarp svarbiausių rezistencijos herojų. Ypač skaudina ir nuvilia tai, kad oponentė savo „priešininkui“ pripaišo jo nesakytus teiginius ir apskritai nebūtus dalykus. Antai Tamošaitytė ironizuoja: „Persekiojami ir tikrieji patriotai buvo tik katalikai ir tik jie“, tarsi Terleckas būtų teigęs ką nors panašaus...

Kažkur esu skaičiusi pamokomą mintį: negėda būti bailiam, bet turėtų būti gėda nepripažinti pirmenybės drąsai... Tai galioja, manyčiau, ne tik kraštutinėms bailumo *versus* drąsos apraiškoms, bet ir tarpinėms būsenoms bei laikysenoms. ■

¹ Ramūnas Terleckas, Sovietinio palikimo pagonys, www.lzinios.lt, 2013-08-21.

² Daiva Tamošaitytė, Kam Lietuvoje dygsta asilo ausys?, www.alkas.lt, 2013-08-28.

TEATRAS – PUBLIKA – KRITIKA

*Keletas poleminių pastabų**

Permaštyti ir iš naujo apibrėžti teatro ir publikos santykius buvo vienas iš svarbiausių tikslų, kurių siekė daugelis XX a. teatro eksperimentatorių. Tačiau teoretikams ilgą laiką labiausiai rūpėjo aprašyti režisūrines strategijas, o ne publikos dalyvavimo spektaklyje būdus. Šiandien teatro publikos analizė tapo aktualia, netgi madinga, nors ir problemiška, teatro tyrimų dalimi. Kas yra publika? Ar galima apie publiką kalbėti vienaskaita, ar tik išskiriant įvairias *publikos rūšis*? Iš ko teatro kritikai ir mokslininkai sprendžia, koks yra žiūrovų atsakas?

Nedidelės, bet koncentruotos ir įžvalgios studijos „Teatras ir publika“ autorė Helen Freshwater teigia: „Kultūros studijos atsisako suvokti publiką kaip vienaskaitinį ar homogenišką organizmą, jos užduoda tikslus klausimus, į kuriuos gauna įvairiapusių, kartais visai netikėtus atsakymus, etnografiškai atsižvelgia į daugybę kultūrinių sąlygų, lemiančių individo požiūrį, – tarp jų yra jo ar jos klasė, lytis, pilietybė, religija, tautybė, seksualinė orientacija, geografinė padėtis, išsilavinimas.“¹ Nepaisant to, kad mes, teatro apžvalgininkai ir kritikai, kalbėdami apie „publikos atsaką“, remiamės vien savo asmenine recepcija, dažnai jaučiamės turintys teisę apibendrinti publikos išpūdžius, net kalbėti visų žiūrovų vardu. Kitaip ta-

riant, su publika elgiamės taip, kaip mums patogiau: jei reikia argumento prastam, mūsų nuomone, spektakliui sutriuškinti, sakome: „publika nesupranta“, „publika nusivylusi“, „publika jaučiasi apgauta“, tarsi būtume įsijautę į emocinę jos būseną. O jei mums nepatinkančiame spektaklyje žiūrovai juokiasi, kur mums nejuokinga, arba susigraudina, kur mes ironiškai šypsomės, išvadiname juos neišmanėliais. Kai po spektaklių einame į viešus susitikimus su kūrėjais, mažiausiai domimės publikos nuomone. Žinoma, šiek tiek perdedu, tačiau „paprasti“, „tikrieji“ žiūrovai niekam (mums) iš tiesų nerūpi. Jais užsiima teatrų rinkodaros skyriai. Pasak Freshwater, teatro kritikai, mokslininkai ir teatro industrijos atstovai domisi publika dėl visiškai skirtingų priežasčių, todėl pateikia labai skirtingus tyrimų rezultatus.

Kita vertus, kodėl turėtume domėtis „paprastais“ žiūrovais? Juk dabar ne XIX amžius, kai spektaklio vertinimą daugiausia lėmė publikos nuomonė... Vis dėlto kalbėti reikėtų ne apie nuomonę ir vertinimą, bet veikiau apie tai, kaip, anot Rico Knowleso, „publika kuria reikšmes, susidūrusi su specifiniu, perdėm kontekstualizuotu, vietiniu teatro įvykiu“.² Ji ne tik kuria reikšmes, bet ir kitaip dalyvauja teatro procese.

Kalbėdami apie aktyvią publiką, tampančią spektaklio bendraautore, arba apie publikos indėlį į teatro įvykį, dažniausiai turime galvoje netradicines teatro formas. Tai performansai, hepeningai, įvairios akcijos, taip pat spektakliai, vykstantys netradicinėse erdvėse,

* Parengta pagal pranešimą, skaitytą tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „Šiuolaikinio teatro pridėtinė vertė: kam šiandien reikalingas teatras?“ (Lietuvos muzikos ir teatro akademija, 2013 m. spalio 1–2 d.).

ir pan., nes čia publikos vaidmuo yra aktyvesnis ir labiau pastebimas. Vis dėlto net ir tokia teatre, kurį laikytume labiau tradiciniu, santykis tarp scenos ir salės nebūna visiškai vienodas, o žiūrovai ne visada yra vien pasyvūs stebėtojai. Pavyzdžiui, filosofas Jacques'as Rancière'as kategoriškai nesutinka, kad žiūrėjimo veiksmas būtų laikomas intelektualiniu pasyvumu.³ Beje, žiūrėjimo fenomenu, jo prigimtimi ir tuo, kokius jausmus – malonumą, troškimą ar konfrontaciją – jis sukelia, jau seniai domisi kino teoretikai.

Kokius sąveikos su publika būdus taiko Lietuvos teatras? Pasitelkę komercinio teatro pavyzdį, o jis yra mums dar gana naujas reiškinys ir kol kas akivaizdžiai stokoja rimtesnio kritikų ir mokslininkų dėmesio, galėtume tvirtinti, kad čia tarp scenos ir salės mezgamas romanas. Teatro ir publikos lūkesčiai vienas kito atžvilgiu yra absoliučiai sąžiningi ir teisėti, nes tai santykiai tarp paslaugos teikėjo ir vartotojo. Tokio teatro žiūrovai yra ypač lojalūs. Be to, nors nusiperka gana brangius bilietus, jie apsimeta gavę dovanų. Pasak Nicholas Ridout, apdovanojimus reikėtų vertinti kaip dėkingumo išraišką: „Publika stengiasi įsivaizduoti esanti apdovanota.“⁴ Žinoma, tai tinka anaipol ne tik komercinio teatro publikai. Tačiau priklausomybė nuo bilieto kainos (kaip ir nuo „žvaigždžių“ skaičiaus) išlieka: kuo brangesnis bilietas – tuo karštesnės ovacijos.

Lojalūs santykiai tarp scenos ir salės gali susiklostyti ir kitais atvejais, pavyzdžiui, oficioziniame arba politiškai korektiškame teatre. Šiame kontekste galima paminėti kai kuriuos lietuvių nacionalinės dramaturgijos pastatymus. Atlikę nedidelį mėgėjišką tyrimą, įsitikinsime, kad daugelio teatrų repertuare populiariausi spektakliai, sukurti pagal lietuvių autorių pjeses. Įdomu, kad sovietmečiu nacionalinės dramaturgijos pastatymai dažniausiai nuteikdavo visai kitokiam bendravimui – žiūrovai jausdavosi tapę sąmokslininkais. O dabar lietuviška pjesė teatre yra arba tautinio solidarumo (panašiai kaip krepšinis), arba konfrontacijos, jei scenos kūrinys kvestionuoja tam tikrus nacionalinius stereotipus, platforma.

Šiuo požiūriu įdomus precedentas būtų Oskaro Koršunovo lietuvių dramaturgijos pastatymai Lietuvos nacionaliniame dramos teatre – Mariaus Ivaš-

kevičiaus „Išvarymas“ (2011) ir Justino Marcinkevičiaus „Katedra“ (2012). Šie spektakliai demonstruoja du skirtingus būdus, kaip į scenos veiksmą įtraukti publiką. „Išvaryme“, nepaisant svaigos atmosferos, publika verčiama permąstyti savo įsitikinimus, susijusius su tautine tapatybe. „Katedroje“ tokios konfrontacijos nėra, atvirkščiai – siūloma patirti pakilius tautinius jausmus. Ar tai blogai? Ar tai „prasto teatro“ požymis? Drįsčiau sakyti – ne. Mes, kritikai, esame įpratę laikytis brechtiškosios nuostatos, esą geras teatras privalo griauti publikos lūkesčius, kad priverstų reviduoti vertybes ir požiūrius. Tačiau pakylėjimas, nekasdienišku jausmų potyris gali numaldyti tikros kolektyvinės patirties ilgesį, kuris, pasak psichologų, koduotas pačioje žmogaus prigimtyje. Herbertas Blau teigia: „Publikos, kaip panašiai apsišvietusios, tikėjimo suvienytos bendruomenės, kuri, kliaudamasi tea-

Marius Ivaškevičius. „Išvarymas“. Režisierius Oskaras KORŠUNOVAS
Benas po N metų – Vytautas ANUŽIS Tomo Lukšio nuotr.

tro patirtimi, kažkokiu būdu išsklaido visas priešpriešas, ilgesys egzistavo visada.“⁵

Kitas teatro ir publikos sąveikos būdas, kaip minėta, primenantis sąmokslą, reiškiasi įvairiais pavidalais – galima susivienyti prieš tam tikras galios institucijas arba tapti žaidimo partneriu. Tinkamas pavyzdys čia galėtų būti teatras, Hanso-Thieso Lehmanno pavadintas *Cool Fun*. Jis remiasi metateatriškumu, ironija, sarkazmu, parodija ir atsirbojimu: „Prisimindama kitus tekstus (vaizdus, garsus) ir juoku patvirtindama jų tinkamumą parodijuoti, publika tampa teatro dalimi: kabaretui, komedijai ir *Cool Fun* interaktyvumas yra gyvybiškai svarbus. [...] Žiūrovas tarsi seka aliuzijų, citatų ir kontracitatų, vietinių juokelių, kino ir popmuzikos motyvų maršrutą, staigių ir dažnai labai smulkių epizodų darinį, kuriamą ironiškai ir atsirbojus, sarkastiškai, „ciniškai“, be jokių iliuzijų ir *cool* tonu. Pats lėkščiausias sąmojis čia mielesnis už nepakeliamą melagingą viešosios ir oficialiosios retorikos „rimtumą.“⁶

Nenuostabu, kad *Cool Fun* daugiausia traukia jaunus teatro kūrėjus. Tokie režisieriai kaip judėjimo *No Theatre* lyderis Vidas Bareikis arba Artūras Areima ir darbai, ir žodžiais pabrėžia, kad jų pasaulėjautos pamatas yra ironija. Spektakliai su kaupiu prifarširuojami trivialiosios kultūros, aišku, tai daroma ironiškai atsirbojus, nieko nesureikšminant ir be skrupulų. Pavyzdžiui, anarchistinis Areimos „Julijus Cezaris“ kai kam gali sukelti abejonių, ar taip elgiamasi maišto dėlei, ar vis dėlto slepiamas įžvalgų stygius? Bet panašius klausimus keliantys žiūrovai tokiam teatrui nereikalingi. Jam irgi reikia lojalios, bet sykiu „suprantančios“ publikos. Kitaip tariant, vertę tokiam teatrui suteikia būtent aktyvus kontaktas su tais, kurie jam lojalūs. Todėl ir Vidas Bareikis, ir Artūras Areima neabejotinai turi *savo* publiką. Bet kas vis dėlto atsitinka tada, jei nesutinki žaisti tau siūlomo žaidimo? Jei, nepaisant scenos vilionių, manai, kad tai, kas joje vyksta, yra pernelyg lėkšta, pernelyg primityvu, pernelyg neįautru? Regis, *Cool Fun* kūrėjai yra numatę ir tokią galimybę. Todėl skeptikams teks per prievartą tapti teatro įvykio dalimi, nes, tarkime, erdvė per ankšta, kad būtų įmanoma išvengti

fizinio aktorių artumo, nelengva atsispirti kurtinančiai decibelų atakai ir pan.

Žinoma, konfrontaciją su publika teatras gali sukelti ir „humaniškesniais“ būdais – pavyzdžiui, gundydamas žiūrovų protą, sujaukdamas moralinius įsitikinimus arba surengdamas akistatą su pačiu savimi. Vienas iš labiausiai paplitusių būdų sukurti prielaidas, kad įvyktų „konstruktyvi“ teatro ir publikos konfrontacija, yra netradicinių vaidybos erdvių pasirinkimas. Pavyzdžiui, Oskarą Koršunovą, repetuojantį ir spektaklius rodantį mažoje savo studijoje, erdvė akivaizdžiai skatina ieškoti naujo būdo, kaip aktoriams bendrauti su žiūrovais. Šiuo keliu eina ir Vidas Bareikis, neretai – Gintaras Varnas. Statydamas Henriko Ibseno „Visuomenės priešą“, Jonas Vaitkus dekonstravo Nacionalinio dramos teatro Didžiąją sceną. Sprendžiant tiek iš recenzijų, tiek iš visuomeninio rezonanso, skaitant „paprastų“ žiūrovų komentarus internete, akivaizdu, kad tai vienas sėkmingiausių šiuolaikinio lietuvių teatro bandymų įtraukti publiką į scenos veiksmą.

Beveik visais minėtais atvejais pagrindinė problema yra reikšmės kūrimas arba supratimas. Herbertas Blau teigia: publika yra tie, kurie supranta.⁷ Be to, jis tvirtina, kad publika atsiranda, atlikdama suvokimo veiksmą. O štai Hansas-Thiesas Lehmannas kalba apie *ne-supratimo* (*Nichtverstehens*) poreikį, teikdamas pirmenybę patirčiai, o ne supratimui. Tarp jo argumentų yra ir teiginys, kad supratimas siekia kūrinių apibrėžti ir užbaigti: „Menas būti žiūrovu, žiūrėjimo menas nėra geriausio supratimo menas; laikas, kurį praleidžia publika, žiūrėdama spektaklį, yra gerokai talpesnis negu vien supratimo veiksmų seka.“⁸ Be abejo, neturėtume to suprasti kaip raginimo apskritai atmesti supratimą. Pasak Lehmanno, tam tikra nedidelė supratimo dozė yra netgi būtina, jei norime pasiekti *ne-supratimą*. Mokslininkas kalba apie tai, kad keičiasi hierarchija. Supratimas tampa mozaikiškas, prieštaringas, jis trūkinėja – „įsijungia“ ir vėl „išsijungia“, blykčioja ir mirksi. Taigi supratimas virsta asmenine patirtimi, o žinojimas – pėdsaku atmintyje. Lehmannas netgi ragina mokytis *ne-supratimo*. Eimunto Nekrošiaus spektakliai, panašu, irgi to moko.

Kai žiūrime juos iš saugios tamsos, negalime taip paprastai nusakyti, koku būdu dalyvaujame tame, kas vyksta scenoje. Tačiau aišku viena – daugelis nesijaučiame esantys vien pasyvūs stebėtojai.

Aišku, sceninės komunikacijos būdai, kaip ir pati recepcija, nėra kokia nors nekintama schema. Be to, teoriniai modeliai labiau padeda apibūdinti teatro kūrėjų strategijas, kurias jie naudoja, kad įtrauktų publiką, o ne pačios publikos recepciją ir percepciją. Teatro kūrėjai gali projektuoti publikos suvokimą, bet negali jo kontroliuoti. O jį lemia daugybė veiksnių. Vienas iš jų – lūkesčių horizontas. Susan Bennett, parašiusi bene įtakingiausią studiją apie teatro publiką, pabrėžia: „Žiūrovai ateina į teatrą kaip jau susiformavusios interpretacinės bendruomenės nariai ir atsineša su savimi „ikispektaklinės“ patirties nulemtą lūkesčių horizontą.“⁹ Antra, publikos recepcija niekada nebūna vienašalytė. Net ir to paties žiūrovo atsakas skirtingomis aplinkybėmis gali skirtis. Trečia, nepamirškime, kad publika reaguoja ne tik akimis. Bernardas Beckermanas „Dramos dinamikoje“ rašo apie „raumenų įtampą“, kurią patiria žiūrovai: „Nors atrodytų, kad teatrinis atsakas kyla daugiausia iš regimojo ir girdimojo suvokimo, iš tikrųjų jis priklauso nuo percepcinės visumos, kurią labiau tikėtų vadinti kinestezija. Suprasti spektaklį mums leidžia skirtingas kūno susikoncentravimo ir atsipalaidavimo laipsnis. Galime drąsiai sakyti, kad žiūrovai mato ne akimis, bet plaučiais, girdi ne ausimis, bet oda.“¹⁰

Šių prielaidų kontekste negalima apeiti profesionalios teatro kritikos vaidmens. Lietuviai vis dar linkę suvokti spektaklį kaip kažką, kas, Marvino Carlsono žodžiais tariant, „sukurta ir pastatyta prieš publiką, kuri iš esmės pasyvi“.¹¹ Bet jei bandytume ieškoti naujų priedžių, kaip tada turėtume vertinti didžiulę publikos galią? Kokio požiūrio turėtume laikytis emancipuotų žiūrovų atžvilgiu? Ar turėtume atsižvelgti į publikos percepciją – ne jos nuomonę, – analizuodami ir vertindami spektaklį? Ko gero, ateities teatro mokslas turės mesti iššūkį pačiam sau, kad išrastų tokius analizės metodus, kurie

Fiodor Dostojevskij. „Idiotas“. Režisierius Eimuntas NEKROŠIUS

Dmitrijaus Matvejevo nuotr.

leistų įvertinti ne tik tai, kaip teatras kalbasi su publika, bet ir ką publika jam atsako. ■

- ¹ Helen Freshwater. *Theatre and Audience*. London: Palgrave and Macmillan, 2009, p. 28.
- ² Ric Knowles. *Reading the Material Theatre*. Cambridge: Cambridge UP, 2004, p. 17.
- ³ Jacques Rancière. *The Emancipated Spectator*. Cit. iš: Freshwater, 2009: 16.
- ⁴ Nicholas Ridout. *Stage Fright, Animals and Other Theatrical Problems*. Cambridge: Cambridge UP, 2006, p. 165.
- ⁵ Herbert Blau. Odd, Anonymous Needs: The Audience in a Dramatized Society. *Performing Arts Journal*, Vol. 9, No 2/3, 10th Anniversary Issue, p. 207.
- ⁶ Hans-Thies Lehmann. *Postdraminis teatras*. Vilnius: Menų spaustuvė, 2010, p. 178-179.
- ⁷ Žr. Herbert Blau. *The Audience*. Johns Hopkins University Press, 1990.
- ⁸ Леemann, Ханс-Тиеc, О желательности искусства непонимания. *Театроведение Германии : система координат*. Санкт-Петербург: Балтийские сезоны, 2004, с. 87.
- ⁹ Susan Bennett. *Theatre Audiences. A Theory of Production and Reception*. London and New York: Routledge, 1990, 149.
- ¹⁰ Bernard Beckerman. *The Dynamics of Drama*. Cit. iš: Freshwater, 2009: 18.
- ¹¹ Marvin Carlson. *Theatre Audiences and the Reading of Performance*. Cit. iš: Freshwater, 2009: 11.

JOBO STALAS

Vičencos *Teatro Olimpico* scenos pakraštyje prieš Andrea Palladio architektūrinį šedevrą stovi senas rašomasis stalas. Tai režisieriaus Eimunto Nekrošiaus asmeninis darbo stalas, kurį jis paskolino savo spektakliui „Jobo knyga“. Žinantiems ši viešai neskelbiamą faktą jis atrodo kaip iškalbingas gestas su kontekste. Reikia turėti gerą humoro jausmą, kad seniausią pasaulyje teatro sceną paverstum savo darbo kabinetu! Kita vertus, dailus baldas, pagamintas iš Karelijos beržo, dieviškai didingoje aplinkoje iš tikrųjų yra tik kuklus, šiltas rankų darbo daiktas su savo istorija. Tokie buvo ir Nekrošiaus darbai, sukurti *Teatro Olimpico* scenoje per pastaruosius dvejus jo vadovavimo šiam teatrui metus. Tai dialogas su šio teatro (ir visos Italijos) istorija, kultūros ir religijos mitologija. Šiltas, atviras, nuoširdus. Dialogą pradėjo autentiškos gyvenimo patirties ir namų ilgesio persmelkta Dantės kelionė po pragarą ir skastyklą. Jį pratęsė elegiškas ir kartu ironiškas pasivaikščiojimas po muziejinių italų kultūros rojų. Ir simboliškai baigė Jobo, įkalinto paskutiniame savo kelionės taške, dialogas su Dievu.

Antanas Maceina, Senajame Testamente įžvelgęs modernios XX a. filosofijos užuomazgas, pagrindine „Jobo knygos“ tema laikė „asmeninės egzistencijos ir asmeninio likimo problemą“. Nekrošiui, ne per seniausiai Maskvoje pastačiusiam Alberto Camus „Kaligulą“, egzistencialistinė pasaulėjauta irgi nesvetima. Jį traukia ne bendri svarstymai apie žmogaus būtį, o tai, ką Maceina vadina „žmogaus apsisprendimo drama“, pridur-

damas, kad „buvimas be apsisprendimo yra abstrakcija. Konkrečiu jis virsta tada, kai žmogus jį priima, jo atžvilgiu nusistato ir jame tam tikru būdu elgiasi“. Nekrošius teatre egzistencinius klausimus kelia pirmiausia sau ir ieško į juos atsakymų kaip savo pozicijos. Tuo tikslu renkasi tokią literatūrinę medžiagą, kuri labiau tinka apmąstymams negu draminiam veiksmui. Ankstesnių šio režisieriaus spektaklių gerbėjai atvirai arba (dažniau) santūriai konstatuoja, kad dabar Nekrošiaus teatras pernelyg „uždaras“, ir kaltina jį žiūrovų ignoravimu. Tačiau reikia pasakyti, kad, skirtingai nuo kai kurių savo kolegų, tapusių šlovės įkaitais, Nekrošius sąžiningai atsako į klausimą, kodėl jis kuria teatrą. Teatras jam yra priemonė „priimti savo paties buvimą, jo atžvilgiu nusistatyti ir tam tikru būdu elgtis“.

Tokia režisieriaus nuostata lemia monologinę jo spektaklių struktūrą. Iš esmės juose veikia vienas protagonistas, o kiti tampa jo kolizijos, panašios į gyvenimo kelionę su daugybe stabtelėjimų, prisiminimų, apmąstymų, palydovais. Nekrošiui rūpi ne protagonisto santykis su kitais žmonėmis, bet jo akistata su pačiu savimi ir su dangumi, kur vyksta Dievo ir Velnio dvikova dėl žmogaus sielos. Tai pagrindinis naujausių režisieriaus spektaklių teminis mazgas, užmegztas dar „Fausto“ pastatyme. Faustui reikėjo dangaus tam, kad galėtų iš naujo patirti gyvenimo džiaugsmą. Jobo atveju yra priešingai – jis reikalingas dangui, kad per kančią būtų išbandytas jo tikėjimas. Tiek „Dieviškosios komedijos“, tiek „Rojaus“ protagonistas Dantė atsiduria tarp

šių dviejų žmogaus egzistencijos polių. Du pradai – dieviškasis ir velniškasis, – slypintys žmoguje, yra ir „Idioto“ interpretacijos centre. Šiuo požiūriu Nekrošius nuoseklus, plėtodamas temas ir rinkdamasis išraiškos priemones. Pastarojo meto spektakliuose jis vaizduoja tą pačią žmogaus gyvenimo misteriją.

Jobo istoriją spektaklio pradžioje išgirstame tris kartus. Pirmiausia ją papasakoja Dievas (Salvijus Trepulis), po to Velnias (Vygandas Vadeiša) ir pats Jobas (Remigijus Vilkaitis). Šitaip, panašiai kaip ir tradicinėje misterijoje, spektaklio ekspozicija pristato žiūrovams pagrindines tarpusavy besigrumiančias žemės ir dangaus jėgas. Jos išreiškia skirtingus požiūrius į paties Jobo koliziją. Minėta trijulė ir užbaigia vaidinimą, kiekvienas su atitinkamomis savo išvadomis.

Spektaklio scenovaizdis toks pat lakoniškas kaip ir jo trukmė (pusantros valandos). Be rašomojo stalo į akis krinta kitame scenos pakraštyje suguldytos saulės baterijos (dailininkas Marius Nekrošius). Naujųjų technologijų inkluzas *Olimpico* scenoje atrodo chuliganiškai, o Nekrošiaus teatre – neįprastai. Net susidaro įspūdis, kad režisierius nelabai žino, ką su juo daryti. Saulės baterijos tik asociatyviai ženklina Jobo dramos vietą – dykumą. Užtat stalas tampa pagrindiniu veiksminiu spektaklio įvaizdžiu.

Pradžioje yra Namai. Ant rąsto uždedama lenta, jos galą pirštu laiko Dievas. Jobas galva remiasi į lentą kaip į durų staktą. Įvaizdis paprastas ir iškalbingas – Dievas ne tik laiko stogą žmogui virš galvos, bet šitaip ir atseikėja tiek, kiek jam priklauso. Kai stogas su Dievo žinia ir Velnio valia staiga „nunešamas“, šalia likusio rąsto suklypęs Jobas atrodo vienas kaip pirštas. Tada daugybė rankų atplėšia stalo duris, ištraukia stalčius. Šitaip akimirksniu sugriauti ir išdraskyti Jobo namai primena staiga pasiligojusį jo paties kūną. Viskas įvyksta netikėtai ir be priežasties. Pagal Nekrošių, netikėtumas – žmogaus egzistencijos konstanta.

„Jobo knyga“. Režisierius Eimuntas NEKROŠIUS. Spektaklio scena

Jobui netekus pastogės, pradeda irti ir fizinis jo kūnas. Jis kenčia ir klausia Dievą – kodėl? Nekrošius randa savitą kančios išraišką. Teatrališkai naivia, bet žmogiškai prasmingą. Jobo kūną skausmingai deginančias pūslės vaizduoja ant jo užmesta elektros lempučių raizgalynė. Kai lemputės uždegamos, Jobas tampa panašus į fakelą, prie kurio niekas negali prisiliesti. Nepakeliamas skausmas virsta švytėjimu.

„Kai siela nublaivėja, kai ji laisva nuo kūno...“ – skaitoma spektaklio „Dieviškoji komedija“ pradžioje. Sielos laisvę nuo kūno, pasak Nekrošiaus, žmogus gali pajusti, apimtas begalinio džiaugsmo arba kęsdamas didžiausią skausmą. Dantės dangiškoji kelionė prasideda nuo džiaugsmingo susitikimo su Beatriče – iš jos rankų išgėręs vyno taurę, jis atsiplėšia nuo žemės. Jobo kelionės į savo žmogiškąjį aš pradžia – nepakeliamas kūno skausmas, išlaisvinantis sielą. Ir vienas, ir kitas kelias Nekrošiaus teatre reiškia kūrybą ir savikūrą. Per jas žmogus suvokia savo paskirtį.

„Tu man neleidi piktas aistras nuplauti...“ – taip atkerta „Dieviškosios komedijos“ popiežius (Remigijus Vilkaitis), kai Dantė (Rolandas Kazlas) nepaduoda jam rankos. Vilkaičio vaidinamo Jobo žemiškoji paskirtis – piktas aistras per kančią nusiaplauti pačiam. Todėl jis

„Jobo knyga“. Jobas – Remigijus VILKAITIS

Colorfoto Artigiana nuotr.

paliekamas vienas akistatoje su Dievu. Aktorius per šią akistatą jautriai atskleidžia žmogaus būties tragizmą, be sentimentų, be patetikos išgyvendamas kiekvieną savo personažo būseną. Vilkaitio Jobas aistringai kenčia, ieško, klumpa, maištauja ir – svarbiausia – yra tikras žmogus. Tuo jis simpatiškas.

Jobo žmogiškumą atskleidžia pašnekesys su jo aplankyti atėjusiais draugais (Vaidas Vilius, Darius Petrovskis, Beata Tiškevič). Nekrošius supranta, kad disputas apie tikėjimą negali būti teorinis ir grindžiamas vien skirtingu žinojimo lygiu. Todėl sugalvoja mizansceną, perteikiančią žmogaus nežinojimą, sutrikimą ir aistringą troškimą sužinoti, išgirsti Dievą. Jobas, palindęs po rašomuoju stalu, ką tik vaizdaviusiu namus, karštligiškai puola rausti urvą. Už stalo į scenos gilumą tiesiama ilga juoda draperija, vaizduojanti gilėjantį urvą, o su draugais Jobas diskutuoja tada, kai išlenda išpilti žemių. Mizanscenos prasmė paprasta – tikėjimo paieškos yra kasdieninis darbas, o „rausiamasi“ gilyn į nežinomybę. Tačiau tik aktorius vaidyba gali personažo poelgią paversti įtikinamu. Taip atsitinka, kai išsekęs, išvargintas sunkaus darbo, nukamuotas skausmo ir praradęs viltį

Jobo evoliucija pagal Nekrošiaus interpretaciją apima du žmogaus gyvenimo etapus – senatvę ir vaikystę. Iš pradžių Jobas yra senyvas žmogus, kuris, žmonos (Marija Petravičiūtė) ir vaikų (Beata Tiškevič, Darius Petrovskis) apsuptas, santūriai džiaugiasi savo gyvenimo vaisiais. Spektaklio finale, ištvėręs kančias, dvejonas ir iškasęs savo tikėjimo urvą, jis lieka vienas. Dvasiškai nuskaidrėjęs, Jobas panašus į vaiką. Tai atskleidžiama su šilta ironija – finale jam pasirodęs Dievas primena tėvą, pasirengusį iškaršti sūnui kailį už burnojimą ir maištą: „Susijuosk diržu strėnas kaip vyras, aš tavęs klausiu, o tu man atsakyk.“ Bet svarbiausias Jobo pasikeitimas yra tai, kad jis vienas gali ištvirti savo būtį, nesiskųdamas ir nieko nekaltindamas. Kančios grimasą veide keičia mąsli šypsena ir susitaikymas. Tik tada Dievo valia atstatomi išdraskyti Jobo namai, pasveiksta kūnas ir sugrįžta noras gyventi.

Galima sakyti, kad Nekrošiaus spektaklis yra panašus į *moralité*, bet vietoj moralo jame dedamas daugtaškis. Žmogus negali išsaugoti per gyvenimą įgytos išminties. Ją galima tik iškovoti, kaskart kantriai ir sąžiningai atliekant nelengvas tikėjimo paieškas prie savo darbo stalo. ■

Vilkaičio Jobas kreipiasi į dangų: „Kas yra žmogus, kad jį taip aukštini? Kodėl kreipi į jį savo akį? [...] Kodėl neatleidi mano nusizengimo ir nepanaikini mano kaltės? Juk netrukus gulėsiu dulkėse, manęs ieškos, bet manęs nebebus.“ O vėliau, nubraukęs ašaras vienam iš jį paguosti atėjusių draugų, Jobas sako: „Aš žinau, kad šitaip yra, bet kaip gali žmogus būti teisus prieš Dievą?“ Tada jo išgyvenimas atrodo didesnis už žinojimą.

„Mūsų klasė“
Lietuvos nacionalinis dramos teatras
Autorius – Tadeusz SŁOBODZIANEK
Iš lenkų kalbos išvertė Rolandas RASTAUSKAS
Režisierė – Yana ROSS
Scenografas – Marijus JACOVSKIS
Kompozitorius – Antanas JASENKA
Videomenininkė – Eglė EIGIRDAITĖ
Šviesų dailininkas – Vilius VILUTIS
Kostiumų dailininkas – Zane PIHLSTROM (JAV)
Muzikantai – Darius BAŽANOVAS, Edvardas JUCIUS,
Algirdas JANUŠEVIČIUS, Julius RAČKAUSKAS, Darius ŽYLĖ
Premjera – 2013 m. rugsėjo 20 d.

Vlada KALPOKAITĖ

BE TEISĖS Į TRAGEDIJĄ

Spekuliuojate istorijos sukeltu skausmu, norėdami pateisinti šiandieninio gyvenimo skausmą? Jums reikia terapijos! Tragedijos! Katarsio! Apimtas ironiškos ekstazės arba ekstaziškos ironijos, šiomet šaukė *Sirenų* publikai jauno latvių režisieriaus *Valterso Siliso* spektaklio „Legionieriai“ aktorius suomis Carlas Almas, apsisąskęs burokėlių sultimis. Ir pasiūlė receptą, ragindamas visus savo sopulius „projektuoti“ į scenoje kabančias Sovietų Sąjungos, Švedijos, Latvijos ir fašistinės Vokietijos vėliavas, čia pat plėšdamas jas lauk. Op – ir asmeninės, istorinės, net metafizinės traumos jau sudaiktintos, „įnaratyvintos“, taigi sėkmingai išgydytos. Koks vis dėlto naivus, nebepaveikus, ko gero, vakarykštis, gerokai apdulkėjęs ir net juokingas yra tasai „op“.

Beveik plikoje scenoje dvi valandas kalbėdami visai ne apie teatrą, jokiū būdu ne apie estetiką ir kultūros

filosofiją, nė karto nepaminėję net burtažodžio *postmodernizmas* (tiesa, nuo pat pradžių užsikabinę *postdramos* etiketę – tokią pat ironišką, kaip ir visos kitos) latviai iš Rygos Gertrūdos gatvės teatro lengvai paguldė ant menčių Aristotelį (kartu su baime, gailėsčiu ir apsi-valymu), metaforinį teatrą ir kitas poetines modernistų godas, pretendavusias į universalumą ir amžinybę.

Be jokios abejonės, jie – nei pirmi, nei paskutiniai, o Aristotelis jau tiek kartų „prisikėlė“, kad tokie sportiniai pratimai netgi padeda jam išlaikyti gerą (meta) fizinę formą. Tačiau paaiškėjo, kad būtent šioje plotmėje (kalbu apie principus, kuriais remiasi arba nesiremia meno kūrinys, kreipdamasis į suvokėjus, apie bendravimo scenarijų, kurį siūlo, ir atsaką, kurio laukia) „Legionieriai“ netikėtai suartėjo su Lietuvos nacionaliniame dramos teatre prieš pat *Sirenas* įvy-

„Mūsų klasė“. Režisierė Yana ROSS. Spektaklio scena

kusia režisierės Yanos Ross premjera „Mūsų klasė“. Netikėtai tuo atžvilgiu, kad kita įmanoma paralelė tarsi turėtų būti akivaizdesnė ir stipresnė, nes abu spektakliai kreipiasi į tą patį laiką – ieško mirtinai pavojingų Antrojo pasaulinio karo sprogmenų, kurių vis dar pilna visos Europos žemėse. Abu į dienos šviesą traukia tai, ką žmonių atmintis neretai norėtų užkasti kuo giliau... Skirtumas tik toks, kad Gertrūdės gatvės teatras savo „diskusijai su kovos elementais“, pasakojančiai apie Baltijos legionierių ekstradiciją iš Švedijos, pasirinko adekvačią scenos kalbą – kreipiasi į publiką tiesiogiai, neklaidina ir nepaklaidina, nieko neornamentuoja, nekuria **teatro**, kuris griebtųsi imitacijų ir manipuluotų emociniais dirgikliais. Šis **teatras** bendrauja – pasakoja, kelia klausimus, nebūtinai žino atsakymus ir laiko žiūrovus visų pirma **mąstančiais** diskusijos dalyviais. Komplexo *tragedija-katarsis-ašara akyje* čia nėra, bet jo ir nepasigendi, nes galioja visai kiti dėsniai, aiškūs nuo pat pradžių.

Režisierė Yana Ross prieš spektaklio premjerą paskelbtuose interviu taip pat kalbėjo apie **tokį teatrą** (turbūt simptomiška, kad šiuos jos žodžius cituoja ne vienas recenzentas): atseit „Mūsų klasėje“ nebus melagystės, vaidinimo, pretenzijos, scenoje kiekvienas

aktorius atskleis, koks yra **asmeninis** jo santykis su personažu. Spektaklio kūrėjai jautėsi **neturintys teisės vaidinti tragedijos**, kurios patys nepatyrė. Žiūrovai (bent jau tie, kurie pasidomės, kur ketina eiti) iš anksto nuteikiami **stebėti** draugystę, kurią aktoriai pavertė tiltu tarp scenoje suburtos bendruomenės ir mokinių klasės iš vieno Lenkijos kaimelio, kuriame kaimynai lenkai daržinėje sudegino savo kaimynus žydus. Draugystės ryšiai turėjo užtikrinti ir spektaklio **kontaktą** su žiūrovais.

Negalima sakyti, kad pažadai netesėti. Spektaklis, nors ir sudėtingas, sudėliotas iš begalės vaizdinių, gar-

sinių, stilistinių, kultūrinių sluoksnių, bet jo struktūra tvirta, labai protingai ir įkvėptai „sukalta“. Marijus Jacovskio sukurtas (Viliaus Vilučio virtuozistiškai apšviestas) scenovaizdis šiai struktūrai suteikia vizualiai stiprią, aktyvią ir prasmingą erdvę. Kai virš veiksmo aikštelės pakimba įstriža plokštuma, atsiranda slėgio, suspausto oro matmuo, neutralizuojantis gana tiesmuką griūvančios šventyklos, paverstos kino teatru, simbolizmą). Šoniniai scenos portalai virsta juodomis klasės lentomis, kuriose nuolat šmėžuoja titrai ar komentarai (videomenininkė Eglė Eigirdaitė), juos skaito tiek žiūrovai, tiek atlenkiamose kėdėse susodinti spektaklio herojai, – tarsi matytume dvi sujungtas teatro mokyklos klases... Kompozitoriaus Antano Jasenkos muzikinis „koliažas“ iš atpažįstamų melodijų, būdingų scenoje prabėgantiems dešimtmečiams, erdvės įgarsinimas įrašytomis aktorių replikomis, garsų „kilpomis“ tikslingai valdo spektaklio ritmiką ir atmosferą. Pučiamųjų kvintetas, kurio nariai tarsi tyleniai antramečiai sėdi klasės gale ir iš ten „replikuoja“ savo instrumentais, tampa jungtimi tarp skambančio įrašo, čia pat įrašomo garso ir pasakojamos istorijos.

Pašėlęs spektaklio ritmas, fiziškai (įtariu, ir emociškai) sudėtingas pasaulis, žiaurūs vaikų ir jau suaugusių

žmonių žaidimai verčia aktorius ieškoti galimybių scenoje *būti kitaip* – nesusitapatinant su savo personažu, bet formaliai ir „nenuduodant“ jo. Balansuojama tarp žaidimo ir komentaro, visi stengiasi parodyti, kad **su-pranta** savo sceninį aš, bet nesiekia juo **tapti**. Palaikomas anaip tol ne epinis tempas, apstu šukių, skanduočių, rikiuočių. Iš teatro persokama į kiną, iš kino – į komiksą, kabaretą, cirką, animaciją, psichodeliką ir dar kažin kur, bet vis tiek sugebama išlaikyti tikrą scenos bendruomenę, vienijamą tarpusavyje stipriai susijusių žmonių energetikos.

Visais atvejais rezultatai nulemia prigimtis ir patirtis. Pavyzdžiui, Toma Vaškevičiūtė ir Miglė Polikevičiūtė labai skirtingai vaidina klasės gražuolę Dorą, su vaikelio sudegintą klijime. Vienos iš jų herojė yra tvirta, kūniška, kampuota aštraliežuvė, todėl finalinis jos monologas skamba veikiau rūsčiai negu graudžiai, kitos – trapi, vaikiška, jautri, žūties scenoje išreiškianti labai stiprias ir subtilias, bet spektakliui visiškai svetimas emocijas. Daurmantas Ciunis revoliucingą idealistą Jokubą Kacą lipdo su ironiška, bet šilta simpatija. Ramūnas Cicėnas įkūnija Zigmuntą be emocinių niuansų, pabrėždamas kasdienišką, banalią, beveik buitiską juodžiausių žmogaus poelgių genezę. Įmantri, manieringa Menachemo (Tadas Gryn) laikysena, nors kol kas aktoriui nepavyksta nuosekliai vesti savo personažo per visas likimo „stoteles“. Paulius Tamolė, kurdamas klapčiuką Heneką, išvengia sau būdingo polinkio viską karikatūrinti, tačiau jo vaidmeniui „Mūsų klasėje“ vis dar trūksta sodrumo. Aktorinė Tomo Žaibus energija suteikia jo Vladekui ryškių charakterinių bruožų. Dainius Jankauskas, vaidindamas Ryseką, yra vos ne mažiausiai atsiribojęs, jo personažas nuolat balansuoja ant emocinės prarajos krašto. Klasės mokslukė, apsiavusi mėšlinais ūkininkės batais, Rachelka/ Marijana, atrodo, padėjo Monikai Vaičiulytei suvaldyti neretai perteklinį vaidybos temperamentą. Rimantės Valiukaitės ir Monikos Bičiūnaitės pakaitomis vaidinama Zocha kartais tampa perdėtai neutrali, nes abi aktorės pernelyg stipriai maskuoja savo santykį su personažu. Mariaus Repšio Abraomas primena „ateivį“ iš paralelinės tikrovės, iš ten, kur „Mūsų klasės“ žiaurumai, scenoje iššokinėjami, šaukštais išbarstomi, kepu-

rėmis užmėtomi, virvėmis išlaipiojami, tampa visiškai nerealūs, tarsi į juos būtų žvelgiama miesčioniškai saugiame ekrane. Todėl atsiranda truputį lyriškas, truputį ironiškas niuansas – Abraomas nesensta, išsaugo tokią pat jaunatvišką šypseną kaip klasės nuotraukoje ir taip pat naiviai tiki šviesiu rytojumi. Beje, būtent jam, kuris „čiur – nežaidžia“, patikėta valdyti visą žaidimą...

Tiek daug visko – vaizdų, kūnų, garsų, žodžių kas-kados nepaliamajam krinta viena ant kitos, sluoksniuojasi, tačiau viskas pasverta, pamatuota, paremta istorija ir teorija. Bet kaipgi žiūrovams įsiklausyti į tas, pasak režisierės, neišsikalbėjusias sielas? Gaudžiantis triukšmas neleidžia jų išgirsti, nors tu ką, neatsiranda ir žadėtasis kontaktas.

Režisūrinis sprendimas, kad pasenusius spektaklio herojus vaidintų vyresnės kartos aktoriai, bene geriausiai išryškina prieštaravimus, kurie formaliai stiprų, gerai sukonstruotą, gausiai apgyvendintą spektaklio statinį ima griauti iš vidaus.

Kai, artėjant spektaklio finalui, Paulius Tamolė kunigo Heneko apykaklę atiduoda Gediminui Girdvainiui, o Monika Vaičiulytė savo ranką kiek užlaiko Rachelkos/ Marijanos likimą perimančios Aldonos Janušauskaitės rankoje, kai pasenusia Zocha vietoj Monikos Bičiūnaitės arba Rimantės Valiukaitės tampa Vaiva Mainelytė, o Vladeko „avosjka“ su tuščiais buteliais iš Tomo Žaibus rankų išplėšia Valerijus Jevsejevas, scenoje įsivirtina kitokia tikrovė. O joje stipriau skamba ne (iš principo) kitoks vyresnės kartos požiūris į istoriją, bet (ko gero, natūralus) jau praėjusio, tačiau šių artistų vis dar gyvai puoselėjamo teatro balsas. Jo intonacijos, visiškai kitokia ritmika, spalvos, net atpažįstami šampai, tiesiog kvėpavimas lemia ir visiškai kitokį ryšį su tuo, kas vyksta scenoje. Nesakau, kad ši aktorių „pamaina“ pasineria į atviras emocijas, savo ruožtu dirgindama žiūrovų jausmus. Tiesiog susiaurėja fokusas, teatrinės minties spindulys darosi ryškesnis, labiau matomas, todėl atsiranda ir tam tikras santykis su scenos veiksmu.

Spektakliui nepavyko rasti to, kas pakeistų pradžioje minėtą aristotelišką „išgyvenimo teatre“ instrukciją, bendravimo scenarijų. Kai įnirtingai stengiamasi nesuteikti jokių galimybių, kad publika

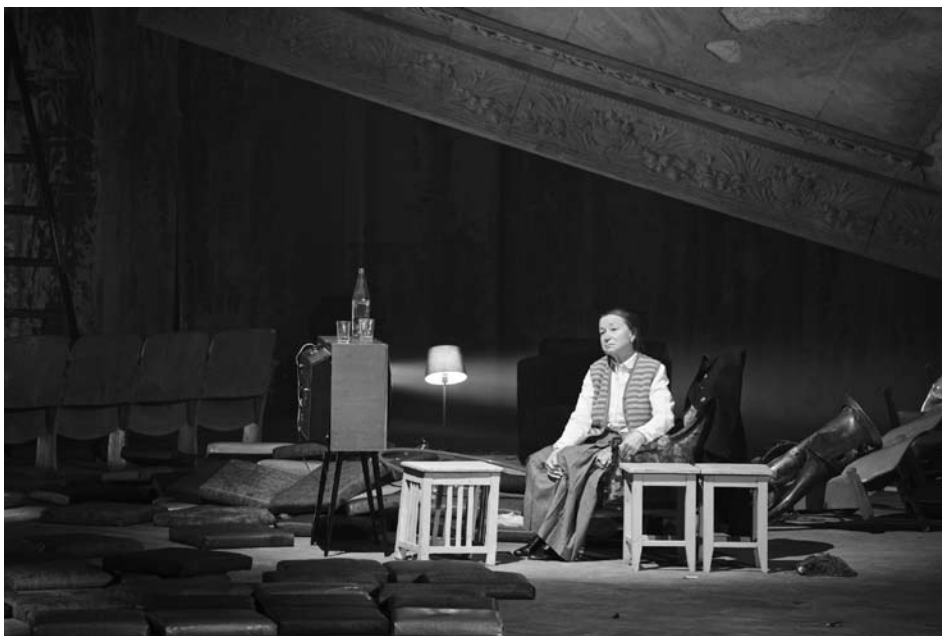
pajustų baimę ir gailestį, kai tragedija eliminuojama tiek iš scenos arsenalo, tiek iš salės atmosferos, ką tada siūlo toks pastatymas? Kodėl atrodo, kad sykiu ir viską, ir nieko?

„Mūsų klasei“ nepavyksta kalbėtis su žiūrovais taip, kaip kalbasi „Legionieriai“. Taip atsitinka, matyt, ne tik dėl skirtingo režisierių braižo, stilistikos, bet ir dėl dramatinio pagrindo. Tadeuszo Słobodzianeko pjesė yra klasikinis pavyzdys tokio pasakojimo, kuris, anot airių filosofo Richardo Kearney'o, tyrinėjančio naratyvinę vaizduotę, tampa mediumu tarp trauminės (asmens, tautos, civilizacijos) patirties ir tiesiogiai ar netiesiogiai tą išgyvenančio asmens.¹ Skausmą paverčiant naratyvu, atsiribojimą derinant su empatija, pasiekiamas katarsis – apsivalymas, kai apima ir baimė, ir gailestis (šiam diskurse aristoteliškieji terminai netampa nuoroda į atgyvenusią estetiką, neturi nieko bendra su menine išraiška, veikiau yra tikslas, kokio siekiama, taikant įvairaus pobūdžio terapiją). Neatsitiktinai tokių „katarsinių skausmo naratyvų“, išskyrus mitologinius ir klasikinės literatūros (tarkime, „Hamleto“) siužetus, aktualiausi pavyzdžiai yra bandymas „sunaratyvinti“ Holokausto patirtį doku-

mentiniame ar meniniame kine, literatūroje, teatre. Słobodzianeko pjesė tokiems naratyvams artima ne vien turiniu, bet ir forma – lakoniškas pasakojimas čia primena liudijimą. Būtent toks neornamentuotas, santūriai emocionalus kalbėjimas sukelia atvirkštinę publikos/ sociumo reakciją, ištraukia į paviršių tai, kas tūno giliai paslėpta ir nuodija sąmonę.

Šis pjesės potencialas, autentiškas teksto balsas paskęsta tokiame teatre, kuris, užuot buvęs mediumas, tarpininkas, tiesiog užsižaidžia, statydamas daugiaaukštes struktūras be langų, be durų. Nors paskęsta, bet visiškai dingti negali, juk pjesė, šiaip ar taip, yra atraminė konstrukcijos dalis. Štai čia ir atsiranda neįveikiamas prieštaravimas tarp garso ir aido, tarp objekto ir jo atspindžio...

Žiūrovams tenka arba įtempti visas jėgas, kad po spektaklio masyvu patys surastų pamestą kraupiai paprastą „Mūsų klasės“ istorijos siūlą, arba, kaip siūlo režisierė, tiesiog „stebėti draugystę scenoje“, amputuotai tragedijai virstant fantominiu skausmu. Ar tokiomis sąlygomis užsimezga intelektualinis (istorinis, filosofinis, sociologinis ir t. t.) pokalbis, ar siekiama atmesti spekuliacijas, susijusias su šia daugiabriaune skaudžia tema? Deja, ne... Spektaklio kūrėjai gal net nesąmoningai liovėsi „naratyvinti“ ir liudyti, nusprendę verčiau patylėti, tačiau kaip tokia tylą skambėtų krašte, kur niekas iki šiol apie tai neprašneko? Todėl „Mūsų klasėje“ kalbama daug ir visais įmanomais registrais. O nelaimingos sielos blaškosi pasvirusioje palubėje, nerasdamos išėjimo. ■

„Mūsų klasė“. Rachelka/Marijana – Aldona JANUŠAUSKAITĖ

¹ Richard Kearney, *Narrating Pain: The Power of Catharsis in Figures de la Violence, Collections Esthétiques*, ed. Richard Bergin and Lucie Roy, L'Harmattan, Paris, 2011

AKIS UŽ AKĮ, DANTIS UŽ DANTĮ

Mindaugo Navako „Trys dalykai“

Architektūrinis Mindaugo Navako parodos „Trys dalykai“ sprendimas atkartoja buto „logiką“. Į projektų erdvę „Malonioji 6“ patenki tarsi į svečius. Eini pro vartelius, takeliu į namą. Atsiduri prieškambaryje, (įsivaizduoji, kad) nusivelki striukę. Čia pasitinka dvi pakabos, sumontuotos iš plastikinių vamzdžių, ir Navako sukurtos „striukės“, kurias labiau tiktų vadinti objektais. Tada žengi į svetainę, kurioje pamatai „Indaują“.

Įdomi „Indaujos“ istorija. Anoniminiai niekdariai apipaišė įžymųjį Navako „Kablį“, kuris įmontuotas į buvusį Geležinkelininkų kultūros rūmų fasadą. Atsikeršydamas jiems, Navakas surengė atsakomąjį projektą, atspausdamas „populiariausių“, dažniausiai pasikartojančių grafičių fotografijas ant lėkščių. Sukūręs keliolika atspaudų, Navakas juos pasirašė ir sunumeravo kaip autorinius kūrinius. Grafičiai – anoniminiai ir pogrindiniai. Navako lėkštės su „pasisavintais“ grafičiais – autorinės ir parduodamos. Lėkštės sudėliotos „indaujoje“ – tai kanceliarinis sovietmečio baldas, perdirtas naujam gyvenimui. Viena vertus, Navakas „pasisavina“ grafičių atvaizdus, kita vertus, ironizuoja gerą skonį ir privatumą, nes lėkščių servizai indaujoje tuo pat metu atrodo kaip autorinė keramika ir tiesiog kaip privati erdvė, subjaukota vandalų.

Šiuo atveju, ko gero, įdomiausias pats šio projekto radimosi precedentas – tai dviejų, tarsi visiškai

skirtingų ir kartu šiek tiek giminiškų „sistemų“ susidūrimas. Viena „socioestetinė“ sistema parazituoja kita, kuri jai visiškai svetima, net priešiška. Grafičiai išreiškia daug skirtingų aspiracijų – nuo grynai estetinių (su šios srities „žvaigždėmis“), iki tam tikrų anoniminių subkultūrų, tarp jų ir nusikalstamų. „Visų pirma, graffiti piešėjai yra labai nevienalytė žmonių, užsiimančių piešimu ar rašymu gatvėje, visuoma. Jų interesai taip pat yra patys įvairiausi. Vieniems svarbu pranešti savo subkultūros nariams, kad šiame mieste jie savo tagą sugeba užrašyti daugiausiai kartų ir labiausiai pastebimose vietose (taigi tikslas – prestižas, pripažinimas kitų graffiti piešėjų aplinkoje arba fame). Kitiems svarbu turėti teisę pasisakyti, tiesiogiai įsikišti į viešąją erdvę, ją padaryti iš tiesų vieša ir atvira diskusijų erdve. Tai reiškia – graffiti užrašais pareikšti kritišką nuomonę politiniais klausimais arba savo piešiniais ir kitomis vizualinėmis priemonėmis prijaukinti, estetizuoti miesto sienas – suteikti joms ir praeiviams netikėtumo pojūtį tradicinėje nuobodžioje miesto erdvėje sutikus žvėris, gėles, žmonių figūras ar įvairiausių išgalvotus personažus. Aišku, tokie netikėtumai kartais būna ir nemalonūs – ypač tada, kai graffiti užsiima tie, kurie neturi nei estetinių, nei politinių intencijų ir nėra susipažinę su vidiniu graffiti piešėjų etikos kodeksu. Galbūt šiai (jaunesnių, mažiau patyrusių) piešėjų daliai svarbiausias taisyklės pažeidimo, nepaklusnumo, adrenalino motyvas.“¹

Mindaugas NAVAKAS. Indauja

Vis dėlto labiausiai paplitusi klišė – anonimiškumas ir nelegalumas, nes už viešųjų erdvių dergimą numatytos administracinės baudmės. Turbūt visi atsimename grafičių aso Solomono gaudymo kampaniją – buvo pažadėtas net atlygis už niekdario galvą (sakyčiau, juokingai mažas).

Ko gero, Mindaugo Navako „Kablo“ apipaišymo atvejis kaip tik iliustruoja, kad grafičių autoriams trūksta estetinių ir/ar pilietinių intencijų. Navakas šiuo klausimu turi savo teoriją, atseit grafičius piešia „traumuoti“ asmenys, patiriantys smurtą šeimoje ir panašiai... Kita vertus, didžiąją Vakarų moderniojo meno, literatūros ir filosofijos šedevrų dalį sukūrė būtent „traumuotos“ asmenybės, net visiški pamišėliai. „Man atrodo, kad Lietuvoje dauguma žmonių graffiti piešėjų įsivaizduoja kaip paauglį, į gatves išėjusį paganyti savo ego, arba kaip vandalą, nusikaltėlį, piktybinį visuomenės priešą. [...] O negatyvus piešėjo paveikslas plačiojoje visuomenėje yra natūralus dalykas, nes graffiti yra sąmoningas tiek socialinių, tiek teisinių normų pažeidimas, mėginimas perbraižyti galios ir hierarchijos trajektorijas. Tai nepatinka nei šios galios turėtojams, nei tokios tvarkos nekvestionuojantiems, prie jos pripratusiems piliečiams, kurie graffiti piešimą suvokia kaip vienareikšmišką blogį. Todėl tiek negatyvus viešas graffiti įvaizdis, tiek pastangos sutramdyti piešėjus yra natūralus dalykas tokioje socialinėje sanklodoje.“⁴²

Suprantu, kad „Kablo“ autoriui jo kūrinio apipaišymas vienareikšmiškai yra meno kūrinio išniekinimas, tačiau aš, sutikdamas ir su tokia traktuote, vis

dėlto būčiau linkęs pripažinti ir niekda-rių pastangas grafičiais sujaukti tą, kar-tais pernelyg suprimityvintą, hierarchi-zuotą tikrųjų vertybių sistemą. Žinoma, bėpigu postringauti, kai ne mano kūrinį sugadino...

Tačiau tiek vertybių sampratos suprimi-tyvinimas, tiek tai, kad klesti negatyviausi grafičių aspektai, rodo, koks palieges visuo-menės mentalitetas. Viešąsias erdves oficia-liai sukompromitavo laukinių privatizacijų vaju-s, jas dalko nevykę (kalbu ne apie tu-rinį) paminklai, „vienybės sienų“ inkluziai. Kodėl vieni paminklai, objektai viešosiose erdvėse tiesiog tviska, apšviesti įvairias-palvių karnavalinių šviesų, o, pavyzdžiui, Navako „Kablų“, vienas intelektualiausių, originaliausių ir, be abejonės, vertingiausių pastarojo dvidešimtmečio viešosios erdvės projektų (objektų), skendi tamsoje, tarsi at-sidūręs pogrindyje?

Tiesą sakant, oficialiajai arba viešajai opinijai Navako „Kablų“ – visai nežino-mas meno kūrinys arba ne ką geresnis, negu miestą dergiantys grafičiai. Man-čiau, lygiai taip pat kaip juos tiek miesto valdžia, tiek didžioji dauguma miestie-čių nušluotų ir „Kablų“.

Todėl, net jei Navako „kerštas“ nukreip-tas ne visai tuo adresu (nes ir „Kablų“, ir grafičių „priešai“ tam tikru atžvilgiu tie patys), grynai subjektyviai jis yra supran-tamas. Išpuolis prieš „Kablų“ sveikai su-pykde menininką ir jis griebėsi kūrybinio revanšo. Toks metaforiškas grafičių apver-timas aukštyn kojomis – gyvas ir paveikus.

„Indauja“ nėra tik formalus menininko atsiskaitymas už nuveiktus darbus, dar viena „ataskaitinė“ instaliacija, bet kūrinys, pulsuojantis gyvu nervu ir, sakyčiau, sveiku sar-kazmu, – tai nuoširdi reakcija, atsakomasis veiksmas į tam tikrą precedentą. Navakas ne skundžiasi ar aimanu-oja, bet paverčia šią istoriją pozityviu kūrybos aktu. ■

Mindaugas NAVAKAS. *Plastikinė striukė*

Vidmanto Ilčiuko nuotr.

¹ Graffiti – nauja miesto erdvės paradigma, nuginkluojanti menančius tvarkingą ir sukontroliuotą sovietmečio miestą. In: <http://sociologai.lt/2012/graffiti-nauja-miesto-erdves-paradigma-nuginkluojanti-menan-cius-tvarkinga-ir-sukontroliuota-sovietmecio-miesta/> (žiūrėta 2013-10-08).

² Ten pat.

DAILININKAS, PAKEITĖS SUPRATIMĄ APIE ŠIANDIENINES VAIZDUOJAMOJO MENO GALIMYBES*

*Man menas – tai gyvenimas ir apreiškimas. Alternatyvos nėra.
O tuo pat metu – tai katorga. Aš dirbu 365 dienas per metus, nes
kitaip negaliu. Toks yra likimo nuosprendis, tokia karma.*

Ivan Marčuk

Ir tarp žmonių daugiau kopijų negu originalų.

Pablo Picasso

Simboliška, kad vienas iš reikšmingų kultūros įvykių Lietuvos sostinėje – Ivano Marčuko paroda – sutapo su itin svarbiu politiniu įvykiu: Ukrainos ir ES viršūnių susitikimu. Europoje gerai žinomas menininkas, užimantis garbingą vietą tarp šiuolaikinės pasaulio kultūros korifėjų, vadinamuoju žmonių diplomatijos metodu įtvirtina Ukrainos siekį užimti deramą vietą tarp Europos tautų.

Taraso Ševčenkos Nacionalinės premijos laureatas Ivanas Marčukas – pirmasis Ukrainos dailininkas, priimtas į Romos *Accademia Internazionale di Arte Moderna* Aukso gildiją. O britų dienraštis *The Daily Telegraph* 2007 m. įrašė jį tarp šimto žmonijos genijų, pralenkusių laiką ir kuriančių daugiamatį šiuolaikinio pasaulio vaizdą, brėžiančių postindustrinės civilizacijos raidos kryptį, numatančių jos perspektyvas [tarp jų – kompozitorius Philipas Glassas, režisierius Stevenas Spielbergas, išradėjas Bilas Gatesas, religinis lyderis Dalai Lama ir kt. – *red.*].

Marčuko kūryba beveik pusę amžiaus audrina žiūrovų vaizduotę, net visiškus diletantus paversdama meno gerbėjais. Originalus mąstymas, nepakartojamas tapybos būdas, techninis ir kompozicinis kūrinių perfekcionizmas, stilistinė įvairovė ir kolekcijos mastas – beveik penki tūkstančiai paveikslų, pasklidusių po penkių žemynų muziejus ir privačias kolekcijas, – daro stulbinamą įspūdį.

Ivanas Marčukas gimė 1936 m. gegužės 12 d. Ukrainoje, Moskalivkos kaime, Voluinės vaivadijoje, kuri tuo metu priklausė Lenkijai (dabar kaimas yra Ternopilio srities Lanivcių rajone), daugiavaikėje valstiečių šeimoje. Tėvas Stepanas buvo visoje vaivadijoje žinomas audėjas.

Kiek save atsimena, piešdavo viską, už ko užkliūdavo žvilgsnis: gėles, medžius, paukščius, naminius gyvūnus, tėvus, kaimynus, kaimo senolius iš natūros, rašytojus – iš mokyklinių vadovėlių...

Studijavo iš pradžių Lvovo dailės mokykloje, Dekoratyvinės tapybos skyriuje, vėliau – Lvovo dekoratyvinės ir taikomosios dailės institute, monumentalistikos kurse. Marčukas prisimena: „Instituto

* Parengta pagal įvadinį Ivano Marčuko parodos katalogo straipsnį.

Ivan MARČUK
Iš ciklo „Žvilgsnis į amžinybę“
2008–2013, drobė, akrilas; 100 × 100

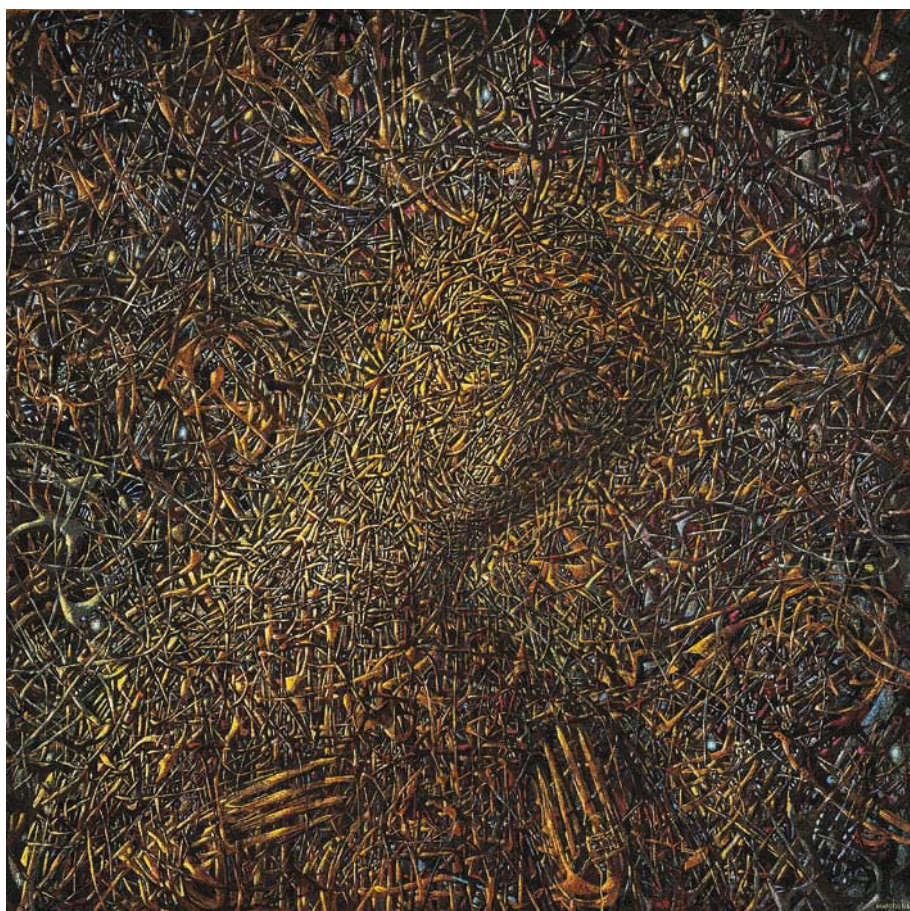

Ivan MARČUK
Iš ciklo „Žvilgsnis į amžinybę“
2008–2013, drobė, akrilas; 100 × 100

Iš parodos Vilniuje, Radvilų rūmuose

Ivan MARČUK
Saulė groja miško stygomis. 2010
Drobė, akrilas; 60 × 70

Ivan MARČUK
Madona. 1989
Drobė, tempera; 90 × 90

dėstytojai gerai išmanė Europos meną, mokėjo italų, prancūzų, lenkų kalbas, iš kolegų, kurie liko anapus sienos, nelegaliai gaudavo vakarietiško meno žurnalų. Jie nekentė rusų valdžios, socrealizmo ir pradėjo mane „laužti“. Ypač Karlas Zvirinskis, išspaudęs iš manęs viską, kas buvo nuo peredvižnikų.“

Jau studijų metais išryškėjo Marčuko charakteris: noras būti lyderiu, fenomenalus darbštumas, bet kokių autoritetų ignoravimas. Kaip tikras gaivalas įsiveržęs į kultūrinės Kijevo erdves, savo kūrybine jėga jis nustebino jaunus, vėliau išgarsėjusius poetus ir muzikantus, rašytojus ir mokslininkus...

Vis dėlto ilgi sovietinio režimo dešimtmečiai tapo jam dideliu išbandymu. Dailininko modernumas oficialiajai menotyrai buvo nepriimtinas. 8-uoju dešimtmėčiu prasidėjo persekiojimų ir pjudymo vėjus. Varginančios kovos už išlikimą sąlygomis buvo rengiamos epizodinės, dažniausiai nelegalios Marčuko parodos kieno nors bute arba dirbtuvėje, tačiau būtent tada atėjo pripažinimas – dailininkas tapo neformaliu Ukrainos *undergroundo* lyderiu.

Kelintą jau kartą atgijo galingas tautos gebėjimas susitelkti ir išgyventi net kritiškiausiais istorijos tarpsniais! Neturėdami nei vadų, nei valstybės, ukrainiečiai didžiųjų kančių laikais iš pačių tautos gelmių iškeldavo asmenybes, kurios neleistų užgesti laisvės dvasiai. Tokie išrinktieji savasties gynėjai buvo Hrihorijus Skovoroda, Tarasas Ševčenka, Ivanas Franko. Naujaisiais eilinės negailestingos „selekcijos“ laikais, kai siekta išvesti žmonių, neturinčių nei šaknų, nei atminties, veislę, vadinamąją „sovietinę liaudį“, nelengva misija žadinti tautą teko Ivanui Marčukui.

Nors tą pareigą jis atliko garbingai, vis dėlto išvargintas nuolatinės KGB priežiūros, svarstydavo, ar ne geriau būtų emigruoti. Prasidėjus Gorbačiovo perestroikai, tokia galimybė atsirado, ir dailininkas nedvejodamas paliko žemę, kurią taip mylėjo ir apdainavo. Nuo 1988 iki 2001 m. gyveno ir dirbo Australijoje, Kanadoje, JAV. Sidnėjuje iškart sulaukė pripažinimo: jam pranašauta, kad per dvejus trejus metus tapsias Baltojo žemyno dailininku numeris pirmas. Bet Marčukas, vis prisimindamas savo matematikos mokytojo

pasakojimus, svajojo apie Niujorką, fantastiškų galiomybių miestą. Iš pradžių persikėlęs į Kanadą, po pusmečio atsidūrė JAV.

Kai pirmąją savo buvimo Niujorke dieną su jauduliu ir entuziazmu kilo į 104-ąjį vieno iš bokštų dvynių aukštą, nenumanė, kad po dvylikos metų Pasaulio prekybos centras jo akyse per keletą minučių virs griuvėsiais. 2001-ųjų rugsėjo 11-oji paskatino Marčuką grįžti į Ukrainą.

Ilgokas gyvenimas užsienyje suteikė laisvumo, leidžiantis į drąsias kūrybines paieškas, įtikino, kad meninis kalendorius lenkia realųjį laiką. Naujausiam cikle „Žvilgsnis į begalybę“ peržengiamas ir laikas, ir erdvė. Į pasaulį žvelgiama tarsi iš Multiverso – visatų visumos – gelmių, kad užburianti spalvų gama perteiktų Didįjį sprogimą, materijos kūrimąsi, laiko ir erdvės pradžią. Tai žvilgsnis iš už *įvykių horizonto*. Šiuo žodžių deriniu gamtos mokslai įvardija ribą, iš už kurios nebepasiekia jokia informacija. Už jos – juodoji skylė, įkalinusi net šviesą. Mokslininkai tik daro tokią prielaidą, iškelia hipotezę, o dailininkas šį fantasmagorinį reiškinių įtikinamam iliustruoja futuristiniais savo paveikslais, atverdamas naują meno puslapį – abstraktų (kvaziasociatyvųjį) multiversiškumą.

...Europos ekspresionizmo ir hiperrealizmo ideologas, Ukrainos avangardo ir modernaus monumentalumo patriarchas, novatorius siurrealistas. Visa tai – apie Ivaną Marčuką.

Šiandien terminas *pliontanizmas*, taikomas apibrėžti unikaliai Marčuko atrastam kūrybos metodui, jau praturtino tarptautinį meno žodyną [ši *-izmq*, angliškai verčiamą kaip *dabbing-on*, vieni vadina supynimu, kiti – siuvinėjimu spalvomis, – *red*]. Atrodo, stilistinį, struktūrinį ir techninį sprendimą dailininkas priėmė, išbandęs viską, kas sukurta iki jo.

Marčuko drobių poveikį žiūrovams galima lyginti su 25-uoju kadru, kuris pirmiausia veikia pašąmonę. Labai dažnai būtent iš pašąmonės kyla sunkiai suvokiami jo kūrinių siužetai: „Iš anksto niekada nežinau, ką piešiu. Atsiranda vienas vaizdinys, kitas. Ranka pati mane veda. Galiu pasakyti: nedaug paveikslų esu nutapęs galva, protu. Jie man tarsi apsireiškia.“ Ši dar neištirta

žmogaus psichikos savybė Marčuko kūryboje išsikūnija materialiai. Visi, kas lankėsi jo parodose, ilgai jaučia magišką tų vizijų poveikį.

Dailininkas atskleidė, kokie galingi yra autochtoninės, etninės, tautinės tradicijos rezervai. Atrodo, dar sovietmečiu jis surado kelią iš civilizacinės aklavietės, sukūręs savitą pasaulio matymo sistemą – įgilintą naivumą, kuris nukreiptas į ilgalaikę perspektyvą.

Marčuko kūrybinis metodas iš pagrindų pakeitė požiūrį į šiuolaikines vaizduojamojo meno galimybes. *Pliontanizmas* balansuoja ant ribos tarp rankų darbo ir naujųjų technologijų, o sudėtingas filigra-

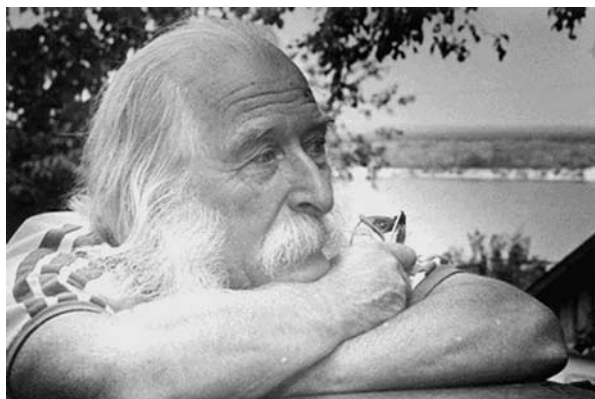
ninis atlikimas lemia, kad atkartoti šios technikos neįmanoma.

Nutolęs nuo nesibaigiančio šou triukšmo, Ivanas Marčukas toliau tiesia civilizacinį kelią menui, kurio dvasinis potencialas yra neišsenkamas. Dailininkas žino, kad už horizonto atsivers dar vienas horizontas, o už jo – kiti horizontai. Ir tik genijui lemta pajusti, kokiais ritmais ir kokiomis spalvų gamomis jie suskambės. ■

Iš ukrainiečių kalbos vertė
Vasil KAPKAN

SAVE VISUR NEŠAMĖS SU SAVIMI

Ivaną MARČUKĄ kalbina Gedmintė SAMSONAITĖ

Gedmintė Samsonaitė: *Jūsų kūriniai Vilniuje eksponuojami pirmą kartą. Ar tai pirmas Jūsų vizitas į Lietuvą?*

Ivan Marčuk: Ne, ne pirmas. Būdami studentai, važiavome pas jus kaip į Europą, pasigrožėti tuo, kas sukuria Baltijos kraštų grožį. Nors čia taip pat valdė sovietai, Ukraina vis dėlto buvo labiau sovietinė. Taigi,

mus traukė Ryga, Talinas, Vilnius, jų muziejai, senamiesčių architektūra...

Kas paskatino rengti parodą Vilniuje?

Man pasiūlė Valentina Zeitler, Lietuvos Respublikos garbės konsulė Ukrainoje. Susidomėjusi mano kūryba, iškart apsisprendė dėl dviejų dalykų: dėl parodos Vil-

niuje ir vizos į Lietuvą penkeriems metams. Lietuvos ambasados Ukrainoje salėse mano paroda veikė du mėnesius. Konsulė ypač susižavėjo moterų portretais, o kadangi yra rašytoja, pasakė kurianti istorinį romaną ir jai trūksta paveikslų. Taip mano paveikslas tapo jos knygos viršeliu [Valentina Zeitler, „Karalienė Bona“, Vilnius, *Algimantas*, 2012, – G. S.].

Paveikslas buvo iškilmingai padovanotas per vieną iš Lietuvos valstybinių švenčių, regis, vasario 16-ąją ar liepos 6-ąją. Tai tarsi simbolis dosnumo, būdingo mūsų tautoms, lietuvių ir ukrainiečių atvirumo, nuoširdumo. Mano paroda irgi yra tų darbų, į kuriuos daug širdies įdėjo abi pusės, rezultatas.

Kaip atrinkote paveikslus iš tokios didžiulės jų gausos?

Kadangi tai pirmoji mano paroda Vilniuje, nusprendžiau, kad ji bus retrospektyvinė. Mano kūryba – tai dešimt skirtingų Marčukų, norėjau pristatyti kiekvieną iš jų.

Kaip suprasti dešimt skirtingų Marčukų?

Pirmąjį Marčuką galima pavadinti taip: „Užmiršk viską, ko tave mokė.“ Kodėl? Nes troškau būti kitoks. Jei negalėsiu tapyti kitaip negu visi, metu drobę, imu kirvį, kastuvą, grėblį ir dirbsiu žemės ūkio darbus. Bet sukūriau unikalią technologiją [angl. *dabbing-on*], nuolat ją tobulinau, keisdamasis ir pats. Dešimtas ir brandžiausias Marčukas – ciklas „Žvilgsnis į begalybę“. Tai vadinu „abstrakčiuoju siurrealizmu“, ko iš manęs niekas nesitikėjo. Netgi aš pats. Jau sukūriau apie 40 šio ciklo paveikslų. Kartais sugrįžtu prie ankstesnių atšakų, pavyzdžiui, vasarą, kai būna labai karšta, piešiu sniegą. Arba atvirksčiai.

Iš ko semiatės įkvėpimo? Iš aplinkos, atmosferos, žmonių?

Manau, kad tokio dalyko kaip įkvėpimas nėra. Tai išgalvota. Kartą Lvovo dailės akademijos studentai manęs paklausė beveik to paties kaip jūs, o aš atsakiau: jeigu esate menininkas, pasiimkite kalendorių ir išbraukite visus raudonus puslapius, jums švenčių nėra, kiekvieną dieną turite kurti. Nuo vaikystės buvau labai užsispyręs, manau, esu lyderis, maištininkas. Kai matau, kas dabar vyksta Ukrainoje, o ten dedasi labai blogi dalykai, mano siela niršta, negaliu tvirti. Bet esu

menininkas, todėl tą vidinį kunkuliavimą nukreipiu į paveikslus. Sovietmečiu buvau izoliuotas tiek dėl savo būdo, tiek dėl savo meno. Jaučiausi įvartytas į kampa. Ir kitus gąsdindavo: jei draugausi su Marčuku, tau bus blogai. Tačiau vis tiek manęs nepaklupdė, žinojau, kad negaliu atsitraukti. Kaip tame Taraso Ševčenkos eilėraštyje: „Kankinuosi, kenčiu, tačiau neatgailauju...“

Daily Telegraph įvardijo Jus kaip vieną iš šimto gyvų genijų. Kokių minčių Jums sukelia toks įvertinimas?

Pabandykit įsivaizduoti, kad esate kalėjime, kur jus kankina, žemina, ir staiga atsiduriate laisvėje! Aš daug iškentėjau, teko patirti įvairių niekšybių, paniekos, pavydo. Ir dabar turiu priešų, kurie sako: va, pažiūrėkite, genijus eina. Aišku, ne su meile sako. O tą naujieną išgirdau, kai su viena žurnaliste kalbėjomės apie mano kūrybą. Paskambinęs kitas žurnalistas pranešė, kad esu įtrauktas į 100 legendinių spartiečių sąrašą. Negalėjau patikėti. Apie mane rašė visa spauda, kalbėjo visi televizijos kanalai ir pan. Dvi savaites buvau graibstomas. Tačiau valdžia net nepasveikino. Vienintelė Julija Tymošenko paskambino. Tuometinis prezidentas Viktoras Juščenka pažadėjo, kad bus pastatytas muziejus, net kapsulė įdėta, tačiau darbai iki šiol nepajudėjo, nes viskas apsvirtė aukštyne kojom.

Kuo laikote save? Ukrainiečių menininku ar menininku kosmopolitu?

Ir vienu, ir kitu. Labai nemėgstu valstybės, kurioje gyvenu, tačiau nuoširdžiai myliu žemę, kur gimiau, kuriai priklausau. Tarp kitko, nei Australijoje, nei Kanadoje, nei Amerikoje nesukūriau nė vieno peizažo – nebuvo potraukio! Troškimas juos piešti apima tik Ukrainoje, tik jos žemė atspindi mano paveiksluose. Tačiau nesu, kaip sako ukrainiečiai, „šarvarų“ meistras, piešiantis vien tautinius dalykus. Yra paveikslų, kurie galėjo būti sukurti bet kur, tačiau, kaip sakė Seneka Lucilijui, „kad ir kur keliautum, bėgtum nuo savęs, kad ir kur norėtum pasislėpti, niekad negalėsi to padaryti, nes save visur nešiesi su savimi“.

Dėkoju už pokalbį.

FESTIVALIO AURA'23 MISIJA – GRIAUTI STEREOTIPUS. AR JIE SUGRIUVO?

Rengti konceptualų arba teminių festivalių dažnai būna rizikinga. Nežinia, ar pavyks užpildyti visas festivalio dienas, ar spektakliai tinkamai atspindės pasirinktą temą, ar visi bus kokybiški. Atsisakius vienai trupei, kitos jau nebegalima pakviesti, nes kartais tokių, t. y. atitinkančių koncepciją, daugiau tiesiog nėra. Kauno šokio teatras *Aura* šiemet ryžosi pristatyti žiūrovams egzotišką platformą – šiuolaikinę Afrikos šokį. Iš 15 festivalio spektaklių (neskaičiuoju vasarą rodytų Sashos Waltz „Kūnų“, irgi priskirtų festivaliui *Aura'23*) net 8 atstovavo Afrikos žemynui.

Nemažai šiuolaikinio afrikiečių šokio spektaklių esu mačiusi vaizdo įrašuose ir tarptautinėje šokio mugėje, todėl mano „afrikietiški“ stereotipai ir skepticizmas senokai sudžiūvo ir buvo sutrinti į miltelius, o šie patarę šiemetinius lūkesčius. Susitikime su Afrikos platformos dalyviais, deja, nebuvo, bet kiti klausytojai ir klausinėtojai sakė, kad ypač stengtasi išsiaiškinti, kuo europietiški stereotipai skiriasi nuo afrikietišku. Nenorėčiau tikėti, kad šiais laikais į *šiuolaikinio šokio* festivalį kas nors ėjo, tikėdamasis pamatyti pusnuoges (tik su šiaudiniais sijonėliais) skustagalves moteris ir vyrus su karolių eilėmis, išdažytais veidais, moliu suteptais *dredais*. Daugelis žiūrovų greičiau tikėjosi ypatingo savitumo – šiuolaikiškumo su etninės savasties priemaišomis (arba atvirkščiai). Tačiau atrodo (vėl remiuosi asmeniniais pokalbiais

su minėto susitikimo dalyviais ir Lietuvos šokio informacijos centro svetainėje *dance.lt* paskelbtomis recenzijomis), kad svečiai iš „juodojo“ žemyno kartu su festivalio organizatoriais patys bandė pokalbio dalyviams primesti stereotipus, kurių šie (greičiausiai nė vienas) neatsinešė ateidami į susitikimą, užtat išsinešė išeidami.

Antra vertus, kodėl gi neturėtume būti aptekę stereotipais, jei Afrikos nuotraukose daugiausia matome ne universitetus, fabrikus, teatrus (esą tai – „neįdomu“, „nereprezentuoja nacionalinės kultūros“), o badaujančius vaikus, šiurpų skurdą, dykumas, masajus, liūtus, tautiniais ornamentais išdažytus molio puodus ir naminės vilnos audinius? Juk globalizacijos laikais vieni pasisako už standartinį komfortą, „kad būtų aišku, ką rasi“, o kiti desperatiškai laikosi įsitvėrę etninių vertybių, vildamiesi, kad jos neleis pražūti makdonaldų ir „I love NY“ akivare. O ir pats Afrikos įvaizdis argi nevirsta raiščiu ant akių? Juk Afrika – didžiulis žemynas, kurio 62 šalių politika, gausybės genčių kultūra, gyvenimo lygis ir pažiūros ryškiai skiriasi. Tačiau visi, net *Auros* festivalis, apibendrina: „Afrikos kultūra“. Kiek iš mūsų pritartų apibrėžimui „Europos šokis“, pristatant Rusijos, Bulgarijos, Lietuvos, Azerbaidžano (istoriškai jis priskiriamas Europai, nors yra Azijoje), Vokietijos ir Islandijos (istoriškai ji priklauso Europai, nors yra arčiau Šiau-

rės Amerikos) kolektyvus? Esame baltaodžiai – ir tai vienija žemyno kultūrą?

Taigi, kokius stereotipus panaikino ar primetė ir kokius netikėtumus atskleidė *Auros'23* afrikietiškoji pusė? Nes buvo parodyta ir europietiškoji (šįkart su jai priskirtu Izraeliu).

Mama Afrika ir Afrikos močiutė

Matyt, derėtų pradėti nuo choreografės ir šokėjos, vadinamos „mama Afrika“, – Germaine Acogny, savo šalyje (Senegale) įkūrusi šiuolaikinio šokio mokyklą, išugdė visą būrį šokėjų ir choreografų. Festivalyje dalyvavo keletas jos mokinių. Šokis šiai choreografei – tai būdas kalbėti apie savo genties (Jorubos), savo šalies, savo žemyno kultūrą, ginant ją nuo kandžių replikų. Apie tai ji užsiminė ir 2003 m., kai dalyvavo festivalyje *Naujasis Baltijos šokis*, tą pabrėžia kino filmuose, beje, prieš trejetą metų rodytuose ir Lietuvoje.

Susidariau įspūdį, kad spektaklyje *Songook yaakaar* („Susitaikant su viltimi“) kalbos būdas nepasikeitė (pavadinime tai choreografijos stiliumi), tačiau įtaiga smarkiai sumenko (pavadinime tai režisūros stoka). Acogny, pasitekusi filmuotus vaizdus (beje, tik patvirtinančius eilinio piliečio stereotipus apie Afriką), žodžius (kiek komiškai nuskambėjo plikagalvės moters susirūpinimas dėl pamesto šampūno) ir judesius (stereotipinį trepsėjimą, atpalaiduotų sėdmenų kratymą), bandė prisijaukinti publiką, kviesdama ją šokti kartu. Dalis į Kauno nacionalinį dramos teatrą atėjusių žiūrovų patikėjo geromis choreografės intencijomis suartinti tolimas kultūras, todėl mielai priėmė kvietimą ir pašoko iš vietų.

Tada choreografė, užsimaukšlinus tenisininkės kepuraitę, paprašė, kad įsilinksminę savanoriai ritmiškai plotų, skanduodami žodį „globalizacija“. Neatkreipę dėmesio į ką tik nuskambėjusius Acogny žodžius apie viską (net kultūrą) praryjantį, niveliuojantį globalizacijos monstrą, jie plojo, straksėjo, į pakištą po nosimi mikrofoną rėkavo *mondialisation* (globalizacija). Kartais noras parodyti, kad lietuviai nėra santūrūs šiauriečiai, o savaip artimi netgi atlapaširdžiams afrikiečiams, galimybė dalyvauti „žvaigždės“

kuriamame šou taip užgula ausis, aptemdo akis, kad nė nepastebime žvelgiantys į ironijos veidrodį...

Kartais taip atsitinka dėl netinkamai parinktų komunikacijos kodų. Acogny atveju esmę užgožė agitaciniai elementai, didaktika. Visiškai neaiškus nei spektaklio tikslas, nei jo sukūrimo motyvai. Pradėjusi nuo savotiško šou (choreografė su spalvingu chalatu vaikščiojo po salę, pasakodama apie buitines savo problemas), jaunos publikos ji taip ir nenuvedė gilesnių idėjų link, neprivertė pasigilinti į keliamą problematiką. Juk čia tik spektaklis, taigi viskas netikra. Tad dauguma žiūrovų tiesiog laukė „Afrikos šokio“, kuris ir buvo pateiktas su visais stereotipais, o socialinė potekstė liko „už kadro“. Acogny artistiškas, betarpiškumas, tai, ką reikėtų vadinti charizma, išties paperka, tačiau šiuolaikinio teatro ir etninio šokio duetas šįkart nesuveikė.

O gal aš ir ją stereotipizavau, remdamasi ankstesniais savo įspūdžiais?

Afrikos dvasią susieti su šiuolaikiniu šokiu daug geriau pavyko Acogny mokiniui Pape Ibrahimui Ndiaye Kaolackui (Senegalas) monospektaklyje „Mano močiutės ašaros“. Kai iš margo ryškiaspalvių audinių gniutulo išniro galva, šyptelėjau: nieko sau močiutė – su garbanota barzdele, galingais supermeno raumenimis... Tačiau jau po keleto minučių šios detalės nebeerzino, šokėjas pasiglemžė visą mano dėmesį ir privertė scenoje matyti moterį, kuri bučiuoja visko pradžią – žemę, su nuoskauda regėdama, kaip prabėga gyvenimas. Visa tai abejingai stebi baltaveidės lėlės, sukabintos ant galinės sienos. Etniškąją spektaklio pusę atskirti nuo šiuolaikiškosios buvo beveik neįmanoma – susiliejo tiek jų forma, tiek turinys. Ir tai visiškai atitiko choreografo užmačias – pažvelgti į praeitį, kad nujaustumė ateitį.

Ryškesniu afrikietišku padvelkė spektaklis „Correspondances“, sukurtas Nalisiwe Xabos (PAR) ir Kettly Noël (Malis). Etniškumas ir jo vertė čia kvestionuojami šiuolaikinio šokio metodais, tačiau spektaklio kokybę lėmė ne tiek originali choreografija, režisūra, kiek abiejų atlikėjų charizma. Tokių moterų, kokias scenoje sukūrė šios dvi šokėjos, esama visur – jos džiugiai spiegia, pa-

mačiusios „popžvaigždę“, įsitvirtina visuomenėje, demonstruodamos garsių dizainerių etiketes, ieško bet kokių galimybių patiesti pasaulį sau po kojomis, na, blogiausiu atveju, bent jau įsivaizduoja, kad pasaulis priklauso joms. Dažnai keisdamos kostiumus, o su jais – ir įvaizdžius, abi atlikėjos juodąjį savo etniškumą bando suderinti su baltųjų propaguojamomis vertybėmis, tarsi gyventų tarp dviejų pasaulių. Viena iš jų šokdina baltą princesę marionetę, simbolizuojančią mažos mergaitės svajonę, kita siekia baleto aukštumų, tačiau bene ryškiausiai šį veržimąsi į baltųjų civilizacijos taisyklėms paklūstantį pasaulį ir troškimą būti jo pripažintoms atspindi šokėjų maudynės po balto pieno srovelėmis, trykštančiomis iš guminių pirštinių, primenančių tešmenis. Balta oda – štai svajonė, atversianti visas duris.

Kiti Afrikos choreografų kūriniai buvo kosmopolitiškesni, etniškumas čia siejamas labiau su atlikėjų odos spalva ir kilme negu su idėja ir jos realizacija. Jau pirmas matytas festivalio spektaklis „Trys lygiai“ (*Tchekpo* šokio trupė, Beninas/Vokietija) nuvyllė. Penki raumeningi pusnuogiai ilgaplaukiai (*dredai* – iš Afrikos atėjusi mada) juodaodžiai šokėjai kilę iš įvairių Afrikos šalių, tačiau visi gyvena Europoje, choreografo Tchekpo Dan Agbetou trupė įsikūrusi Vokietijoje. Nekeista, kad etniškumui vietos nebelieka, jis yra veikiau papildoma egzotiška detalė. Gvildenamos tradicinės temos, kurioms perteikti dažniausiai pasitelkiamas europietiškas šokis su (šiuo atveju) afrikietišku prieskoniu (tradicinis sėdmenų kratymas).

„Trys lygiai“ – tai kūnas, siela ir jausmai, bet taip pat tai galėjo būti ir gulėjimas/sėdėjimas/stovėjimas

„Mano močiutės ašaros“. Choreografas Pape Ibrahim Ndiaye KAOLACK

ant grindų arba ant stalo. Tai tipiškas šokio spektaklis apie vyrų varžymąsi tarpusavyje dėl dominavimo. Choreografo tikslas, pasak programėlės, – parodyti, kad afrikiečiai yra labai skirtingi, tai lemia tiek kilnės regionas, tiek etninė grupė, kuriai jie priklauso. Tačiau labiau už fizinius skirtumus (vieni žemesni ir smulkesni, kiti – augaloti, aukšti) į akis krito skirtingas šokėjų judėjimas, kartais net ardantis choreografijos dermę. Pati choreografija irgi neįdomi, stereotipinė, minčių raiška – sekli. Jei aukštas stiprus vyriškas stovi ant stalo, tai būtinai jį nustumis žemas, smulkus, dar ir stalą nusineš su savimi. Daugiaprasmiškas, bet jau irgi pabodusi scenografija su krūvomis sulamdytų popieriaus lapų šiuo atveju labiau veikė kaip juodos kūno spalvos antitezė. Na, o visa kita – balti atlapoti marškiniai, kelnų maustymas, garsus kvėpavimas ir sinchroniškas judėjimas – būdinga bet kurios šalies šiuolaikiniam šokiui.

Šios trupės vadovas Agbetou parodė ir savo monospektaklį „Glamonėti vėją“ – tai pasakojimas apie desperatiškus bandymus suprasti save. Po sceną skraidė ant lynų pakabinti kėdžių rėmai, tarp kurių plastiškai, išraiškingai judėjo atlikėjas, tačiau to ne užteko, kad publikos dėmesys būtų išlaikytas visas 45 minutes, aš irgi gana greitai ėmiau stebėti ne jį, o besisukančias kėdes.

Nigeriečio Kingsley'o Odiakos monospektaklis „aš VIENIŠAS“ galėtų atstovauti bet kuriai šaliai ar kultūrai, nes vienišų žmonių esama visur. Savęs gailintis, po sceną jausmingai griuvinėjantis šokėjas, aprengtas baltais atsagstytais marškiniais, muziką ir kalbas „transliuojantis“ radijo aparatas, aptriušęs sovietinis stalas iš dramos teatro kabineto skleidė neapsakomą nuobodulį...

Gražus, techniškai labai gerai atliktas Michaelo Kouakou spektaklis „Lašas iš niekur“ programėlėje pristatytas kaip „perteikiantis *butoh* šokio kismą“. Va čia tai multikultūriškumas: JAV gyvenantis vaikinai iš Dramblio Kaulo Kranto lietuviams parodė... japonų šokio kismą (?). Iš *butoh* perimta tik spalvinga estetiškoji jo pusė, susiformavusi pastaruosiu metu, ir, aišku, ryžiai, kuriais nuklota dramos teatro scena.

Choreografija puiki, tačiau mechaninis vizualumas vis tiek nugalėjo – labai jau gražiai kojomis brėžiami raštai, išpūdingai laksto kumščiu trankomi ryžiai, ypač dailia srove jie liejasi ant šokėjo galvos iš pakelto kibiro. Ir – jokie tikro *butoh*, apmąstančio egzistencijos ir gamtosaugos problemas.

Paskutinis Afrikos atstovas šiame festivalyje – marokietis Taoufiqas Izzediou parodė ne šokio, o veikiau fizinio teatro spektaklį „Aaleef“ (tai pirmoji arabų abėcėlės raidė). Tai politizuotas reginys, atskleidžiantis jaunuolio, kuris yra tiesiog pritvinkęs pykčio, būseną. Tokius pirmiausia įsuko Arabų pavasaris. Juodas siluetas prie vos apšviestos sienos energingai kovojo su numanomais išoriniais ir viduje tūnančiais savo priešais, o scenai nušvitus, sulaužė visus kultūrinius ir religinius tabu: nusimetęs apsmukusius treningus, liko su ryškiai raudonomis kojineis, su trumpa juoda suknele ir su krūva spalvingų šou akiinių ant nosies.

Politizuoti šokio spektakliai beveik visada perkraunami energetiškai, nes choreografai nepasitenkinimą dažniausiai išreiškia trankiais judesiais, o lūkesčius simbolizuoja kokia nors ryškiaspalvė banalybė – tariamas kontrastas sielos priespaudai. Nesublizgėjo originalumu ir „Aaleef“, išskyrus labai natūralią, tikrovišką, emocionalią pirmąją spektaklio dalį.

Apibendrinant Afrikos platformą, pirmiausia kilo mintis, kad afrikiečiai labai nori būti priimti ir vertinami europiečių, todėl stengiasi būti panašūs į juos, net pasakodami apie save. Tačiau mes, žiūrovai, atėję į tokį festivalį, pirmiausia tikimės pamatyti tai, kas išskirtinai savita, antraip kam apskritai rengti tokias platformas? Deja, visi, pareiškiantys tokį norą, apšaukiami atsilikėliais, esą „vadovaujasi stereotipais“. Tai kas gi būdinga tam Afrikos šokiui, jei tokius spektaklius kaip „aš VIENIŠAS“ galima pamatyti bet kur?

Europoje – kaip televizoriuje: kalbančios galvos ir šou

Šįkart įdomesnė buvo europietiškoji/azijietiškoji festivalio pusė. Ypač nustebino trys Izraelio choreografai, nes iki šiol festivaliuose ir šokio mugėse ma-

tydavau vien „gražųjį“ Izraelio šokį. Stiprias, originalias, metaforiškas kompozicijas atlikdavo techniškai ypač gerai pasirengę šokėjai, dažniausiai baigę vietinės šokio mokyklas, nes tokia specifinė judesių plastika būdinga tik joms.

O Nadaro Rosano „Off-Line“, Ofros Idel „Arklio uodega“ ir Merav Cohen Rainan performansas „Kai žvėris sugrižta“ atskleidė dramatinę teatrinę Izraelio šokio pusę. Tiesa, pirmieji du spektakliai analizavo tą pačią temą – moters ir vyro santykius. Vyras savo meilę išreiškia pabrėžtinai vulgariais judesiais, šiurkščiai tąsoma moteris iš pradžių su tuo taikstosi, bet vėliau prabunda jos orumas. Grožio čia nebuvo, tačiau abu duetai atskleidė tikrąją emocijų jėgą.

O Rainan „Žvėris“ sukėlė diskusijų audrą. Monospektaklis trunka vos pusvalandį, bet per tą laiką įveikiamas kelias nuo pirmykščio bailaus žvėries, tūnančio žmogaus sieloje, iki Nukryžiuotojo. Bandytas pasislėpti pačiam nuo savęs, per seksualinę patirtį stengiantis suvaldyti gyvuliškus potraukius, neleidžiančius tikėtis išganymo, – viskas buvo parodyta su tokia laukine jėga (urzgimas, trūkčiojantis kūnas), kad atlikė-

jas Ido Tadmoras, atrodė, pristigs fizinių ir emocinių jėgų net nusilenkti. Koncentruota energija spektaklis kiek primena Izzediou „Aaleef“, tačiau yra kur kas originalesnis, o jo tema platesnė.

Austrų trupė *Liquid Loft* pabandė apžvelgti skaitmeninės visuomenės komunikaciją *web2.0* erdveje. Pavadinimas „Kalbančios galvos“ visiškai atitiko tai, ką matėme scenoje, o kad spektaklis atvežtas būtent į šokio festivalį, matyt, lėmė keletas vos pastebimų judesių. Taip pat sėkmingai jis galėtų būti rodomas ir naujųjų technologijų mugėse, teatro, performanso ir pan. festivaliuose. Spektaklio kūrėjus ir atlikėjus – Stephanie Cumming ir Luke'ą Baio – visiškai užgožė čia pat, scenos ekrane, iš jų veidų vis perkuriamos personažų karikatūros. Tįstantys smakrai, tinstančios kaktos, didėjančios ar mažėjančios burnos, akys, nosys kėlė juoką, kaip ir tušti nerišlūs pokalbiai. Nors atlikėjai kiekvienam personažui suteikė savitą išraišką ir manieras, tačiau spektaklis taip ir nepasistūmėjo toliau plačių technologinių galimybių demonstravimo.

Prancūzų choreografės Blancos Li suburta vaikinių trupė, šokanti gatvės *electrodance* stiliumi, spektaklyje „Elektro Kif“ nė nesidangstė kokiomis nors giliomis idėjomis. Šou yra šou. Aštuoni jaunuoliai (beje, dauguma juodaodžiai, taigi jie tarsi susiejo dvi – europietišką ir afrikietišką – festivalio dalis) nuoširdžiai demonstravo naujojo stiliaus galimybes. Veiksmas vyksta mokykloje per matematikos, sporto, literatūros pamokas, per pietų pertrauką. Nuostabu, kaip paprasti, bet labai energingi rankų ir kojų judesiai staiga įgauna prasmę. Siautuly, spalvos, ritmas, humoras

„Kai žvėris sugrižta“. Choreografė Merav Cohen RAINAN. Šoka Ido TADMORAS

ir fiziškumas. Be lyrikos irgi neapsieita – dviejų draugų susitaikymo scenoje skamba Chopino muzika ir tada paaiškėja, kad šou yra tik paviršius. Pirmiausia – šokis.

Koks gi būtų *Auros* festivalis be šokio teatro *Aura* pasirodymo? Šįsyk Kauno kameriniame teatre žiūrovams buvo atverta „Melancholijos dėžutė“, vokiečių choreografo Johanneso Wielando 2011 m. sukurta specialiai Kauno bienalei, o dabar pritaikyta teatro scenai. Atsivėrė nostalgiškas pasaulėlis, kurį tu-

rėtų skirtingai matyti „anais“ ir „šiais“ laikais gimusios kartos. Seni *Tarybinės moters* žurnalų viršeliai, lemputėmis padabintas šventas paveikslas, gramofonas, aplūžusi sudedamoji lovelė, šviestuvai, begalė kitų smulkmenų alsuote alsavo praeitimi, su kuria taip sunku atsiseikinti. Pagrindinė spektaklio idėja – panaršyti po atsiminimų užkaborius, slypinčius kiekviename iš mūsų. Keturi personažai vaikšto, nepatogiai įsirežę, veda į sceną žiūrovus, su kuriais dalijasi šilčiausiais jausmais. Vieni žiūrovai pasiduoda, tiesiog ištirpsta mizanscenoje – mezga, vaišinasi saldainiais, bendrauja su atlikėjais, prigula ant lovelės, kiti įsitempę tik ir laukia tinkamos akimirkos, kad galėtų pasprukti.

Veiksmas vyniojasi tarsi atsiminimų juostelė – be kulminacijų, be nuopolių. Jis tiesiog vyksta, ir visai nesunku patikėti, kad viskas iš tikrųjų dedasi tik atmintyje. Tiesa, po pusvalandžio ima erzinti monotoniškumą, tačiau naujos detalės ir vėl „užkabina“, toliau atkakliai rausiamės toje dėžutėje, ieškodami to, kas mums primintų mus pačius.

Spektaklis toks jautrus ir trapus, kad jį sugriauti labai paprasta – užtenka švelnų nostalgiką humo-

„Kalbančios galvos“. Kūrėjai ir atlikėjai – Stephanie Cumming ir Luke'as BAIO

Svetlanos Baturės nuotr.

rą pakeisti kandžia ironija, negrabiai prisiliesti prie scenoje išdėliotų daiktų... Netinkamas judesys, net atsitiktinė kostiumo detalė melancholiją iškart paverčia utriravimu. Šįsyk irgi buvo balansuojama ant ribos. Gotautė Kalmanavičiūtė ir Mantas Stabačinskas viską darė nepriekaištingai, bet Mariui Pinigiui ir Rūtai Lelytei dar reikėtų pasirausti po emocinę savo atmintį, gal pasikalbėti su močiutėmis.

Būtent tokie spektakliai palaiko *Auros* kaip šokio TEATRO įvaizdį. „Ketvirtoji siena“ griaunama pačios publikos labui – ne teatras ateina pas žiūrovus, bet nusitempia juos su savimi, taigi ne vienas iš jų galės pasakoti vaikaičiams, kaip padėjo *Aurai* kurti spektaklį. Dar viena smulkmena, įdėtina į melancholijos dėžutę...

Festivalį *Aura'23*, matyt, prisiminsime kaip „afrikietišką“, jei ne pagal idėjas ir atlikimo formas, tai bent jau pagal dalyvius. Nors afrikietiškas prieskonis nebuvo toks *spicy*, kaip tikėtasi, vis dėlto gerokai „paskanino“ festivalio programą. Ir griovė stereotipus. Arba kūrė naujus. ■

LONDONAS – TINKAMA VIETA LIETUVIŲ DIZAINUI

Kasmet rugsėjo viduryje vykstantis Londono dizaino festivalis (*London Design Festival*) yra vienas iš didžiausių ir labiausiai žinomų pasaulyje, todėl kaip magnetas traukia įvairių šalių dizaino kūrėjus, interjero specialistus.

Didmiesčiuose, kur natūrali gamtinė aplinka beveik išnykusi, aplinkos kūrimo menas įgauna ypatingą reikšmę. Estetikos poreikis akcentuojamas ne tik buityje, pramonės dirbinius, industrinius

rajonus irgi imama vertinti ne tik funkcionalumo, naudingumo, bet ir estetiniu atžvilgiu. Pavyzdžiui, kai Britanijoje prieš porą metų vyko konkursas sukurti naujiems aukštos įtampos elektros stulpams, didžiulis dėmesys buvo kreipiamas ne tik į stulpo saugumą, konstrukcijos tvirtumą, bet ir į išvaizdą. Prisiminus, kokie elektros stulpai riogso Lietuvoje, darkydami peizažą, akivaizdu, kad dizaino specialistams tikrai yra kas veikti.

Tačiau reikia ne tik sukurti įsimenamą, patrauklų daiktą ar ženklą, ne mažiau svarbu įtvirtinti jį tarptautiniame kontekste. Per vieną iš seminarų, vykusių Viktorijos ir Alberto muziejuje, buvo pabrėžta: dizainas yra bevertis, jei nepajėgiama įtvirtinti jo kaip atpažįstamo ženklo ir apsaugoti nuo mėgdžiotojų.

Lietuvių dizainas tarptautiniu mastu kol kas yra „neatpažįstamas objektas“. Kiek bandžiau teirautis britų, ar ką nors girdėjo apie lietuvišką dizainą, atsakymas būdavo vienodas ir nesunku atspėti koks.

„Aš pati su tuo susidūriau, – sako parodos kuratorė, *Arup* galerijos par-

Nauris KALINAUSKAS. Kilimas-délioné „Imperial“

Paulius VITKAUSKAS. Supamoji kėdė „Ku-dir-ka“

odų skyriaus vedėja Jennifer Greitschus. – Kai *Arup* vadovybei pasiūliau surengti lietuvių dizaino parodą, manęs paklausė – kas tai? Jei pasakai danų dizaini-

Indraja MARCINKEVIČIENĖ. Meilės fotelis

nas ar vokiečių dizainas, žmonės daugmaž įsivaizduoja, kas tai yra, bet jei pasakai *lietuvių* dizainas, nekyla jokių minčių. Mane tai suintrigavo.“

Regis, supažindinti Londono publiką su lietuvių dizainu būtent per festivalį, kai visi dėl dizaino pametę galvas, gana neblogas sumanymas. Tiesa, pavojus nuskęsti 300 renginių per vieną savaitę jūroje, gana didelis. Bet Londone tai neišvengiama – tik nebijantys pražūti drįsta kelti koją į šį didmiestį.

Pražuvo ar nepražuvo lietuviai, bus matyti vėliau, bet galimybė išbandyta. Didžiajai lankytojų daliai

Neringa DERVINYTĖ. Kavos staliukas „Romance“

paroda *Arup* galerijoje tapo pirmąja pažintimi ne tik su Lietuvos dizainu, o ir su pačia šalimi.

San Franciske gyvenantis inžinierius ir architektas dr. Chrisas Luebke manas sakė iki apsilankymo *Arup* galerijoje nedaug žinojęs apie Lietuvą, o kad egzistuoja lietuvių dizainas, jam nė į galvą nebuvo atėję.

„Pirmą kartą matau lietuvių dizainą ir esu sužavėtas. Man patinka, kad naudojamos tradicinės medžiagos ir technikos – medis, amatai, bet nevengiama ir naujų technologijų. Pavyzdžiui, kėdės. Ir supamoji, ir ta, kuri pritaikyta patogiai atsilošti, – labai gražios. Norėčiau tokią turėti namuose, nes galima ją

Mindaugas ŽILIONIS. Kėdė „Spina“

Rytis ZAVECKAS. Lova su želmenimis „Neringa“

išraityti kaip tik nori, galima modeliuoti jos išlinkimus pagal savo kūną. Labai gudriai sumanyta. Turiu prisipažinti: viskas, ką iki šiol žinojau apie Lietuvą, buvo tik tiek, kad jos sostinė yra Vilnius, bet šiandieninė patirtis paskatino mane daugiau pasidomėti šalies kultūra, tradicijomis ir galimybėmis.“

Parodoje „Design Lithuania 2001–2013“, veikusioje iki spalio 18 d., pristatyti įdomiausi per 12 metų sukurti septyniolikos autorių darbai, daugiausia baldai ar kiti su namais ir jų įranga susiję daiktai. Kodėl pasirinktas naminis, ne pramoninis dizainas, atsakymo toli ieškoti nereikia.

„Kokia pramonė, toks ir dizainas, – sako Lietuvos dizaino forumo direktorius Vytautas Gurevičius. – Turim aukštą baldų pramonės kultūrą, gerą mokyklą, daug parengtų žmonių, galinčių vadintis dizaineriais, todėl yra atsiradusi sveika kūrybinė įtampa. Lietuvos dizainas yra gero, normalaus lygio, prie kočio pripratę Vakarai.“

Tarptautinis dėmesys pavieniams Lietuvos dizaineriams pastaruoju metu sparčiai auga. Indraja Marcinkevičienė vos prieš porą metų ėmėsi baldų dizaino, bet vien šiemet jau dalyvavo net penkiose tarptautinėse parodose Singapūre, Tokijuje, Kanuose, Mas-

kovoje, Paryžiuje. Kad pakliūtum į tarptautinę parodą tose šalyse, kur dizainas yra aukščiausio lygio, pavyzdžiui, Paryžiuje puoselėjama labai stipri gražios aplinkos kūrimo tradicija, reikia atlaikyti didžiulę konkurenciją. „Smagu, kad dėmesio mano darbams buvo daug ir labai palankus“, – džiaugėsi dizainerė.

Spalvingas Marcinkevičienės „Mei-

lės fotelis“ ne vieną parodos lankytoją gundė jame pasėdėti. Kiti darbai irgi buvo ne tik apžiūrimi, bet ir išmėginami, juk dizainerio užduotis – susieti praktiškumą ir grožį, taigi kūrinys turi būti ne tik parodos eksponatas, bet ir kasdieninės aplinkos dalis. Ar švytintys Žydrūnės Grigonytės audiniai turi galimybę kada nors tapti mados klyksmu? O kas laukia Ryčio Zavecko medinės lovos su želmenų čiužiniu? Nors ji puikiai simbolizuoja ekologinį santykį su aplinka, bet stokoja praktiškumo... Arba karpinius primenantys, trapumo ir nestabilumo įspūdį keliantys Neringos Dervinytės staliukai? Visiškai neseniai pasaulio kiliminės dangos pramonė atrado tai, kas vadinama „kilimine plytele“, ir per trumpą laiką tos plytelės labai išpopuliarėjo. Ar taip gali atsitikti ir su Naurio Kalinausko kilimudėlione?

„Lietuvių dizainas labai įdomus, bet iškart kyla klausimas, kas galėtų būti šių objektų naudotojai, nes kūriniai yra nepaprastai individualūs. Lietuvos dizaineriai dar tik pradeda parduoti savo darbus platesnėje rinkoje, manau, teks ilgokai palaukti, kol kuris nors iš jų taps plačiai žinomu prekės ženklu“, – sakė parodos kuratorė.

Greitschus nuomone, lietuvių dizainas gana šiuolaikiškas, esminės jo raidos tendencijos neatsilieka nuo pasaulinių. „Bet kartu pastebimas labai didelis susidomėjimas iki sovietmečio gyvavusia tradicija, dėmesys to laikotarpio stiliui, medžiagoms, bando ma tai sujungti ir sukurti kažką nauja. Manau, tas kelias labai produktyvus ir įspūdingas, nes rodo pastangas apibrėžti savo tapatybę, tačiau tam irgi reikės didelių laiko sąnaudų.“

Juozas BRUNDA. Romantiškas veidrodis „Dviem“

Ši paroda nėra pirmasis lietuvių dizainerių žingsnis į Londoną – prieš keletą metų dalyvauta komercinėje parodoje „100 procentų dizaino“. Tačiau šiemet pirmą kartą pasirodyta tokiu dideliu mastu, kai atstovaujama ne įmonei ar dizaino firmai, bet visai šaliai.

„Mūsų kaip Dizaino forumo užduotis – ne parduoti kažką vieną, o deklaruoti, kad Lietuva taip pat yra dizaino šalis, – sakė Gurevičius. – Mes siekiame, kad lietuviai suvoktų dizainą kaip vieną iš pridėtinės vertės kūrimo priemonių. Mūsų šalis neturi nei gamtinių išteklių, nei stiprios pramonės, inovacijos irgi labai laikinas laimėjimas, nes tuoj nukopijuojamos ir tampa masiškai prieinamos. Kad liktume saviti, įdomūs, kūrybiški, puoselėkime dizainą, jis yra mūsų perspektyva, tik reikia nuolat tai prisiminti ir kitiems priminti. Manau, Londonas yra tam tinkama vieta.“

LIŪDNOJI NIDA

Esė

Taip pavadinęs šį tekstą pamaniau: bet kodėl liūdnoji Nida? Juk paprastai apie ją sakoma, kad tai gražioji, nuostabioji, unikaloji ar panašiai, ir visi tie epitetai, be abejo, teisingi. Tačiau prie jų aš turiu pridurti ir tai, kas susiję su ankstesne asmenine mano patirtimi, apžvelgdamas, kas Nidoje įvyko per pastaruosius keliasdešimt metų.

Mat pasikeitimų būta daug ir įvairių. Deja, džiaugtis jais negaliu, todėl toks rašinio pavadinimas bene ir bus tinkamiausias, nors skamba gal keistokai. Liūdnoji Nida? Kur ten tas liūdnumas? – ko gero, nusišbės ne vienas. Kam autoriui prireikė to žodžio, juk Nidą paprastai prisimename kaip reto žavesio kupiną kurortinę gyvenvietę su vasaros saulėje žvilgančiomis mariomis, vaizdingomis aukštomis kopomis, mėlynu dangumi virš jų ir gaivalingai banguojančia Baltijos jūra? O dar ta ypatinga, su niekuo nepalyginama nuotaika, sklandanti šiame be galo savitame gamtos kampelyje, subtilios spalvos ir jų niuansai, kartais ryškūs, kartais prislopinti ir neapsakomai švelnūs, ypač kai atsiduri didingose kopose, saulei slepiantis jūroje už horizonto.

Nida – iš tikrųjų miela, jauki žemės pėda, nekasdieniška nuteikianti kiekvieną, kas neabejingas kerinčiam jos grožiui. Todėl nuo seno, nuo XX a. pradžios, kai priklausė kaizerinei Vokietijai, ji traukė dailininkus,

kurie, globojami Hermano Blode's, praleido Nidoje ne vieną kūrybingą valandą, pakerėti tylaus, spalvingo žvejų kaimelio ir kurėnų su burėmis vaizdų, nutapė čia ne vieną puikų paveikslą, vėliau priskirtą vokiečių ekspresionizmo lobynui. Nida įkvėpė ir žymų iš Rytprūsių kilusį lietuvių dailininką Praną Domšaitį.

Mane, gimusį Klaipėdoje, visada smarkiai traukė Nida, bet patekti į ją sovietmečiu, 7-ojo dešimtmečio pradžioje, nebuvo paprasta – legaliai lankytis šioje pasienio zonoje galėjai tik gavęs specialų leidimą. Aš jo neturėjau, tad ryžausi avantiūrai – žvejų laivu iš Klaipėdos slapta nuplaukiau į Nidą, apsistoju žvejų artelės viešbutuke. Kitą dieną sulaukiau nemalonaus svečio. Kyštelėjęs panosėn saugumiečio pažymėjimą, liepė eiti su juo pas Nidos pasieniečių komendantą. Ten ilgokai kamantinėjo, kodėl čia atvykau ir ką veikiu (įtarimus, matyt, sukėlė pasiskolintas užsienietiškas fotoaparatas). Paskui paleido, bet įsakė kuo greičiau dingti iš Nidos. Pasimatymas su komendantu baigėsi palyginti laimingai, be abejo, teigiamą išpūdį padarė tai, kad buvau neseniai įstojęs į Rašytojų sąjungą, turėjau pažymėjimą.

Fotojuostas konfiskavo, bet pažadėjo, jeigu išryškinę nieko neleistino neras, atsiųsti jas man į Vilnių. Deja, taip ir nesulaukiau... Komendantas turbūt ir negalėjo kitaip pasielgti, nes nuotraukose turbūt iš-

vydo nugriautą Thomo Manno vilos sieną su įspūdingu, bet viešumai netinkamu vaizdeliu: violoje stovėjo pasieniečių arkliai, ant grindų buvo pakreikta šieno, dryksojo mėšlo krūvos... Kitame kadre – buvusio viešbučio „*Königin Luise*“ (vėliau tapusio „Jūrate“) veranda, prigrūsta šieno atsargų...

Gaila, kad apdairus ir budrus draugas komendantas fotojuostų man negražino, juk dabar tos gana unikalios nuotraukos galėtų papildyti lietuvių garbinamo Thomo Manno vilos istoriją. Tiesą sakant, man nelabai aišku, už ką jis Nidoje kasmet mūsiškių vis pašlovinamas, juk apie Nidą niekada nerašė, susitikti su lietuvių rašytojais, nors, atrodo, buvo kviečiamas apsilankyti Kaune, nepanoro... Beje, grįžęs iš emigracijos, kai nebegrėse rasistinis nacių persekiojimas, nesidrovėjo nuvykti į tuometinę Vokietijos Demokratinę Respubliką, nors puikiai žinojo, kaip žiauriai komunistinis režimas persekioja kitaminčius, kokia šiurpi sekimo sistema (garsioji *Stasi*) ten surkurta. Ko gero, lankydamasis VDR, ypač svetingai sutiktas, turėjo ir konkrečių merkantilių išskaičiavimų pratęsti Brėmeno pirklių šeimos tradicijas.

Neteko girdėti, kad per tuos kasmetinius plačiai reklamuojamus susitikimus Nidoje būtų kalbama apie rašytojus, kilusius iš Mažosios Lietuvos, iš Rytprūsių, pavyzdžiui, Johanesą Bobrovskį arba apie Kristijoną Donelaitį, Ievą Simonaitytę... O juk šie simpoziumai iš tikrųjų galėtų atverti jiems platesnius vartus į didingos ir brandžios vokiečių kultūros pasaulį. Ar čia vis dar pasireiškia tas nelemtas lietuviškas pataikavimas svetimiesiems, užmirštant, net niekinant savuosius?

Bet gal per tuos simpoziumus vis dėlto vyko įdomūs ir turiningi pokalbiai apie Kristijono Donelaičio „Metų“ vertėją į vokiečių kalbą profesorių iš Vakarų Vokietijos, Vilniaus universiteto garbės daktarą Hermanną Buddensiegą, kuri, beje, gerai pažinojau, ir apie jo talkininką Vytautą Kavolį, padėjusį versti lietuvių autorių kūrybą žurnalui *Mickiewicz-Blätter*? Tokių žinių irgi neaptikau...

O svetimieji nekvaili ir nesnaudžia. Štai garsaus, bet kai kam ir nuobodaus autoriaus anūkas Fridolinas

Mannas išleido knygą *Mein Nidden* („Mano Nida“) – dviprasmiškai skamba toks pavadinimas, mat galima jį suprasti įvairiai, tarkime, kaip norą savintis.

Laimingai pasibaigus tam nelemtam mano nuotykiui Nidoje, paskui jau ne sykį, apsirūpinęs leidimais, teisėtai joje lankiausi, bendravau su vietiniais žvejais, pas juos ne tik apsistodavau, bet kartais plaukdavau ir į naktinę žūklę.

Tai buvo nepamirštamas nuostabus metas. Galėjau netrikdomas džiaugtis Nidos grožiu, ramybe, romantiška ir itin jaukia aplinka, nes kuršiai gyveno darnoje su ja, kaip buvo įpratę nuo senų laikų. Gamta ir žmogus čia sudarė nuostabią vienovę. Marios, pilnos įvairiausių žuvų, maitino ir rengė tvarkingus, vakarietiškos kultūros veikiamus, švarą mėgstančius kuršius, kalbėjusius ir lietuviškai, ir vokiškai.

Tie vietiniai nuo seno čia įsikūrę žmonės buvo gana savitos, kaip ir Neringos gamta, kultūros atstovai. Kultūros, kurios nebeliko beveik nė ženklo, kai, Konradui Adenaueriui susitarus su Nikita Chruščiovu, prasidėjo kuršių emigracija į Vakarų Vokietiją. Daugelis ten jautėsi svetimi, sunkiai pritapo prie kitokios gyvenenos, nors sovietinė tvarka jiems irgi buvo nepakenčiama.

Man teko būti šios dramatiškos ir liūdnos emigracijos liudytoju. Nelikau jai abejingas. Tai ir paskatino parašyti apysaką „Klajojantis smėlis“, ne vienas literatas tada vertino ją kaip novatorišką mūsų prozos žodį, todėl keista, kad jau šiais laikais žinoma kritikė pareiškė, esą mano apysaka buvo laikoma reveransu sovietų valdžiai. Remiamasi geležine logika: atseit valdžios požiūris ir negatyvi mano nuostata kuršių emigracijos atžvilgiu sutapo... Štai toks stebinantis šio skaudaus ir apgailėtino epizodo su lemtingomis pasekmėmis supratimas.

Tada galutinai praradome Kuršių nerijos autochtonus, tarsi būtų maža skaudžiausių netekčių lietuviškuose Rytprūsiuose, nusiaubtuose Raudonosios armijos. Žinomas faktas, kad maskvietis rašytojas, Stalino parankinis Ilja Erenburgas ragino prievartauti moteris, mažametes mergaites, be pasigailėji-

mo žudyti niekuo nenusikaltusius šio nelaimingo krašto žmones. Deja, Rytprūsių tragedija iki šiol deramai nenušviesta nei mūsų literatūroje, nei kine ar dailėje.

Po kuršių emigracijos Nida, aišku, tuščia neliuko. Emigrantų namuose apsigyveno iš Rusijos atsi-
bastę kolonistai ir lietuvių perėjūnai, pramaišiu su padoriais žmonėmis. Atsirado nauji Nidos, Preilos, Pervalkos ir Juodkrantės šeiminkai, Kuršių nerija pasidarė visai kitokia, negu buvo tarpukariu ir pirmaisiais pokario metais.

Nors smarkiai pasikeitė, neteko dalies autentikos, bet buvo dar nenudregta tūkstančių poilsiautojų ir turistų dėl jau minėtų apribojimų lankytis pasienio zonoje. Neplūdo į ją begalinis (1400 per dieną) automobilių srautas, nuo staugiančių estrados rėksnių ir sunkiojo metalo būgnų vakarais ir naktimis nedrebėjo žemė aukštųjų kopų papėdėje, kiekviename žingsnyje neskambėjo vokiečių turistų šneka, o nidiškiai nesinėrė iš kailio, stengdamiesi jiems kuo labiau įtikti... Anuomet buvo dar palyginti ramu ir smagu žmonių neperpildytame pamaryje, o puikiai išrūkytas ungurys kainavo skatikus... Per Kuršių neriją kasdien važiuodavo labai nedaug automobilių. Vargu ar kas patikės, bet tarpukario metais išleistoje knygelėje apie šį kraštą rašoma, kad, siekiant apsaugoti unikalų gamtą, iš viso buvo uždrausta čia važinėti automobiliais ir motociklais. Taigi nepriklausomos Lietuvos valdžia Kuršių nerijos grožį saugojo iš tikrųjų, o ne paviršutiniškai, kaip mes dabar darome...

Ant Urbo kalno, itin vaizdingoje vietoje, sovietmečiu veikė rašytojų poilsio ir kūrybos namai. Viskuo aprūpintas už gana menką kelialapio kainą, rašytojas galėjo čia sėkmingai dirbuoti, ypač nuostabiu ankstyvo rudens metu, kai geidžiamos, kūrybai tokios reikalingos ramybės jau nebedrumsdavo niekas, net koks nors vėlyvas poilsiautojas ar įkaušęs vietinis tipelis... Ne vienas kūrinyje parašytas rugsėjo mėnesį po žvaigždėtu Nidos dangumi, daug literatūrai prisimena valandas, praleistas snaudžiančių kopų kaimynystėje. Tai neišdyla, neišsisklaido ir nedingsta tartum vėjo pustomas klajojantis Nidos

smėlis... Mums rūpėjo visos Kuršių nerijos gamta, todėl kiek pajėgdami stengėmės ginti ją nuo niokojimo, negailėdami jėgų bandėme išsaugoti kiekvieną gražesnę pušį Nidos centre.

Jaunystės, negrįžtamai prabėgusio laiko sentimentai? Senosios, tykiosios, dailininkų pamėgtos Nidos nostalgija? Žinoma, taip. Ir tuo stebėtis nereikia. Bet mūsų sentimentai dažnai susiję su praeitimi, jeigu ta praeitis ir atskiri gyvenimo tarpniai buvo ne vienu atžvilgiu malonesni už dabartį, už jos šiurpinančias grimasas, kai nebesam jauni ir sveiki, kai nuolatos susiduriame su tuo, kas mus liūdina ir skaudina nelemtų, optimizmo nekeliančių pokyčių akivaizdoje. Mūsų dienomis rašytojas Nidoje apskritai retas svečias, nes jam nebemokama už knygas arba numetami tokie vargani honorarai, kad jo kišenėse daugiau skylių negu litų... Rašytojas juk ne olimpiados prizininkas, ne sporto verslininkas, jam niekas neskirs ne tik prabangaus naujo BMW, bet ir seno aplūžusio dviračio...

Nida vasaros įkarštyje, kai ją užplūsta šimtai tūkstančių poilsiautojų, kai palaimingos, kūrybai įkvepiančios ramybės čia jau nė su žiburiu nerasi, nuteikia visai kitaip negu kadaise. Tai, matyt, neišvengiama. Kokia bus Nidos ateitis, jeigu pajūryje bus statomos didesnės ar mažesnės gydyklos? Vis sparčiau ji virsta popkultūros su jos teikiamomis pramogomis centru. Taps panaši į kraupiai kičinę J. Basanavičiaus gatvę Palangoje? Netrukus čia ilsės ir pramogaus vien pinigingi *naujieji lietuviai* arba nuo jų neatsiliekančios arogantiški, tamsūs turtuoliai iš Rusijos ir Baltarusijos, galintys mokėti net ir tūkstantį litų už parą, kad tik būstas būtų prabangus. Tada Nidą galutinai užvaldys tariamoji aukštuomenė, *Stiliaus* ir panašių blizgiųjų žurnalų aukštinama miesčioniškoji publika. Kuršių nerija kasmet bus dar smarkiau trempiama...

Su buvusiu labai savitu Nidos žavesiu, su nepakartojama ir tokia miela jos romantika teks atsisveikinti visiems laikams, nepuoselėjant nė menkiausių iliuzijų, kad kas nors esminga iš tų mielų prisiminimų ir praeities vaizdų dar išliks. ■

Romualdas LANKAUSKAS. Saulėlydis Nidos kopose. 1990. Kartonas, aliejus; 80x90. Privati kolekcija

Vidmanto Ilčiuko reprod.

Liūdnoji Nida? Kur ten tas liūdnumas? – ko gero, nusistebės ne vienas. Kam autoriui prirėikė to žodžio, juk Nidą paprastai prisimename kaip reto žavesio kupiną kurortinę gyvenvietę su vasaros saulėje žvilgančiomis mariomis, vaizdingomis aukštomis kopomis, mėlynu dangumi virš jų ir gaivalingai banguojančia Baltijos jūra? O dar ta ypatinga, su niekuo nepalyginama nuotaika, sklandanti šiame be galo savitame gamtos kampelyje, subtilios spalvos ir jų niuansai, kartais ryškūs, kartais prislopinti ir neapsakomai švelnūs, ypač kai atsiduri didingose kopose, saulei slepiantis jūroje už horizonto...

Bronius GRAŽYS. Skaudi šviesa. 2012. Drobė, aliejus

Vidmanto Ilčiuko reprod.

„Skaudi šviesa“ tiesiog pribloškia užuominomis, kokia brutali mišką šukuojančių stribų jėga (ją simbolizuoja nuožmiai plieskiančių prožektorių akiduobės), ir verčia mąstyti apie tai, kaip ilgai šiose kruvinose žemėse atsilaikė prieš atėjūnus saujelė menkai ginkluotų miško brolių, kuriems laisvė buvo brangesnė už gyvybę...

STIRNA

Dokumentinė drama

Veikėjai

Stirna – Kalnų srities ryšių įgaliotinė

Vytenis – poetas, LLKS spaudos centro viršininkas

Audronis – buvęs Lukšio būrio vadas, narsus karys, donžuanas

Rodrigas – Maironio rinktinės vadas

Žalgiris – Kalnų srities vadas

Šnipas – eigulys „Urbutis“

Pasipriešinimo kovoms slopstant, veiksmas vyksta slėptuvėse ir giriose.

ŠNIPAS. Karas yra karas. Ne taip paprasta išlaviruoti ir likti gyvam. Man pasisekė, stengiausi laikytis aukso vidurio, vėliau prisitaikiau. O daug klasiokų pasipriešino. Agitavo ir mane – pasislaptysim mėnesį kitą, ateis amerikoniai su anglais ir išvaduos. Niekas neatneš už aciū keptos žąsies, reikia pačiam ją sumedžioti. Ir aš medžiojau, azartiškai medžiojau savo klasiokę Stirną.

Prieš karą, Pensilvanijoje mirus tėvui, su mama ir broliuku ji grįžo į Lietuvą, o du vyresnieji – brolis ir sesuo – liko ten. Iš mažens svajojusi tapti gydytoja, bet studijuoti mediciną jai, Amerikos pilietei, buvo draudžiama. Tada, įsidarbinusi pas giminaitį Hokušą Panevėžio vaistinėje ir dėl įtartinų aplinkybių persikėlusį į Svėdasus, pati gilinosi į medicinos mokslus.

1947 m. dingo iš mūsų akiračio.

Paaikėjo, kad aprūpindama vaistais Žaliąją rinktinę, įsikliopino poetą ir tapo ryšininke.

Pirmas paveikslas. LAUKIMAS

Kalvota miško aikštelė. Dega laužas. Netoli sodyba. Girdėti labai tolimas, neaiškus, tačiau grėsmingas lėktuvų ar sunkvežimių ūžesys.

RODRIGAS. Neįmanoma atskirti – lėktuvai ar paltorkos...

VYTENIS. Gal prasidėjo karas?

AUDRONIS. Karą pradėt, tai ne papirosą surūkyt.

RODRIGAS. Jei reiktų, mokėtume ruskius dar kartą palydėti namo.

VYTENIS. Mūsiškiai turėtų šianakt nusileisti.

AUDRONIS. Būtų smagu, jei amerikoniai mesteltų atomiuką į Kremlį.

VYTENIS. Žūtų daug nekaltų.

AUDRONIS. O mūsiškiai kalti, naikinami savo žemėj?

RODRIGAS. Čerčilis atsitokėjo, sako: papjovėme kiaulę, bet ne tą. Jau ginkluoja vokiečių belaisvius, tuoj išgirsim „Forverts – Drang nach Osten“.

AUDRONIS Čerčilis? Jūs tikite tuo storuliu, žindančiu cigarą? Senas keipūšas. Išrūkytas skilandis – klyno užsisagstyti nesugeba, o jie pasitiki.

RODRIGAS. Iš kur taip viską žinai?

AUDRONIS. Kas domisi, tas žino. Jaltos konferencijoj plerpsio išsizėrgęs fotely, ten dar šlubis Trumenas, prancūzas. O Čerčilis sako: „Stalinas mums visiems karo vado pavyzdys. Tik jis išgelbės pasaulį.“ Šamaūsis osetinas šypsosi ir rodo pirštu į Čerčilio klyną. „Nieko, – sako, – negyva varna iš lizdo neskrenda.“

RODRIGAS. Baik niekinti mūsų gelbėtojus... Ar centras nurodė tikslią datą?

VYTENIS. Burliokai tuoj pat suuostų.

AUDRONIS. Tu manai, kad ten jų nėra? Ruskių šnipų privisę kaip blakių.

VYTENIS. Šiaip ar taip, mūsų apygardos regione privalome juos pasitikti, užmegzti ryšį ir palydėti.

AUDRONIS. O jei sutiktieji pasirodys su žvaigždutėmis?

RODRIGAS. Iš tiesų gali būti provokacija. Susemtų mus kaip žuvelės.

VYTENIS. Nurodymas iš pirmų lūpų. Reikėtų užkurt daugiau laužų.

RODRIGAS. Gal palypėjus ant kalvos? Platesnis horizontas...

VYTENIS, O jei krūmuose tūno snaiperis?

AUDRONIS. Geriau tu įsikark į pušį, įsigūžtuok, stebėk ir bezdėk savaitėlę.

VYTENIS. Mūsų gyvybė ant plauko, o tu durniuoji. Baden Badeno susitikime svarstyta mūsų situacija, žmogaus teisės, gausime amunicijos, ginklų...

AUDRONIS. Labai norėčiau vokiečių desantinio automato. Va, tada tai patratinčiau, visi sniečkai, gedvilai, raslanai ir dušanskiai išgaruotų kaip mat.

RODRIGAS. Žiūrėkit, pakibo šviesulys, panašus į lempą. Pajuda ir vėl sustoja.

AUDRONIS. Marsiečių žvalgyba. Ieško mūsų laužo. O kodėl jie negalėjo bristi jūra?

VYTENIS. Tik Jėzus Kristus vaikščiojo virš Raudonosios vandenų...

RODRIGAS. Kirsdamas geležinę uždangą pilotas turėtų išjungti motorą.

AUDRONIS. Tą pačią akimirką lėktuvas dribtelėtų į jūrą ir priburbuliuotų. Žinoma, iš povandeninio būtų geriau. Juk jie turi skęstančiųjų kostiumus?

VYTENIS. Jie sieną kirs labai žemai, beveik siekdami medžių viršūnes, kad rusų radarai neužpelenguotų.

AUDRONIS. Darius su Girėnu irgi skrido medžių viršūnėmis. O mano kaimynas žvejas sutemus sėdo į valtėlę ir pašvilpkit, prasmuko pro visus radarus. Pietus valgė jau Gotlande. Jeigu amerikoni bijo kariaut, tai tegu siunčia mums ginklų...

RODRIGAS. Danguje matau pakabintą lempą. Kaip per karą...

AUDRONIS. Negi leisis nemačiom? Pasikartų ant beržo šakų...

VYTENIS. Nebijokit, vietovę išžvalgė. Nėra jokios lempos, aiškiai matau – mėnulis pažeme velkasi...

RODRIGAS. Aaa, tiesa, vasarą jis tingi lipti į dangų.

AUDRONIS. Cit. Tyliau. Kažkas krūmuose landžioja... Anava, senis, atseit grybauja su krepšiu rankoj. Kasgi mėnesienoj renka ūmėdes? Einu pasišnekėt.

RODRIGAS. Nereikia, turime likt nepastebėti.

AUDRONIS. Gal jau seniai jis mus nufotkino. Leiskit, įkrėsiu jam lazdinės.

RODRIGAS. Nusiramink. Laužas statinėj, taigi ugnies nematė. Pasivalkios ir nueis.

AUDRONIS. Į MGB? Ir susilauksime raudonojo desanto.

VYTENIS. Patylėkim.

AUDRONIS. Aš jį vis tiek paseksiu. Jeigu kas...

(Išeina.)

RODRIGAS. Vėl gausi baudą, be karo lauko teismo – negalima.

VYTENIS. Stirna kažkur užkliuvo, ilgai negrižta. Juk turėjo jau būt?

RODRIGAS. Nieko nuostabaus. Žemaitija toli.

VYTENIS. Kad nebūtų kur įkliuvus. *(Girioj sustaugia vilkas. Vyrai suklūsta.)*

RODRIGAS. Nesibaimink, tokios „fici mici“ visada išsisuka. Amerikonka. Įsivaizduoji, į bunkerį atsinešė pižamą, šlepetes, keletą suknelių, net skrybėlaitę... Nesuprasi, kas per žmogus. Įstatymai jai negalioja, į nuobaudas ir įspėjimus nusispjaut. Arogantiška merga. Štai kad ir aną rudenį – dingo ir nesirodė visą mėnesį. Pasirodo, pas mamą viešėjo. To negana, teta pakvietė krikštamote. Į balių sugužėjo valdžia, milicija, net emgėbistas. Visi pažįsta. O ji pūpsio krikštamotės soste lyg niekur nieko – dainuoja, net šoka su tribu... Kur tai matyta, tautai sunkiu metu... Kaip suprasti MGB ieškomo žmogaus tokį elgesį?

VYTENIS. Jūs apsirinkate, vade, tai vyko prieš dvejus metus. Ji buvo laisva, be priesaikos, dar ne partizanė. Ko nesilinksminti?

RODRIGAS. Bet ryšininkė. O dabar, kai gauta valsstybinės svarbos užduotis – susitikti su vyriausiuoju, aptarti reikalus, jos irgi nėra.

AUDRONIS (*grįžta kvatodamas*). Oi, išdulkinau šnipą. Suurzgiau vilko balsu, tai matytumėt, senis per krūmus griūdamas kad nērė, nupirsnojo namo.

RODRIGAS. Šaunuolis. Ką tu darytum, jeigu staiga – šast, ir mes laisvi?

AUDRONIS. Tokių dalykų staiga nebūna. Staiga tik į kelnes prileidžia.

YVTENIS. Aš pašokčiau iki debesų...

AUDRONIS. Nudribtų neblogas žlėgtainis.

RODRIGAS. Ne, tu rašytum.

YVTENIS. Lietuvą reikės kurti, o ne rašyti.

RODRIGAS. Pjesę rašyk, kaip čia mes bunkeriuos puvom, kaip knackinom raudoniukus. Apkasų pirmose linijose. Aš tai apsidžiaugčiau – grįžtų šeima, baigčiau karo mokslus...

AUDRONIS. Tai kad nebus su kuo kariaut.

RODRIGAS. Atsiras. Gyvenimas vėl stotųs kaip prie Smetonos.

AUDRONIS. Nenorėčiau.

YVTENIS. Tam reikia ruoštis jau dabar. Svarbiausia žmones apsaugoti nuo kolchozų.

AUDRONIS (*griežia lūpine armonikėle ir dainuoja „Gaidys ir ožka prie kolchozo pririšta“*).

Draugas Stalinas pasiūlė
Prie garuojančios kavos
Savo saulę ir mėnulį
Tamsiai liaudžiai Lietuvos.
O Paleckis susidėjęs
Sau į švarko kišenių
Nešė Stalino idėjas
Atsargiau už kiaušinius.
Čiū dra dra lia lia

RODRIGAS. Tu girtas? Iš kur gavai armonikėlę? Pagal statutą reiktų baust. O daina, žinai, kas ją parašė? Klatingiausias Lietuvos šnipas – Kapsas. Per jį žuvo Kazimieraičio apygardos vadas ir įgula. O tu dainuoji.

YVTENIS. Reikėtų žmones įspėti, kad paženklintų žemės sklypus ir paimitus į kolchozų gyvulius. Kai atgausim laisvę, atsiimtų.

AUDRONIS. Nebijok, Lietuvos muzikas žinos, ką daryti.

YVTENIS. Neįsivaizduoju, kaip mes tada išsilaikytume.

RODRIGAS. Ne visi kolaborantai, yra ir padorių. Rastume būdų.

AUDRONIS. Vade, jūs dažnai sakote, kad vėl gyventume kaip prie Smetonos. O aš nenoriu.

YVTENIS. Šiandien visi ilgisi tų laikų. Buvom laisvi.

AUDRONIS. Nebent bagočiai, bet ne paprasti žmoneliai. Ypač kaime – dirbo, plūkėsi kaip jaučiai. Šventos dienos nematė. Taupė, kad susimokėtų mokesčius, bekoniuoką už 50 litų į Vokietiją varė. O karininkams algos iškeltos, diginalais parėdyti. Tėvynę gins – jiems nieko negaila. Nė šūvio nepaleido ruskiams į pautus... Kas šiandien vadovauja partizanams? Vienas kitas nupiepęs karininkėlis, o pulkininkų, generolų – nė kvapo.

RODRIGAS. Jei būtum be priesaikos, gautum lazdu. Aš irgi esu tas karininkėlis.

AUDRONIS. O ką – netiesą kalbu? Per daug skurdžių buvo. Darbininkas už pusę lito per dieną žydui malakas kapojo, o Kauno ponai kėlė balius, orgijas. Kaimo bernams ir mergoms nevalia už vieno stalo su gaspadorium, iki Kalėdų šiauduose ant tvarto miegodavo.

YVTENIS. Ne visi. Tarnaitės ir bernai nenorėdavo išeiti iš mūsų ūkio. Sykiu valgėm ir šventėm, miegodavo kamarėlėj, klėty, toks pat patalas. Visko buvo, bet turėjome Lietuvą.

AUDRONIS. Jei valdžia būtų atsižvelgus į vargstančius, bunkery miegotume be sapno. Nebūtų šnipų. Štai žemaičiai net bunkerį nekasa – saugo visas kaimas. Esam vienos tėvynės vaikai ir turime teisę vienodai naudotis jos gėrybėmis. Savo rankom nė vienas neušidirbo milijonų... Prisivogę iš valstybės izdo statėsi daugiaaukščius, o biedniokai gyveno urkštinišė, rūsiuose, kaip mes dabar. Maskva nesnaudė – sugundė vargšus pažadais, pasakėlėmis ir prisiviliojo.

RODRIGAS Pats irgi ne iš turčių. Tai ko miškan išėjai?

AUDRONIS. Nekenčiu prievartos. Iškastruočiau visus svetimpaučius, kurie dulkina lietuvaites... Kitokios, teisingos Lietuvos noriu. Ne aš vienas – keturi broliai išėjom. Apie mamą negaliu nė pagalvot... Likau paskutinis...

YVTENIS. Ša, vyrai, žiūrėkit vieškelio pusėn. Matot, pro eglių šakas – študabekeriai, pripakuoti mongoloidų, šliaužia.

AUDRONIS. Matau... vienas, du, keturi, penki... oho, visas taboras...

RODRIGAS. Duokš žiūronus – geriau matyt.

AUDRONIS. Tu nori, kad jie užpakaliais pašviestų?

VYTENIS. Slenka tiesiai į Legėčius, ten Briedžio rinktinės bunkeriai... Neseniai paimtas gyvas Vygau-
das – aiški išdavystė. Mus aplenkia... O gal užsimojo šukuoti miškus plačiu mastu?

RODRIGAS. Gal manevrai? Nejaugi desantą pajuto?

VYTENIS. Nesustabdysi šitokios govėdos ir niekam nepraneši. Stirnos tai nėra. Ji tuoj nušoliuotų, žino visas vietas... Gal vėl trėmimai? Kaip aną pavasarį. Žmonės stengiasi gelbėtis, bėga vieni pas kitus. Skausmas, ašaros... Juk brolius, seseris, gimines tremia. Kas liks iš Lietuvos, jei šitas teroras nesiliaus?

RODRIGAS. Neseniai dvi merginos, ištrūkusios iš emgėbistų, auštant per gruodą basos atbėgo pas mus į mišką. Jas keletą kilometrų vijosi šaudydami.

AUDRONIS. Mane ima siutas, kad mes tokie bejėgiai. Turime lindėti miške ir laukti, kol užkapos. Jei daugiau mūsų būtų, iššaudytume tuos pūraklynčius, o dabar trise. Kiekgi prikariausi su pora automatų, kurių apkabose apipeliję šoviniai? Šioje apylinkėje sutrukdyti galėtų nebent Žaliojo Velnio grupė – 13 vyrų.

VYTENIS. Ryšininkė Banga pasakojo, kaip emgėbistai kankina merginas. Išrengia nuogai ir kokie 3–4 tardytojai išniekina iš eilės. Daužo per krūtis, lytinius organus. Dauguma merginų ryšininkių vis tiek nieko neišdavė. Kai kuriems vyrams turėtų būti gėda...

RODRIGAS. Yra ir tokių, dėl kurių partizanai nukentėjo.

VYTENIS. Nejaugi Stirna susidūrė su emgėbistais? Kas atsitiko, kad taip ilgai negrižta?

RODRIGAS. Aš jau sakiau – ne naujiena.

AUDRONIS. Suskaičiavau keturiolika študabekerių, kiekviename po 20 skeltanagių. Ablava. Gesinam lauzus. Desantui kapieci.

VYTENIS. Aš tik dėl Stirnos atėjau. Būtina atnaujinti ryšį, gal...

RODRIGAS. Po keleto dienų gal ir sulauksim.

VYTENIS. Jūs, vade, neobjektyvus. Stirna – šauni partizanė.

RODRIGAS. Galbūt yra rimtų priežasčių. Turėtumėt kai ką žinoti ir jūs.

VYTENIS. Gal ir žinau. Tačiau, kol faktai nepagrįsti, negalime šmeižti nė vieno kovotojo. Turim branginti visus. Jie nepakeičiami.

RODRIGAS. Nėra nepakeičiamų.

AUDRONIS. Atburzia dar viena kavalkada. Ėėė – jau pasuko keliuku į mūsų kaimynų girią.

RODRIGAS. Leidžiamės į bunkeriuką. Radijo paklausysim. Pietų Korėjoje karas užvirė – tai mūsų viltis. Vokietijoj įsteigtas išvadavimo komitetas, o lietuvių laiškas pasiekė popiežių. Neprapulsim. Sulauksim ir desanto.

Likęs vienas Vytenis įsiklauso į pušų ir motorų ūžesį, slėptis neskuba.

VYTENIS. Į bunkerį lįst nenoriu, geriau pakvėpuosiu grynu oru. Iš aukštybių, atrodo, ne žvaigždės, o akys tų, kurie dar vakar šypsojosi, žiūri į mane ir klausia, kaip gyvuoji? Tebetiki? Kodėl tu ne auditorijoje, o čia, kur draudžiama garsiai kalbėti, laisvai vaikščioti, linksmintis, mylėti? Kodėl? Kodėl kitiems galima, o man užginta?

Matau, kaip per dobilieną miško link bėga tėvas, kol sukniumba nuo čekistų šuvių. Paršliaužia namo. Pirmąją „išvadavimo“ naktį trobon įsiveržęs raudonarmietis, mosuodamas pistoletu, reikalauja atiduoti auksinį laikrodį, peršauna tėvui ranką. Už sienos klykia prievartaujama sesuo. Motina atėjūnams į maišą krauna paskutinį pavilgą. Pamiršti to neįmanoma. Sapnuoju, kaip pleška vaikystės namai, obelys, tvartai, baubia galvijai. Kamuoja Rainių žudynių vaizdai, vielomis surišti negyvi kūnai, virvėmis pažabotos burnos, išdurtos akys... O jūs, laisvi laisvojo pasaulio žmonės, nejaugi nesuprantat, ką su mumis daro? Kada atsitokėsit? Greitai ir aš žiūrėsiu gyviesiems į akis iš anapus...

Pasigirsta slėpiningas stuksenimas į medį pagal Morzės abėcėlę.

VYTENIS. Kas čia? Slaptažodis?

Cha cha cha... *(Krūmų tamsoj pasigirsta moters kvatojimas.)*

VYTENIS. Čia tu, Stirna?

STIRNA. Būčiau lengvai nuskyvus, už tavo galvą tūkstantuką gaučiau. Niekam tikęs sargybinis – sėdi ir poteriauja.

VYTENIS. Ak tu, slapuke! Pajodžarga. Stirnele... Gyva... Dieve, kaip gerai. Kaip tu prasibrovei? Čia tokios armados gaudikų nuburzgė į tą pusę. O tu...

STIRNA. Strikt pastrikt per pelkes ir kemsynus. Šlapia iki siūlo galo. Buvau sutikus sribų šarančių, vos spėjau įsmukt į upės duburį. Pasinėriau iki kaklo tarp meldų. Kas bus, tas. Gal nepastebės. Pro žilvičius žirgluoja kerzavi batai, o aš skaičiuoju.

VYTENIS. Aš taip tavęs laukiau. Pasiilgau... Kaip gerai, kad grįžai.

STIRNA. Buvau užsukus pas drauges, į tavo namus, bet – nė kvapo...

VYTENIS. Eik, išsigręžk rūbus. Ieškosim sausų. Naktį vėsoka.

STIRNA. Nieko, išdžius ant kūno. Įpratusi.

VYTENIS. Ne, ne, eikim, prisistatysi Rodrigui. Turi naujienu?

STIRNA. Labai daug. Pas Rodrigą bijau, jis užantyje laiko bombą ir sako galįs mane susprogdinti.

VYTENIS. Žinau. Kol aš esu čia, ta bomba nesprogs. Eime. Aš toks laimingas!

STIRNA. Ir aš...

Aistringai apsikabina.

Užtemimas

ŠNIPAS. Jie tikėjo Vakarais labiau negu Dievu, per radiją gaudė žinias, ką kalba pabėgėliai, gal Čerčilis ar Eizenhaueris paminėjo Lietuvą. Karas Korėjoje atrodė išganymas, amerikoniai tuoj bus čia, gal birželio 15-tą, gal liepos 10-tą, kitamet tai jau tikrai... Žaiskite, va-duokite, o man kas – aš apsisprendžiau... Tai nelengva. Teko ir naktimis pakeliauti, ir pašalti po egle, palangėse kiūtut. Kasdien baisi įtampa... O jeigu suuos, kad aš ne su jais, – penki gramai į kaktą man ir mano šeimai.

Savitvarda ir valia padėjo – nepraradęs jų pasitikėjimo, medžiojau toliau.

Stirna nuo pirmų dienų šiaušėsi prieš naują tvarką. Nors buvo draudžiama, susirašinėjo su JAV likusiais giminėm ir dergė valdžią. Kai įsipainiojo miške, mėginau padėti. Prišnekinau jos motiną Agotą, kad pakviestų dukrą apsilankyti ir įkalbėtų grįžti namo. Buvom sutarę, bet Stirna neaplankė net motinos. O kai susitikdavome, vis klausinėjo, kaip laikosi mano namiškiai... Tada organai ėmėsi jaunylis jos brolio Viktoro. Naudojo pažangiausius doproso metodus, bet nieko nepėšė...

Kalbinau jos pusbroli Antaną: „Seniai bemačiau jūsų giminaitę, ar neapsilanko?“ – „Ne, – sako, – gal į Vilnių išvykusi dėl mokslų.“ Žinau, pas profesorių Šinkūną, slapta skaitantį medicinos paskaitas nepriimtiems... Sykiu palaiko ryšį su Vilniaus slapukais.

Ji vis skųsdavosi – trūksta popieriaus, tušo, spausdinimo įrangos... Paruošiam pasą ir kelionpinigius, duodam adresą sostinėje, užėisi – viską gausi... Atsisako.

Užtemimas

Antras paveikslas. ATISISVEIKINIMAS

STIRNA (*mezga šaliką ir dainuoja*).

Kai buvau mažytė, pasaką man sekė
Mylima mamytė vakarais tyliais
Apie marių paukštę, mėlyną plaštakę
Į dangaus žydrynę panašiais sparnais.

Sakė, kad kažin kur teka pieno upės,
O saulutė maudos vyno ežere.
Ant kiekvieno stiebo baltas žiedas supas –
Tų žiedų daugybė lyg plati giria...

Pasirodo vyrai: Vytenis, Rodrigas ir Audronis.

VYTENIS. Va, kur ji pasislėpusi. O mes apėjome visas pakrūmes.

STIRNA. Kur taip ilgai užtrukot?

RODRIGAS. Studijavom tavo pargabentas instrukcijas.

AUDRONIS. Tai ką, mes nuo šiol jau ne partizanai, o laisvės kovotojai?

RODRIGAS. Perkrikštai.

AUDRONIS. Nė velnio, buvau ir būsiu partizanas.

VYTENIS. Sviestu košės nepagadinsi.

STIRNA. Skaitėte, mūsų organizacija dabar vadinsis LLKS.

AUDRONIS. Beveik LLKJS. Lietuvos komjaunuoliai...

STIRNA. Kas kuo jaučiasi ir kaip supranta...

VYTENIS. O kaip Tėvukas laikosi? Kokios nuotaikos?

STIRNA. Tris paras kiūtojai pas valstietį, kol teikėsi pasirodyti. Labai užimtas, rašo naują statutą, rengia medžiagą suvažiavimui. Labai prašė, kad mūsų krašto vadai pritartų naujovėms – susijungti į vieną su bendra vadovybe, kuri vadinsis taryba.

AUDRONIS. Kursim tarybų valdžią?

RODRIGAS. Kol kas senoji laikosi kaip sumūryta.

VYTENIS. Su Skirmantu susitiko?

STIRNA. Dar ne. Labai jo laukia, tikisi greit pasimatyti. Ne taip paprasta. Skirmantui grįžus iš Vakarų, visi emgėbistai buvo sukelti ant kojų, net pasieniečių batalionai šukuoja miškus. Jau antras mėnuo ryšys su Pietumis nutrūkęs. Ten, sako, tragiška padėtis – išduotas Dainavos štabas, rinktinės vadas Žaibas su visa įgula žuvo.

Tai va... O dabar prie visų norėčiau Vytenio paklausti: ar gavai mano paskutinius laiškus?

VYTENIS. Jau kelintas mėnuo negaunu jokių laiškų.

STIRNA. Matot, kas darosi. Kaip suprasti? Pone Rodrigai, aš savo laiškus įduodu Dainotui, kuris yra jūsų dešinioji ranka! Kaip galima pasitikėti tokiu snarglium? Atsakykite, ko tyli? O gal jau įvesta cenzūra ir mano laišškai kontroliuojami? Kokia čia šito plikbajorio savivalė...

RODRIGAS. Dainotas niekuo dėtas. Man nurodyta iš aukščiau tavo laiškus prilaikyti. Aš įsakiau, kad visus perduotų man.

STIRNA. Girdite, kokia pas mus demokratija? Kokią jūs turite teisę knistis po svetimas paslaptis?

VYTENIS. Labai įdomu, vade Rodrigai, kas tą nurodė?

RODRIGAS. Kol kas aš pats turiu tokią teisę. Stirna, kaltini apygardos vadą, girdi, jis tave apšmeižęs, pažeminęs... Aš negaliu pakęsti nuolatinį tavo raportų ir skundų. Tu mane žemini visų akyse, kaip ir dabar... Į ką tai panašu – koks poravimasis gali būti karo metu, kaip katinai per morčių. Nepakęsiu tokios paleistuvys-

tės... Ne laikas poruotis, kai kiti galvas guldo už šventą reikalą.

STIRNA. Gražinkit mano laiškus arba aš pakelsiu triukšmą...

RODRIGAS. Perduosiu juos vadovybei.

VYTENIS. Vade, nesikarščiuokit, jūs iš tiesų neturite teisės ir jokio pagrindo kontroliuoti ar drausti žmonių asmeninius santykius. Esate doras, sąžiningas patriotas, bet peržengti ribų nepatarčiau.

RODRIGAS. Paklaustumėt Dainoto, ką ji išdarinėja su manim. Jis, sako, nė dienos su Stirna neišvertų. O aš taikstausi, stengiuosi iš paskutiniųjų visais rūpintis. Štai neseniai nupirkau Audroniui batus, kelnes, jai – naktnius marškinius, apatinukus, uniforminį švarką, net parfumą... O sau – nieko, vaikštau apiplyšęs, kiaurais puspa džiais, į vadą nepanašus. Matot, koks dėkingumas.

VYTENIS. Visa tai smulkmenos, palyginus su tuo, kas mūsų laukia. Manau, išspręsite ginčus. Man jau metas. Palydėk mane, Stirna.

Abu išeina į lauką. Stirna verkia.

STIRNA. „Tu vis keliauji ir keliauji“, – sakytų Faustui Margarita.

VYTENIS. O kaip kitaip. Vilkas bėga, vilkas tunka.

STIRNA. Galėjai panakvot.

VYTENIS. Rodrigas pasiustų.

STIRNA. Koks gražus oras. Eime slėpynių.

VYTENIS. Mudu ir taip slapukai. Kas čia tarp ju dviejų su Rodrigu?

STIRNA. Et, nenoriu nė kalbėt. Net su Šarūnu apsisistumdžiau.

VYTENIS. Su Šarūnu? Na, žinai, panele, daug sau leidi...

STIRNA. Nieko baisaus, tegu išveja mane.

VYTENIS. Nebūk tokia pasišiaušus...

STIRNA. Toks charakteris – choleriškė. Ką galvoju, tą iškloju. Man nepatinka karjeristai. Visi veržiasi į postus. Šarūnas susikirto su Žveju, Tauro apygardos vadu, dėl vyriausiojo posto. Šarūnas nesutiko, kad Žvejas gautų aukštesnes pareigas. Tada Žvejas pasakė jam: „Grikių augintojai Lietuvos nevaldys.“ O Šarū-

nas atšovė: „Bepirčiai jam taip pat nevadovaus.“

VYTENIS. O tu čia kuo dėta ?

STIRNA. Tarybos pasitarime buvau įpareigota pasiūlyti Tėvukui, kad vadovybei atstovautų Šarūnas. O aš palaikiau Žalgirį, kurį jis laiko niekam tikusiu vadu. Jie abu skęsta intrigose...

VYTENIS. Ir dėl to ketina tave atleisti?

STIRNA. Toks likimas.

VYTENIS. Aš greit su juo susitiksiu – pasiaiškinsim.

STIRNA. Nereikia. Draudžiu. Man jau nusibodo tos rietenos. Jis toks savimyla, garbėtroška. Mane vaiko kaip tarnaitę.

VYTENIS. Pasiduoti būtų lengvabūdiška.

STIRNA. O gal aš tokia ir esu. Man tik romanus skaityt. Kaip mudviejų pažinties naktį. Būčiau užmišus, niekas nebūtų tavęs įleidęs. Toks atsargus esi, bet ir avantiūristas. Kaimas pilnas rusų, o jis kaip koks Dimka Nevidimka. Sugalvojo atsiprašyt, kad supainiojo kažkokio išminčiaus vardą...

VYTENIS. Netyčia tau sumelavau, kad posakis „inter dominum et servum mullaamutitia“* yra Cicerono, nors iš tikrųjų – Kvinto Kurcijaus Rufo.

STIRNA. Ir užėjai keptuvės pasiskolint... Oi, gudrutis...

VYTENIS. Negalėjau neateiti. Tris dienas žvalgiausi iš miško, kur tupi vilkai.

STIRNA. O jeigu ruskiai būt nušovė?

VYTENIS. Tada nebūtume pasibučiavę.

STIRNA. Niekada, niekada?

VYTENIS. Deja, taip.

STIRNA. O siaube... Apkabink mane.

VYTENIS. Tu nepasotinama.

STIRNA. Kad taip prisivalgius bent pusmečiui. Ne, metams, dvejiems...

VYTENIS. Kupranugaris ir tas vandens atsigeria tik savaitei.

STIRNA. Neužmiršiu tos nakties, kai paklausei: „Kas ten vaikšto?“ Nagi mama pro plyšį pamatė tave. „Šitas tai jau ne eilinis – tiligentas.“ Vargšė mama... Norėjau visus iššaudyti, kai ją vežė. Teta sutrukdė. Sa-

pnuoju dažnai... O brolių kiek prikankino! Išsikviečia į MGB ir pielina: parodyk, kur sesuo, surask seserį. Duoda adresus, o tas vargšas grįžta sudaužytas, išnarstytais pirštais... Tai vis per mane. Aš kalta, aš, aš, aš... Būdeliai pasikabina jį ant gembės ir vielinēm nagaikom per nugarą... Mėlynas grįždavo... Į Sibirą pats išvažiavo... Mane taip slegia jų kančios, nežinau, kur dėtis. Naktį ant narų įsikniaubusi į pagalvę raudu... Atleisk, kad praskydau...

VYTENIS. Ne vienai tau šitaip – tūkstančiams, kur ten – milijonams... Bet, žinoma, tai menka paguoda. Ir kodėl Dievas skyrė žmogui tokią dalią? Kodėl žūsta jauni, nieko nepasiekę, gyvenimui kol kas nieko nedavę? Kur glūdi visų kančių prasmė? Ar mes tik tiek reikalingi, kad gimtume ir žūtume, išnyktume amžiams, tarsi mūsų nė nebūtų buvę? Atrodo, jau nusišneku...

STIRNA. Ar tu tiki, kad mes kada nors išsivaduosim ir gyvensim kaip žmonės?

VYTENIS. Anksčiau ar vėliau tiesa nugalės melą. Vieni neįveiksime. „Bolševizmui reikia priešpriešinti gerovę“, – šneka per radiją Vakarų diplomatai. Bet čia labai ilgas kelias, praeis daug metų. O kas liks iš Lietuvos? Vienuoje aš pradėtu ateitį vertint pesimistiškai. Geriausia apie tai negalvot. Turi savo darbą, tikslą, tai ir dirbk, kovok tol, kol išmuš tavo valanda. Jei pasiseks, liksi gyvas – sulauksi laisvės. O jeigu ne – pasimatysime anapus.

STIRNA. Kalbi tarsi atsisveikindamas.

VYTENIS. Kito kelio nėra. Mirtis arba laisvė. Viskas arba nieko. Kaip Ibseno Brandui. Čia reikia geležinės valios, geležinių nervų, geležinės širdies. Negalima pasiduoti nusivylimui. Stojai į partizano kelią, tuoj pat atsisakyk net minties apie „kombinacijas“ išlikti. Gyvybė brangi, saugok ją, bet nedaryk to kitų sąskaita. Atėjo parazitas iš Rytų, niekina, trypia mūsų namus, o mes turim tylėti? Vergas ne tas, kuris atsiduria vergijoje, o tas, kuris nežino, kad jis – vergas. Kas kitas priešinsis, jeigu ne mes?

STIRNA Pavydžiu tau. Iš kur tu toks?

VYTENIS. Iš ten, iš kur visi...

STIRNA. Ne, tu kitoks. Panašaus nesu sutikusi.

VYTENIS. Kitaip negaliu. Pasiilgstu tavęs, atrodo, spjaučiau į viską ir džiaugčiausi tuo, ką Dievas atsiuntė... Kartais noriu viską mesti, kad tik ištrūkčiau iš tos

* Tarp pono ir tarno – jokios draugystės (lot.).

klaikumos. Bet tu atėjai į mano gyvenimą kaip pavasario gaiva. Ir sustabdei. Ką reiškia sielų artumas! Tapo dvigubai lengviau, nebaisus joks šaltis, alkis, susišaudymai. Aš jau antrus metus esu ne vienas. Atėjai per kovo sniegą ir atnešei sielos pavasarį... Tu patikai mano mamai, sakė, o kad parvestum tokią marčią! Bet... Kol kas turi būti taip, kaip yra. Tavo nelaimės – mano skausmas, tavo džiaugsmas – mano laimė. Tave jaučiu dieną naktį, nors mudu skiria dešimtys mylių.

O dabar laikykis, pasakysiu naujieną.

STIRNA. Gerą ar blogą?

VYTENIS. Pusiau keptą, pusiau virtą. Pakėlė karinį laipsnį ir siunčia į Pietus. Ten padėtis labai sunki.

STIRNA. Ilgam?

VYTENIS. Tiek, kiek būsiu ten reikalingas.

STIRNA. Švystelėjai kaip mėnulis pro debesį ir vėl neri į tamsą... Ne, aš irgi čia nepasiliksiu... Eisiu drauge su tavim.

VYTENIS. Vaikuti, mažute...

STIRNA. Aš visai ne mažutė. 171 centimetras, o kojos ilgos ir stiprios, per dieną sukorusi 50 kilometrų, vakare galiu šokt.

VYTENIS. Tai labai varginanti ir pavojinga kelionė. Ne tavo jėgoms. Nebijok, mane lydės apsaugos būrys. Jeigu kas, žūtume abu, o dabar...

STIRNA. Ta žinia kaip žaibas iš giedro dangaus. Nejaugi taip ilgai nematysiu tavęs? Tu vienintelis mano sutiktas... Tu žiaurus...

VYTENIS. Tavo siela man lyg tvirtovė,

Todėl galiu toliau kovot,

Ir viską viską atiduot

Tėvynės laisvei ir gerovei...

STIRNA. Ir kai einu per naktį juodą

Meldžiuosi Viešpačiui už du,

Kad vestų tuo keliu slidžiu

Palaiminęs mus ir paguodęs.

VYTENIS. Cha, cha, iškalei atmintinai? Be reikalo. Va, palieku tau visą rašliavą. Čia ir mudviejų pradėta pjesė, eilės... Paslėpk pas patikimus žmones. Gal kada nors kas paskaitys.

STIRNA. Tai kurių galų tu rašei:

Žydės vėl vasaros ir gėlės,

Ir mes, lyg kūdikiai maži,
Bėgiosim pievose basi,
Šypsosis skaisčios ašarėlės...

Melagių melagis, kam šitaip žadėt? Bjaurus apgavikas...

VYTENIS. Taip ir bus.

STIRNA. Neik dar... Bent pavakarieniautume drauge. Suspėsi...

VYTENIS. Manęs jau seniai laukia vyrai šile. Ir taip užsibuvau. Gal kada nors atsiųs tave į mūsų kraštą su paketu. Laiškus vienas kitam rašysim. Su Dievu.

STIRNA. Melsiuos už tave kiekvieną vakarą...

VYTENIS. Melsdamasi žiūrėk į mažą žvaigždutę, mėnulio palydovę, – ten bus mudviejų ryšių punktas. Iki.

Užtemimas

ŠNIPAS. 1949 m. Stirna su kitais užeidavo pas mane. Prislėgta gedulo sakė, kad Vytenis buvo jos gyvenimas, po jo žūties ir ji norinti mirti. Apsidžiaugė, susipažinusi su mano broliu, kuris, anot jos, esąs patikimas žmogus.

Aš nutariau per brolių patyrinti Stirnos giminaičius, sužinoti, pas ką ji lankosi, jei pavyks, nustatyti ir slėptuvę. Iš pokalbio su Stirna supratau, kad ji ne visada būna su būriu, dažnai laikosi atskirai.

1950 m. rugsėjį išgirdęs sutartinį beldimą į sieną, išeinu – senas pažįstamas Riešutas. Pasiskundžia sveikata, sunkia materialine padėtimi ir prašo, kad leistčiau mano sodyboj įsirengt bunkerį... Paaiškinu, kad per žema vieta. Klausiu, kur šiuo metu galėtų laikytis Stirna, kodėl nei ji, nei kiti apygardos vyrai pas mane neapsilanko. Atsakė, kad Stirna susidėjusi su MGB ir miškiniams pridariusi žalos. Šie ėmę ją nepasitikėti, keitinę net nugalabyti. Tačiau štabo vyrai nusprendę: tegu nuknekcina patys emgėbistai, kuriems tarnavo. Šiuo metu ji neturinti pasitikėjimo, yra nuolatos sekama.

Mano medžiojama stirniukė vis dėlto apsilankė 1951-ųjų liepą. Auka jaučia mirties trauką. Pasibeldė vidury dienos ir kviečia pasikalbėti į Liaudiškių giraitę, netoli namų. Nuėjęs pamatau nepažįstamą vyriškį. Slapyvardis – Audronis. Stirna paaiškina, kad su juo būryje veikė netoli Raseinių, o paskui atsiskyrė, gavusi

užduotį palaikyti ryšius su kitais. Pasiskundžia materialiniais sunkumais. Pasiteiravau, kaip gyvuoja bendri pažįstami, kur laikosi, atsakė, kad Vytenio brolis Girėnas serga tuberkulioze ir kažin ar ištrauks iki pavasario. Mėginusi gydyti, bet sveikata prastėja.

Po valandos pokalbio, pažadėję apsilankyti, Audronis, ginkluotas šautuvu SVT, ir Stirna su automatu nuėjo gilyn į mišką.

Paskutinįkart Stirną su jos palydovu susitikau 1952-ųjų vasarą. Atrodė sublogusi, bet linksma, mat susitarė su „Taikos“ kolchozo pirmininku, kad tas paaukos pusę tonos grūdų. „Bus kuo maitintis žiemą“, – sakau. – „O ką, pasirinksim uogų, grybų ir pragyvensim.“ – „Iki pavasario.“ – „Sudie, jei gyvi peržiemosim, pasimatysim...“

Einu ir galvoju – vis tiek kada nors tu pakliūsi į mano kilpas.

Užtemimas

Trečias paveikslas. SKYRYBOS

STIRNA. Seniai nujaučiau, kad šitaip atsitiks. Nebėra vyrų, vertų meilės. O buvo... Prisimenu visus iš mūsų būrio, aukšti, žvalūs, su moterimis pagarbūs... Kai uždainuos, kraujas gyslose stingsta. Šarūnas sakydavo: „Kai vienas žūsta, šimtas jo vieton stoja.“ Deja... Apraudojau ne vieną, suklypus po beržu, o dabar – tuščia, tuščia, kaip iškirstas ąžuolynas.

AUDRONIS. O aš? Ir manęs jau nebėra?

STIRNA. Esi bailys. Net laiško neparrašei. Manei, išprotėsiu? Juokingas tu. Jau nebebus tokio vyro, dėl kurio eičiau iš proto. Atrodo, galėjai mane pažinti. Pasinaudojai mano nelaimė, ištiesei ranką, suteikei vilties. Bet aš niekada nebuvau tavo. Vytenis glamonėjo mane tavo rankomis, bučiavo tavo lūpomis. Jo mirties akivaizdoj prisiekiau – kol būsiu gyva, visa širdimi liksiu su juo, nes mylėdamas mane paaukoko ir talentą, ir gyvenimą. Iki šiol negaliu sau atleisti, kad nesugebėjau ištraukti jo iš mirties nagų. Ne vieną išgelbėjau, o jis užgeso ant mano rankų. Kulkos išdraskyta gerklė, suknežintas petys, veidas ėmė blykšti, paskutinę minutę pasižiūrėjęs į mane pasakė: „Nebesikamuok, aš jau pavargau...“

Jo delnas mano rankose ėmė vesti, vesti... Ir sustingo... Tik dėl jo melsiuosi Dievui, nes žinau už ką.

Bet kodėl turėčiau gailėtis tokio, kuriam mano draugystė nereikalinga, kuris gali iškeisti ją į bet ką? Niekada.

AUDRONIS. Nemaniau, kad turi šitiek tulžies. Tu nė sapnuoti nesapnavai, kodėl taip atsitiko. Net ir dabar nematai manęs, neklausi, kaip suradau tave, kas nutiko kelyje... Tau nuspėjau į gyvuosius. Štai, pažvelk į maskuotę ir suskaičiuok skyles, kiek jų išgręžė čekistų kulkos. Tik dėl tavęsėjau, kad išgelbėčiau, padėčiau...

STIRNA. Sūnus palaidūnas, nesugebantis pasirinkti teisingo kelio! Juk aš mačiau, kaip po MGB provokacijos tu graužei pats vienas, nieko man nepasakojai, neprašei patarimo. Šitoks užsispyrimas ir lėmė, kad nutolome vienas nuo kito.

AUDRONIS. Jei tau lengviau, paistyk ir toliau, tupėk Dievo užanty ir spausdink savo *Gimtinę*. O kad neseniai ryšininkės Pranevičiūtės išduotas slėptuvėjų žuvo Diedukas, kad kuopos vadui Virpšai prieš dvi savaites peršovė plaučius ir jis galuojasi mirties patale, tau nesvarbu. Aš tris paras burnoj kąsnio neturėjau, nakvojau po lietumi...

STIRNA. Diedukas? Negaliu patikėt. Šitokių žmogų, mokytoją, mūsų šviesulį išdavė? Amžiną jam atilsį... O dėl mano *Gimtinės* be reikalo ironizuoji – jei negalima ginklu, reikia kovoti plunksna.

Kad esi išbadėjęs, pats kaltas. Kodėl neužėjai pas žmones? Būtų pavalgydinę...

AUDRONIS. Nebūk naivi. Kas trečia sodyba prikimšta migdomojo „Neptūno“, čekistai žmones prisaikdino, kad girdytų mus užnuodytu pienu, šnapsu, o užmigdę perduotų „organams“. Jei neturi pažinčių, badauk ir kiūtok po krūmu...

Pas taveėjom dviese su Beržu. Pliaupia lietus. Užsukom pas saviškius nakvynės, bet slėptuvėjų tik viena vieta. Jis liko, aš išėjau, įslinkęs į daržinę pailsėjau. Rytą girdžiu, toj pusėj kala kulkosvaidžiai. Žuvo penki, tarp jų ir Beržas.

STIRNA. Bet kodėl mane palikai? Niekaip nesu-prantu...

AUDRONIS. Dabar neatsakysiu.

STIRNA. Tave turbūt nugąsdino mano kraujavimai. Pagalvojai, kad su merdinčia merga gyventi neįmanoma, ir pabėgai.

AUDRONIS. Pati ką tik sakei, kad tebemyli Vytenį, pakištą po ąžuolu, o aš – sūnus palaidūnas.

STIRNA. Užsičiaupk. Jei dar kartą paminėsi jo vardą, išgrūsiu lauk. Manyje palikai pusę savęs, kai suartėjome. Kodėl manai, kad mums per vėlu?

AUDRONIS. Todėl, kad gimėme per anksti.

STIRNA. Prašau tik tiek – surimtek, gerbk save ir nelakstyk paskui mergas, kad nelotų visi kaimo šunys.

AUDRONIS. Ne dėl mergų ir draugysčių atsidūrėme čia. Turime tik vieną išpareigojimą – pasipriešinti ir išsivaduoti.

STIRNA. Man vis knieti paklausti, už kiek tu pardavei mane Rodrigui? Manei, gražins tave į Lukšio būrio vado pareigas? Turėjai žinot, kad meile aš neprekiauju.

AUDRONIS. Aš bobomis irgi neprekiauju, jos pačios limpa... Tu puikiai žinai, kaip stengėsi Rodrigas mudu išskirti. Davatkiškas patriotas. Kategoriskai pareikalavo, kad išeičiau ir išsižadėčiau tavęs. Tą žiemos naktį, kai tu turėjai grįžti, mane su paketu išgrūdo į ryšių punktą už 50 km. O kas tarp judviejų buvo, man nerūpi.

STIRNA. Dabar atėjai pas mane pasiimti daiktų?

AUDRONIS. Žirgelį balnojau, pas mergelę jojau... Pasiilgau papų. Nors nusišauk, kaip noriu tavęs. Tu tokia siurbė...

STIRNA. Cinikas.

AUDRONIS. O jeigu rimtai, man įsakyta surasti tave ir grąžinti į štabą. Nori susitikti pats Žalgiris.

STIRNA. Žalgiris? Kokiu reikalu?

AUDRONIS. Tuo surūdijusiu klausimu – būti ar nebūti. Trūksta raštingų žmonių, ypač medikų.

STIRNA. Nueik ir pasakyk, kad jo parankinė nebūsiu. Stirna laisva, kovoja pati sau viena.

AUDRONIS. Situacija pasikeitė... Žalgiris ėmėsi tirti persenusią bylą. Reikia patvirtinti arba paneigti faktus. Labai svarbu, kad dalyvautum pati. Jei nepaklusi įsakymui, palaikys dezertyre ir... Man gaila tavęs...

STIRNA. Nелиek krokodilo ašarų. Jeigu Rodrigui reikia mano galvos, tegul ateina ir pasiima. Kelią parodysi. O kęsti jo grabinėjimų po sijonu aš nenoriu.

AUDRONIS. Nesikarščiuok ir apsispręsk, arba – arba. Aš galiu palaukti. O kur mūsų studentas Grumuldīs?

STIRNA. Išėjo reikalų tvarkyt. Neįmanoma gauti raidžių, Atrodo, menkniekis, o už keletą švino trupinėlių kartais gyvybe sumokama. Spausdinimo mašinėlė kainuoja 1000 rublių!

AUDRONIS. Kada jis turi sugrįžt?

STIRNA. Prieš tris dienas turėjo...

AUDRONIS. Ir tu gali ramiai miegoti toj pačioj slėptuvėlėj?

STIRNA. Mes gyvi pasitikėjimu.

AUDRONIS. Nesąmonė. Jeigu jis nepasirodys iki vidurnakčio, aš čia neužsibūsiu nė minutės.

STIRNA. Cha, cha, drąsuolis bijo mirties!

AUDRONIS. Nė kiek. Tik nemanau, kad reikia pačiam lįsti jai į nasrus.

STIRNA. Seniai esame išduoti ir pasmerkti, tik nežinia, kada įvyks egzekucija.

AUDRONIS. Rezignuojam? Taip, išdavė... Ir Vakarai, ir mes patys, bet privalom nuplauti mūsiškių parsidavėlių, bailių, pabėgėlių gėdą. Kirsti okupantams iš peties. Iki paskutinio šovinio šienauti juos, kad atgautume savo ir tautos orumą.

STIRNA. Iš kur toks fanatizmas?

AUDRONIS. O tavo ištižimas?

STIRNA. Patys vadai niekuo netiki. Ne kartą girdėjau: Lietuva bus laisva, bet mes to nesulauksim. Kito kelio nėra – visi žūsime. O aš noriu gyventi, džiaugtis, gimdyti vaikus... (Pauzė.) Aš laukiuosi. Nenusigąsk – nuo tavęs... Tu išliksi.

AUDRONIS. Jetytatarai...To tetrūko. Beprotė. Kodėl tu šitaip... nesisaugojai?

STIRNA. Aš to norėjau.

AUDRONIS. Gražu... Ir jau neįmanoma išvengti? Juk esi medikė?

STIRNA. Viskas įmanoma, bet aš nenoriu.

AUDRONIS. Privalai tuoj pat vykti į štabą, kol paneši pilvą. Keliaujam drauge. Pasirašyk. Man įsakyta negrįžti be tavęs.

STIRNA. Tai ir negrįžk. Vietos užteks, būsim trise.

AUDRONIS. Tu užsitrauksi karo lauko teismą. Už dezertyravimą.

STIRNA. O tu prisimeni mudviejų pažintį, kai grįžau iš MGB?

AUDRONIS. Aš saugojau tave per naktį.

STIRNA. O kai paklausiau, ar šautum į mane, jei bėgčiau, ką atsakei?

AUDRONIS. Toks partizanų statusas.

STIRNA. Ir dabar padarytum tą patį, kai mano iščiose tu pats?

AUDRONIS. Neprovoquok. Tu nežinai, kokios aistros verda štabe dėl tavęs.

STIRNA. Tegu verda. Matyt, esu šio to verta. Nesikrimsk dėl to, ką pasakiau, aš tik pajuokavau. Norėjau sužinoti, kaip reaguosi. Nuojauta neapgavo.

AUDRONIS. Kokia nuojauta? Vien kvailiojimai. Negaliu pakęsti tavo prasimanymų ir fantazijų. Tu tyčiojiesi iš manęs ir žemini. Atsirado inteligentė... Eik velniop.

STIRNA. Tu išeini? Palauk, išskalbčiau tau apatinių porą, išlyginau, pasikeisi. Vaikštai murzina apykakle. Partizanas turi būti švarus, pasitempęs, tvarkingas. Kitaip mergos nežiūrės. Man tik skaudu, kad tu toks didelis vaikas...

Užtemimas

ŠNIPAS. Gudri lapė, o ne Stirna. Pirmąkart buvo su laikyta 1947-aisiais, kai su drauge ėjo į mišką Kalėdų švęst. Palaikė savaitę, patardė, nieko neišgavę paleido.

Paskui Liaudiškių girioj užuodžiau jos ir Vytenio pėdas. Kareiviai su šunimis apsupo kvartalą, dukart išškavo, bet meilužių – nė kvapo.

Medžiotojo sėkmę lemia kantrybė. Anksčiau ar vėliau grobis ateis. Pora metų laksčiau su pavedimais po Aukštaitijos miškus, kol 1949 m. žiemą netoli Troškūnų Stirna pakliuvo į MGB spąstus.

Stambus laimikis. Miške jos karjera kilo kaip ant mielių: eilinė ryšininkė greitai tapo Lukšio rinktinės, vėliau Prisikėlimo apygardos štabo tarybos nare. Sužeistųjų daktarė. 1948 m. Algimanto apygardos vadas Šarūnas paskyrė ją įgaliotine ryšiams su Kalnų srities apygardom ir Žemaitija. Tai aukščiausias laipsnis – leidžiama dalyvauti vadų posėdžiuose, rašyti protokolus, atstovauti Šarūnui, galima pareikšti nuomonę svarbiais klausimais. Ji susitiko net su pačiu „prezidentu“ Jonu Žemaičiu ir aptarė apygardų vienijimosi

reikalus. Aktyviai rengė Lietuvos partizanų suvažiavimą 1949 m.

Niekas nežinojo, kad ji, suimta MGB, prisipažino nusivylusi mišku. Populiari tarp bendrų, Stirna buvo užverbuota ir su konkrečia užduotimi paleista laisvėn.

Girios paukštis į girią žiūri. Po savaitės ji sulaužė agentės priesaiką ir išdavė mūsų vyrų paslaptis. O aš vėl patraukiau Stirnos medžioklėn...

Užtemimas

Ketvirtas paveikslas. NUOSPRENDIS

RODRIGAS. Ko toks nusiminęs, vade?

ŽALGIRIS. Gavau liūdną žinią. Žuvo Karaliaus Mindaugo srities vadas Šarūnas, jo žmona ir dar vienas partizanas. Adjutantas suimtas. Išdavė MGB agentas – ryšininkas Mikas.

RODRIGAS. Jie nesipriešino, nemėgino išsiveržti?

ŽALGIRIS. Bunkerį čekistai iš visų pusių apsupo žiedais.

RODRIGAS. Žiauru. Jo žmona Railaitė, slapyvardis, atrodo, Neringa, tikra gražuolė... Netekom gero vado. Kažin kas dabar užims jo postą?

ŽALGIRIS. Jis jau užimtas.

RODRIGAS. Tikrai?

ŽALGIRIS. Vien išdavystės. Baisios išdavystės. Mirtis, matyt, traukte traukė žmogų. Ne kartą Šarūnui sakiau: neužsibūk vienoje vietoje ilgiau poros mėnesių. Bet artėjo žiema... Suprantama. Nuo išdavikų neišsigelbėsi. Kai Lietuva bus laisva, manau, jie gaus atpildą už tūkstančius aukų.

RODRIGAS. Neliks nenubaustas nė vienas šnipas. O kaip kontaktai su Vakaraais?

ŽALGIRIS. Prasmuko tik Skirmantas ir Kukauskas, o kitus sušlavė su ginklų siunta, su radijo siųstuvais ir amunicija. Šnipai visur dirba savo darbą...

RODRIGAS. Ir ten? Bet Skirmantui pasisekė.

ŽALGIRIS. Nedidelis džiaugsmas. Užjėjęs pas Tėvuką, pasakė: „Vakarai su sąjungininkais niekada nekariaus. Nei birželio 15-tą, nei 30-tą karo nesulauksime.“

Ir jokios pagalbos. Vienintelė paguoda, kad Didžioji Britanija ir Amerika nepripažino mūsų inkorporacijos. Tebeveikia ambasados. Niujorke per spaudos konferenciją Čerčilis pasakė, kad Lietuva bus laisva, tačiau kol kas jos nepriklausomybė atidedama.

RODRIGAS. Tai ką mums daryt?

ŽALGIRIS. Tėvuko padėjėjas Klajūnas siūlo pereiti prie taikaus pasipriešinimo, kad išsaugotume lietuviybę. Jis parašė net Vyčių sąjungos statutą... Mėgins dar kartą užmegzti ryšius su Skandinavija dėl ginklų. Gal dalis kovotojų sugebės pereiti sieną ties Aliaska ar per Karelijos pelkes. O gal išspruks į Sibirą pas saviškius.

RODRIGAS. Nerealu. Bet jūs nepasakėte svarbiausio – kas vietoj Šarūno?

ŽALGIRIS. Paskirtas aš.

RODRIGAS. Sveikinu, puiku, Žalgiri, seniai taip reikėjo. Jūs labai tinkate.

ŽALGIRIS. Nesidžiaukit. Nebūsiu geras. Štai vyriausiojo įsakymas... Susipažinkite.

Rodrigas peržvelgia įsakymą.

RODRIGAS. Perkūnas trenktų! Niekada to nesitikėjau – mane atleidžia iš pareigų? Už ką? Kuo aš nusikaltau? Tuo, kad mylėjau tėvynę, palikau ūkį, šeimą ir išėjau į mišką? Penkerius metus sąžiningai vykdžiau man pavestas pareigas. Už tai mano žmoną su mažais vaikais išvežė į Jakutiją. Likau vienas kaip pirštas, be jokios atramos ir šilumos...

ŽALGIRIS. Priežasčių nežinau. Taryba nusprendė.

RODRIGAS. Žinoma, aš neturiu reikiamo išsilavinimo, nebaigiau karo mokslų, bet įgijau didžiulę patirtį. Ir niekada niekas man nepriekaištavo. Neturiu nė vieno papeikimo. Gal baudžia už tai, kad atleidau Audronį iš Lukšio būrio vado pareigų? Bet aš negalėjau kitaip. Ant jo sąžinės guli trys sušaudytos mūsų ryšininkų šeimos.

ŽALGIRIS. Bet tai buvo emgėbistų provokacija. Audronis gavo fiktyvius duomenis. Jis kaip ir nekaltas.

RODRIGAS. Kaltas nekaltas, bet aš turėjau atleisti jį, nes pažeidė statutą. Karo lauko teismas įvyko be vadovybės sankcijos. Taip, jis geras vadas, drąsus karys, būrio vyrai jį myli ir gerbia labiau negu mane. Kai tik jis pasirodo, atgimsta kovos dvasia. Ketinau jį sugrąžinti į vado pareigas, bet vis atidėliojau...

ŽALGIRIS. Šaukštai po pietų. Ar iškvietėte Stirną?
RODRIGAS. Žinoma. Pasiunčiau Audronį. Ji turbūt jau čia.

ŽALGIRIS. Puiku... Ką jūs galėtumėt pasakyti apie Stirną? Koks ji žmogus?

RODRIGAS. Tai mano nelaimė. Jaučiau, kad ji mane prazudys. Dvejus metus vilkau sunkų kryžių.

ŽALGIRIS. Jūs gavote apygardos vado 1949 m. rugsėjo 29 d. įsakymą?

RODRIGAS. Štai kur šuo pakastas... Taip. Gavau. Tebesaugau.

ŽALGIRIS. Įsakymus reikia vykdyti, o ne saugoti.

RODRIGAS. Aš stengiausi, bet susiklostė tokios aplinkybės...

ŽALGIRIS. Ar Stirna žinojo apie tą įsakymą? Perskaitėte jai?

RODRIGAS. Ne, tai buvo rinktinės paslaptis. Jei žinojo, nebent iš Vytenio...

ŽALGIRIS. Jūs galėsite perskaityti tą įsakymą, dalyvaujant Stirnai? Jeigu ji atvyko.

RODRIGAS. Galiu. Tuo pat pakviesiu.

Trumpam išeina ir grįžta drauge su Stirna, atsinešą įsakymą. Stirna pasisveikina.

ŽALGIRIS. Sveika gyva. Seniai nesimatėme.

STIRNA. Nuo tos sausio nakties, kai jus pasitikome su Kostantu.

ŽALGIRIS. Vade, skaitykite.

RODRIGAS (*nenorom skaito įsakymą*):

Lietuvos Laisvės Kovų Sąjūdis. Prisikėlimo apygarda. Slaptai. 49.09.30. Nr. 320.

Pranešu Tamstai, kad buvusi ryšininkė Stirna yra nusikaltusi LLKS išdavimu ir visa eile tiesioginių išdavimų, kurių dalį pateikiu:

1. 1948 m. spalio 1 d. išdavė Prisikėlimo apygardos būstinę, kurioje paimta visi tuo metu buvę dokumentai, inventorius.

2. 1949 m. vasario mėn. pabaigoje išdavė UŠ (Prisikėlimo) apygardos atsargines būstines „Dainavą“ ir „Briedynę“, ko pasekoje buvo iššifruota žiemos laikymosi štabo taktika.

3. 1949 m. balandžio mėnesį 27 d. išdavė Šimonių girioje Partizanų stovyklą, kurioje žuvo tuokart ten atvykęs Prisikėlimo apygardos organizacinio skyriaus vadas Stardas, Briedžio rinktinės vadas Vilkas ir dar keturi partizanai.

4. 1949 m. gegužės mėn. 7 d. išdavė UŠ (*Prisikėlimo*) komendantūros būstinės laikymosi vietovę, kurioje žuvo komendantas P(*artizanų*) viršininkas Kariūnas ir dar du k(omendantūros) pareigūnai.

5. 1949 m. gegužės 31 d. atvedė rusus į Piktagalio miške esančią partizanų stovyklą, kurioje žuvo penki P(*artizanai*) ir vienas paimtas gyvas.

6. 1949 m. vasario mėn. išdavė Žvelgaičio rinktinės Vilko būrį, ko pasekoje žuvo devyni P(*artizanai*).

Stirna yra išdavusi visą eilę ryšininkų, pareigūnų *Prisikėlimo apygardos* ribose.

Nusikaltimo daviniai aiškūs, todėl reikalauju tučtuojau surasti išdavikę Stirną, perduoti Karo Lauko Teismui ir nubausti aukščiausia bausme – sušaudymu.

Rytų srities vadas Šarūnas.

ŽALGIRIS. Stirna, jūs žinojote apie šį įsakymą?

STIRNA. Ne. Tik nujaučiau, kad esu vadovybės apšmeižta ir žeminama.

ŽALGIRIS. Rodrigai, kodėl neįvykdėte srities vado įsakymo?

RODRIGAS. Stengiausi įvykdyti. Iš karto įsakiau Audroniui ir Vytenio broliui Vytyvyčiui, kad ją likviduotų. Bet jie pasipriešino ir reikalavo ištirti, ar įsakymas nėra MGB falsifikatas. Apkaltino mane, kad taip karštakošiškai ir akelai ėmiausi jį vykdyti. Prirėmė mane prie sienos, grasino paskelbsią mirties nuosprendį man. Apskritai Audronis ir Vytyvytis sakė, kad partizanai neprivalo vykdyti tokių vado įsakymų.

ŽALGIRIS. Jūs galėjote imtis kitų priemonių.

RODRIGAS. Taip ir padariau. Aha, galvoju, jeigu jūs šiaušiatės, pasitelksiu netoliese esantį Jaunučio būrį. Vyrai sutiko. Sutarėme datą. Bet jų būrys išvakarėse pateko į pasalą ir sutartu laiku negrįžo. Vėliau atnaujinau derybas su jais, norėjau išvilioti Stirną į numatytą Ryšių punktą, pasakiau, esą ten atvyks ir Audronis. Bet lyg tyčia tą vakarą jis grįžo į štabą, o Stirna, supratusi apgaulę, pareiškė: jeigu Audronis išeis iš mūsų bunkerio, tai ir ji su juo. Kartą abu jau buvo dezertyravę. Privertęs išsižadėti Stirnos, permečiau Audronį į Dainoto vadovaujamą Lukšio būrį. Jis priešinosi, Stirna puolė į isteriją, reikalavo, kad juos abu pasiųsčiau į kitą apygardą.

ŽALGIRIS. Stirna ilgą laiką draugavo su LLKS spaudos viršininku Vyteniu? Tai tiesa?

RODRIGAS. Jie buvo labai artimi. Bet, Vyteniui žuvus, vos metus gedėjusi, susiplakė su Audroniu. Girdi, gamta nemėgsta tuštumos. Gyveno kaip vyras su žmona. Net melstis vakarais nustojo.

STIRNA. Vade, leiskite man išeiti – negaliu klausytis tų apkalbų.

ŽALGIRIS. Pakentėkite, suteiksiu žodį ir jums.

RODRIGAS. Aš, krikščionis, negalėjau leisti, kad mano kovotojai terštų Maironio rinktinės garbę. Reikalavau laikytis katalikiškos moralės, vengti girtuoklyščių ir paleistuvysčių.

Bet kaip įmanoma gyventi keleto kvadratinių metrų plote, kai jiedu, sugulę ant narų, išdarinėja, ką tik įsigėdžia? O rytą atsikėlusį Stirna rašo... raportus vadovybei, koks aš netikęs vadas. Ji nuolat žlugdė mano autoritetą vadovybės ir partizanų akyse.

ŽALGIRIS. Vadovybė yra gavusi keletą Dainoto raportų, esą Rodrigas nelikviduoja Stirnos, nes laiko štabe, slėpdamas kaip savo meilužę.

RODRIGAS. To betrukė! Kokia meilužė? Aš jos nė pirštu nepaliečiau. Esu ištikimas tremtinei žmonai ir vaikams. Rūpinuosi siuntiniais ir, žinoma, rinktinės kovotojais.

STIRNA. Aš pavargau grumtis su Rodrigo gašlumu, viena su juo bijodavau net likti bunkeryje. Kiekviename žingsnyje neturėjau ramybės, nepraeidavo pro šalį, negrybštelėjęs šlaunies. Prašydavo persirengti jam matant, o naktimis, kai nebūdavo Audronio, klūpėdavo prie mano narų ir meldavo glamonių, kuždėdamas į ausį: „Mes – gyvi žmonės. Tai ne nuodėmė. Dievas mus tam ir sutvėrė. Ryt poryt išguldys visus, taip ir žūsime nepasidžiauge...“

RODRIGAS. Norėjau Stirną likviduoti ar bent išgrūsti kuo toliau nuo akių, į kitą būrį, apygardą... Bet širdis vertėsi per gerklę. Aš įklimpau, net nežinojau, kad toks esu... Tebemyliu ją, geidžiu, nors ji lieja ant manęs pamazgas...

ŽALGIRIS. Ar manote, kad Stirna – priešo užverbuota agentė, laukianti progos pasiduoti gyva?

RODRIGAS. Atsakyti sudėtinga. Tačiau, kai ji pradėjo vaikštinėti po savo tėviškę, ėmė sklisti gandai, atseit ji davusi parodymus MGB. Išdavė galybę mūsųškių...

(*Kreipiasi į Stirną.*) Per tavo nukentėjo 45 žmonės, tegu kas nors įrodo, kad dėl manęs nukentėjo nors vienas asmuo. (*Pauzė.*) Einu parūkyt.

ŽALGIRIS. Prezidentas paskyrė mane inspektuoti dalinius ir peržiūrėti užsilikusias bylas, tarp tokių ir jūsiškė. Antrus metus kapstausi. Ar galėtumėte paneigti įsakyme paminėtas išdavystes?

STIRNA. Negaliu, nes man visa tai naujiena.

ŽALGIRIS. Gal atmesite nors vieną kaltinimo punktą?

STIRNA. Tardymo kabinetuose manęs neglostė. Kai tavo kapoja vielinėm nagaikom, pargriovę ant žemės kerziniiais batais talžo šonkaulius ir papilvę, atsitokėjus reikia ką nors kalbėti.

ŽALGIRIS. Ir išduoti?

STIRNA. Esu paminėjusi keletą asmenų, kurie jau anksčiau buvo suimti. Ir porą nenaudojamų bunkerių.

ŽALGIRIS. Būdama kalėjime, žinojote, kad jie nenaudojami?

STIRNA. Vasarą pati mačiau, kad pilni vandens, balniai supuvę.

ŽALGIRIS. Ar Birutkalnį, Dainavos stovyklą minėjote?

STIRNA. Tai vasaros stovyklos, o mane tardė žiemą. Tuo laiku ten neturėjo būti nė vieno kovotojo. Prasitariau tik išvežta į specprovokaciją, kai mane, gabenamą į kitą kalėjimą, atseit išvadavo vadinamieji „partizanai“ – smogikai, persirengę mūsų vyrų uniformomis. Suvokiau klastą, bet neištvėriau pragariškų kankinimų, prievartavimo. Jų nevaržo jokios taisyklės – „partizanai“ gali daryt, ką tik nori.

ŽALGIRIS. Už kokius nuopelnus jus, užverbavę Tamaros slapyvardžiu, paleido į laisvę?

STIRNA. Davė užduotį. Daug žinojau, buvau pažįstama su vadais, kovotojai manimi pasitikėjo. Bet svarbiausia, suėmė „v tiomnuju“, niekam nematant. Nuošaliausiam kaime, pas žmones, neturėjusius jokio ryšio su mišku...

ŽALGIRIS. Nebuvo sunku sulaužyti priesaiką?

STIRNA. Norėjau atkeršyti jiems už patirtas kančias. Pranešti saviškiams apie jų šnipinėjimo metodus, provokacijas. Atgauti pasitikėjimą. Kovoti su emgėbistais. Išduoti juos. Verčiau tegu sušaudo savi negu tie skeltanagiai.

ŽALGIRIS. Grįždamas iš Žemaitijos, Radvilonių girioje Kostantui liečiau apnakvydinti tavo pas Strolį,

o kitą dieną persikelti į slėptuvę „Ligoninė“. Jis perdavė nurodymą?

STIRNA. Taip. Mes atsisveikinome, ir jis tą pačią naktį išėjo.

ŽALGIRIS. Kodėl nevykdėte to, kas nurodyta?

STIRNA. Į trobą užsuko čekistai atsigerti vandens. Pamatę, kad šeiminkai nusigando, ėmė tikrinti pasus. O aš turėjau tik nusitrynsių darbovietės pažymėjimą. Šaunusis apygardos vadas, išleisdamas žiemos atostogų, neparūpino nei naujo paso, nei gyvenamosios vietos. Ryšininkės jums reikalingos tik vasarą, o žiemą – tegul jos pasiunta. Tai ir jūsų, tamsta vade, intrigų su Šarūnu padarinys.

Patikrinę tą špargalką, čekistai kažką užsirašė ir išėjo. Mane tą patį vakarą perkėlė kitur. Nuo peršalimo gavau gerklės uždegimą, mudviem su šeiminko dukra einant pas kaimyną medaus, stribai išdygo vidury lauko ir, nė pavardės neklausę, suėmė.

ŽALGIRIS. Kokia tai buvo diena?

STIRNA. Vasario septintoji.

ŽALGIRIS. Mūsų žiniomis, sausio 29-oji. Jūs gudriai pasirenkate sau naudingą datą, nes vasario antrąją, iškart po jūsų suėmimo, Šimonių girias užgriuvusi MGB kariuomenė pradėjo valymus, trukusius visą savaitę. Aš tuo laiku kaip tik buvau pas Šarūną, netoli bunkerio, kurį jūs išdavėte. Čekistai pasistatė lauko virtuvę, kulkosvaidžius ir dieną naktį kūreno laužus. Virš mūsų slėptuvės ėmė tirpti sniegas. Vyrų naktimis graibstė sniegą ir dangstė bunkerio dėmę. Ar jūs pasakėte, kad aš nuvykau į susitikimą su Šarūnu?

STIRNA. Gerai neprisimenu.

ŽALGIRIS. Dėl to visa kaltė ir krinta ant jūsų galvos. Valymai, žinoma, galėjo būti suplanuoti anksčiau. Ar jūsų versiją, kad buvote suimta vasario 7-ąją, galėtumėte kas nors patvirtinti?

STIRNA. Nebent sodybos šeiminkai. Bet aš nežinau jų pavardės. Mano atmintis nešlubuoja. MGB protokoluose nurodyta tiksli data, juk nežinojo, kad ištrūksiu...

ŽALGIRIS. Tuos protokolus skaitys jau kitos kartos. Dėl to, kad negavote dokumentų ir buvote suimta, įtūžote ant vado ir nutarėte atkeršyti?

STIRNA. Visi Šarūno įsakymo punktai yra šmeižtas arba MGB provokacija. Vadui klaidingą informaciją

pakišo, ko gero, šnipai. Išleisdami mane, emgėbistai pasakė: jei mus išduosi, imsimės tokių priemonių, kokių pasaulis nematė. Tave – dvigubą agentę, išdavikę – patys banditai bus priversti likviduoti. Taip ir įvyko.

ŽALGIRIS. Ne visiškai – juk kalbate su manim. O va Rodrigas įsižeidė ir negrįžta. (*Pauzė.*) Man jau metas. Tikiuosi, pasimatysime dar ne kartą.

STIRNA. Vade, prisiekiu Dievu ir savo motina – nežinau, koks niekšas pasidarbavo dėl išdavysčių, primesių man. Amžiną atilsį duok, Viešpatie, žuvusiems broliams. Nebeprikelsim. Bet aš net ir norėdama nebūčiau galėjusi jų išduoti, nes grįžusi iš kalėjimo, įsakyme nurodytomis datomis buvau stropiai saugoma ir sekama savųjų. Pasitikiu tik jumis, todėl norėčiau paprašyti... Nerandu žodžių...

Pernai pavasarį, kai kalbėjausi su vadovybės štabo vyrais ir prezidentu, sekretorius pasakė: „Esi jauna, šauni mergina. Į mus nežiūrėk, mums kito kelio nėra – žūsime kovoje, o tu turi išlikti ir papasakoti, kas čia dėjosi. Lietuvai busi reiklinga.“ Mes tau padėsime, – sakė Vytautas, duosime patikimos moters adresą. Jos vardu kaip Amerikos pilietė tu nuvyksi į JAV pasiuntinybę Maskvoje ir gausi leidimą grįžti į gimtąją Pensilvaniją.

Tada atsisakiau. O dabar suprantu, kad moterys čia nereikalingos. Sunku gerai jaustis, kai žinai, kad visi nori tavimi atsikratyti. Ką man daryt? Laukti, kol bolševikai pribaiigs? Praėjusiais metais buvau apjuodinta vyresniųjų akyse. Kai žmogus nežino, už ką kaltinamas, jis užsispiria. Anksčiau ar vėliau, matyt, liksiu vienui viena...

Kadangi jau neįžvelgiu tikslo priklausyti Sąjūdžiui, parašiau prašymą vadovybei, tačiau su sąlyga, kad ji padengs kelionės išlaidas, nes nebeturiu artimųjų, motina ištremta. Broli vade, būkite geras, perduokite šį mano prašymą Prezidentui.

ŽALGIRIS. Nebijote rizikuoti? Esate tikra dėl savo sprendimo?

STIRNA. Taip. Aš tariausi ne su vienu broliu, kitos išeities nematau. Nė kiek nesigailiu penkerius metus dalyvavusi Sąjūdyje, esu lietuvė ir privalėjau tai padaryti.

ŽALGIRIS. Žinoma, galėčiau perduoti tą prašymą, bet greit. Paprašykite Rodrigo, jis po poros dienų ke-

liaus kaip tik į tą pusę. Bus proga susitaikyt. Tarpusavio rietenoms ne laikas.

STIRNA. Norėčiau, kad jūs... Galiu palaukti. Be vadovybės leidimo niekur nepajudėsiu.

ŽALGIRIS. Susitaikykit su juo, sąžinė bus ramesnė. Kiekvienas galim žūti. Nesvarbu, kaip ką vertintume, bet jis išgelbėjo jums gyvybę. Likite sveika, sese.

STIRNA. Su Dievu.

Žalgiris išeina. Stirna lydi jį akimis. Po keleto akimirky pasigirsta šūvis. Stirna krūpteli. Atsigręžia į salę.

STIRNA. Tai Rodrigas... Viskas... atlikta...

Užtemimas

ŠNIPAS. Tą pačią vasarą Martinaičių kaimo mokytoja Kalvaitytė įsimylėjo Lukšio būrio vadą Dainotą. Rašė patriotines eiles, kurias šis perduodavo spausdinti į *Prisikėlimo ugnį*... Mūsiškiai, užėję naktį, kaip reikiant papurtė meilužę, toji išsigando ir sutiko pavaišinti Dainotą, kai šis ateis paimti eilių, migdomuoju „Neptūnu“. O kai užmigs, pranešti krūmuose pasislėpusiems emgėbistams.

Dainotas po trijų tardymo dienų išdavė bunkerį Liaudiškių miške, kur turėjo būti ir Stirna. Rado tuščią. Visi buvo persikėlę pas Sąjū. Kitą dieną išduotas ir Sąjus. Stirna, spėjusi pasprukti su keletu bendrų, atsidūrė netoli Šiluvos, Vilkyčių kaime, pas našlę Grigaitienę su septyniais vaikais. Ten ir apsistojo. Kolchozo grūdų duonos nespėjo paragauti. Šeiminkė tardoma paliudijo: „Spalio 2 d. rytą, papusryčiaavę virtuvėj, pamatėm pro langą, kaip sodybėlę supa kareiviai... Nenusigąskit, ramino Stirna, ugnies neatidengsim ir nesiveršim. Jūsų trobos nesudegins. Mes žinome, ką daryti. Sudie, daugiau nepasimatysim. Ir nusileido į bunkerį pro virtuvėj įrengtą angą.“

Nuo Raseinių mane atvežė geltona mašinike... Išlipau ir parodžiau, kur bunkeris. Siūlė pasiduoti gyviems, bet ėmė rūkti dūmai ir driokstelėjo toks sproginas, kad bakūžė net kilstelėjo į orą. Kai ištraukę palaikų likučius visi išvažiavo, šeiminkė, vaikštinėdama sode, rado nuplėštą Stirnos ranką ir užkasė po alyvų krūmu.

PABAIGA

Vita GRUODYTĖ

NACIONALINĖ MUZIKA *versus* MUZIKINIS NACIONALIZMAS: SOVIETŲ IDEOLOGIJOS SPRAGA*

Feliksas BAJORAS

Bronius KUTAVIČIUS

Dmitrijaus Matvejevo nuotraukos

Takelis į šiuolaikiškumą

Sovietmečiu egzistavę leidimai ir draudimai kompozitoriams buvo ne tik neaiškūs, bet dažnai ir dviprasmiški. Viena iš tokių dviprasmybių susijusi su liaudies muzika. Lietuvių muzikos tapatybei XX a. antrojoje pusėje ypač didelę įtaką padarė Bronius Kutavičius ir Feliksas Bajoras, nuo 1970 m. pradėję kurti muziką, paremtą seniausią lietuvių liaudies muzikos tradicija, sutartinėmis. Kas lėmė, kad liaudies muzika tapo lietuvių *šiuolaikinės* muzikos pagrindu? Ir kodėl šie kompozitoriai sovietmečiu buvo kritikuojami, nors rėmėsi oficialiai ne tik leidžiama, bet ir pageidautina liaudies muzika?

* Parengta pagal pranešimą, skaitytą LMTA konferencijoje „Sociokultūrinės kryžkelės ir ribos: muzikinės mikroistorijos“, Vilniuje, 2013 m. rugsėjo 4–7 d.

Atrodytų, paradoksalu, kad Kutavičiaus ir Bajoro kelias į šiuolaikiškumą grįstas liaudies tradicija. Bet sovietmečiu nebuvo kito pasirinkimo, ypač po 1948 m., kai priimtas agresyvus Ždanovo nutarimas, smerkiantis muzikos „formalizmą“. Net prasidėjus politiniam atšilimui, SSKP CK 1958 m. nutarime išsaugojo pagrindines idėjas, nukreiptas prieš kūrybos novatoriškumą. Jame dar kartą pabrėžiama „meno ryšio su tarybinės liaudies gyvenimu, su geriausiomis demokratinėmis *muzikinės klasikos* ir tarybinės *liaudies tradicijomis* reikšmė“ ir „muzikinio meno vystymo uždaviniai, remiantis *socialistinio realizmo* principais“.¹ Kompozitoriams liko tik dvi kūrybinės išeitys: klasicizmas (žinoma, akcentuojant rusų klasiką) arba liaudies muzika.

Ideologiniu požiūriu Sovietų Sąjunga buvo darbininkų valstybė, kurioje nėra vietos miestietiška, t. y. buržua,

kultūrai. O tai reiškė, kad ir muziką privaloma rašyti „remiantis socialistinio realizmo principais“, kad ji būtų suprantama „darbo žmonėms“. 1948 m. lietuvių kompozitorius Juozas Tallat-Kelpša iš tribūnos klausė: „Kas tai yra socialistinis realizmas mene bendrai ir kaip jis pasireiškia muzikoje?“ Ir atsakė: „Realistas menininkas savo kūrinyje atkuria gyvenimą, perleisdamas jį per savo vaizduotę. Tuo realizmas skiriasi nuo romantizmo, kuris kuria *fantazijoje* gimusias vizijas [...]. Verizmas [turimas mintyje XIX a. italų verizmas – V. G.] egzistuoja muzikoje seniai, bet tai yra buržuazinis realizmas [...]. Socialistinis realizmas muzikoje yra būdas *teisingai* vaizduoti garsų pagalba realius žmonių pergyvenimus, išplaukiančius iš socialistinės galvosenos.“²

Buvo manoma, kad proletarinei visuomenei labiausiai tinka klasicizmo tradicijos, nes „nedarnus triukšmas“ yra „visiškai svetimas normaliai žmogaus klausai ir slegiamai veikia klausytojus“.³ Į „liaudžiai suprantamos“ muzikos sąrašą šalia klasicizmo buvo įtraukta ir liaudies muzika, atseit jos savybės yra „paprastumas ir prieinamumas“.⁴

Regresija

Vakarų Europa sovietinę muziką vertino kaip aki-vaizdžią regresiją. Prancūzų muzikologas Jacques'as di Vanni savo knygoje „Trisdešimt sovietinės muzikos metų (1953–1983)“ rašė: „Dauguma melomanų, muzikos profesionalų, Montesquieu pavyzdžiu klausia: kaip galima būti kompozitoriumi Sovietų Sąjungoje? Ar iš tiesų ten egzistuoja kompozitorius, naudojantis šiuolaikines technikas, vadinantis save šiuolaikiniu kompozitoriumi, ir į ką tai panašu?“⁵

Žiūrint iš grynai ideologinės pusės, šią muziką galima vadinti ne tik regresine, bet ir „taikomąja“, t. y. atliekančia socialinę funkciją. „Menas Rusijoje yra tik politinės propagandos įrankis, tarnaujantis komunistų partijai ir valdžiai“, – per vieną iš savo paskaitų Harvardo universitete pabrėžė Igoris Stravinskis.⁶ Tai muzika, pritaikyta visuomenei, kurią norima formuoti idėjiniu pagrindu ir kuriai uždrausta remtis „dekadentine“ miesto kultūra. Tokio visuomenės performavimo ėmėsi visas politinis represinis aparatas, nes didžioji dauguma tų, kurie iki okupacijos

kūrė miesto kultūrą, buvo arba išvežti į Sibirą, arba spėjo pabėgti į Vakarų. Kitiems teko rinktis vieną iš dviejų – nustoti rašyti arba prisitaikyti.

Kalbant apie prisitaikymą, visų pirma, svarbu priminti, kad klasicizmas net rusų kompozitoriams – bent jau pažangiausiems – pokariu atrodė pernelyg pasenęs. Dar nebuvo pamirštas amžiaus pradžioje Rusijoje įvykęs itin stiprus avangardinio meno (tiesa, daugiau dailės negu muzikos) protrūkis. Todėl simptomiška, kad po lietuvių kūrinių pristatymo Maskvoje 1947 m. kompozitorius Aramas Chačiaturianas ragino ieškoti naujos kalbos, nes „dabar negalima rašyti kaip anksčiau“, o Stasiui Vainiūnui, ryškiausiai pokario lietuvių neoklasicistui, patarė: „Nevartokit sumažinto septakordo, jis mūsų laikais nedarė įspūdžio.“⁷ Tai rodo, kad pasipriešinimas šiai stilistikai Sovietų Sąjungoje buvo didesnis, negu manyta.

Antra, liaudies muzikos taikymo klausimas atrodė dar sudėtingesnis. Klasikinis palikimas – visiems suprantama kultūrinė konvencija, o liaudies *muzika* visur yra labai skirtinga, be to, etninis užkariautų šalių pradai buvo labai stiprus.

Taigi, nuspręsti, kad nuo 1948 m. visi pradės rašyti bendra, privaloma stilistika, gal ir įmanoma, bet kaip pakęsti arba suvienodinti įvairialypes skirtingų tautų liaudies muzikos tradicijas? Stravinskis šią problemą įvardijo taip: „Vis dėlto atrodo keista, kad grynai politinis susidomėjimas liaudies muzika eina koja kojon, kaip visada Rusijoje, su painia ir komplikauta teorija, kuri, be kita ko, aiškina, esą, skirtingos regioninės kultūros transformuojasi ir išauga į muzikinę didžiosios socialistinės tėvynės kultūrą.“⁸ Pasak Stravinskio, „sovietinės muzikos vadovai tyčia arba iš nežinojimo etnografines problemas painioja su kūrybinėmis“.⁹

Kolūnio traktoristo daina

Rinkinyje „Muzika 1940–1960“, į kurį sudėti pagrindiniai dokumentai, atspindintys muzikos politiką to meto Lietuvoje, esama tikrų demagogijos perlų. Pavyzdžiui, rengiantis 1958 m. Dainų šventei Lietuvos SSR ministrų taryba priėmė nutarimą „atgaivinti gražiausius senuosius [*sic!*] liaudies papročius ir apeigas,

suteikiant joms naują socialistinį turinį“.¹⁰ Kokiu būdu? Perrrašant tekstus ar muziką? Arba, pavyzdžiui, 1950 m. iš Maskvos atėjo toks raštas: „TSRS tarybinių kompozitorių sąjungos sekretoriatas skiria daug dėmesio organizavimui vasaros ekspedicijų, renkančių *tarybinio laikotarpio* liaudies kūrybą: liaudies dainas apie vadus, apie Didįjį Tėvynės karą, konstituciją, apie socialistinio darbo didvyrius, dainas kolūkio tema etc. [...] Atkreipiame dėmesį į būtinumą Jūsų kompozitorių sąjungos narių jėgomis plėtoti analogišką darbą respublikoje. [...] Pasiekite, kad jūsų respublikoje būtų organizuotos tokios ekspedicijos.“¹¹

Kokias liaudies dainas buvo galima išgirsti okupuotos Lietuvos provincijoje, praėjus vos penkeriems metams po karo, po skausmingo privačių žemių konfiskavimo, prievartinio varymo į kolūkius ir vis dar vykstant gincluotam partizanų pasipriešinimui? Tikrai ne sovietinį režimą ir jo vadus šlovinančius posmus. Partizanai kūrė antisovietines dainas, o senosios buvo visai nesusijusios su sovietine gyvensena. Taigi 1955 m. Kultūros ministerija suorganizavo Kolektyvinės kūrybos dainų konkursą, kuriame dainas *kolektyviai* turėjo kurti fabrikai, kolūkiai, vidurinės ir aukštosios mokyklos. Pirmąją vietą, kaip ir galima buvo nuspėti, užėmė „Kolūkio traktoristo daina“, kurią *bendromis* pastangomis parašė Kauno audimo fabriko choras.¹²

1950 m. Lietuvoje, kaip Maskvos reikalauta, prasidėjo folklorinės ekspedicijos, bet jos rinko seną, autentišką lietuvių folklorą. O 1954 m. Lietuvos SSR kompozitorių sąjunga net pagyrė autorius, kurie harmonizavo liaudies dainas, surinktas per šias ekspedicijas.¹³

Retorinis chaosas

Simptomiška tai, kad oficialiose kalbose terminas „liaudiškumas“ buvo vartojamas kaip „paprastumo“ ir „prieinamumo“ sinonimas. O tai dvi labiausiai pageidautinos naujųjų *dainų liaudžiai* savybės. Čia tiktų prisiminti Arnoldo Schoenbergo žodžius: „Žmogaus rankomis sukurtas pseudofolkloras, kurio populiarumas įgautas vien apeliuojant į masių vulgarumą, yra vertas tik paniekos.“¹⁴

Vadinamosiomis *masinėmis dainomis* tikėtasi palaipsniui išstumti senąsias vietines liaudies tradicijas. Tai matyti ir iš Lietuvos SSR kompozitorių sąjungos sekretoriaus Abelio Klenickio kalbos, pasakytos 1954 m.: „Masinės dainos srityje mes vis dar sutinkame didelius sunkumus. [...] Pirmaisiais metais mes išsprendėme klausimą kompromiso būdu: dauguma dainų buvo tarybinio teksto bei liaudies dainų (kartais archajinių) intonacijų hibridas. Bet gyvenimas žengė pirmyn, liaudis reikalavo iš mūsų ne kompromisų, o pilnaverčių jaudinančių masinių dainų – giliai nacionalinių ir aukštai idėjinių“. Ką jis norėjo pasakyti terminu „nacionalinis“, neaišku, nes toliau samprotaujama vien apie sovietines dainas: „Mes dar dažnai painiojamės liaudiškumo, prieinamumo, originalumo, novatoriškumo klausimuose. Norint, kad mūsų dainos būtų *tarybinės* ir masinės, mūsų dainose turi būti kažkas, kas savo muzikiniu turiniu ir intonacijomis atskirtų jas nuo senųjų dainų.“¹⁵

Lietuvių kompozitoriai masinių dainų beveik nekūrė, todėl buvo smarkiai barami. Dar 1948 m. Klenickis svarstė: „Man atrodo, kad mes nerašom masinių dainų dėl to, kad nemokam jų rašyti, o nemokam dėl to, kad nestudijuojam tų dainų lobyno, kuris išaugo Tarybų Sąjungoj per 30 metų. Nemokam ir dėl to, kad kai kuriuos baugina masinės dainos paprastumas, prieinamumas, ir tie draugai bijo pasidaryti „dainuškų“ autoriais. Yra dar viena priežastis, kodėl mes neturime savosios lietuviškos masinės dainos: iki šiol nėra išaiškinta nuodugnai mūsų kompozitoriams, kokie yra masinės dainos pagrindiniai elementai, kur glūdi jos pasisekimo ir nepasisekimo priežastys, kaip ją reikia rašyti.“

Klenickis Maskvoje išleistą dainų rinkinį parodė kompozitoriui Konstantinui Galkauskui, bet šis nesusidomėjo: „Mano supratimu, tai nėra rimta muzika, tai kažkokia operetė.“ Į tai Klenickis atsakė: „Man atrodo, mes dar esam nepriaugę iki geros masinės dainos sukūrimo, ir mes jo niekad neprieisim, jei žiūrėsime į šį dėkingą žanrą su ironija ir nepasitikėjimu.“¹⁶

Čia reikėtų pabrėžti, kad lietuvių kompozitoriams sekretorius siūlė studijuoti ne lietuvių liaudies kūrybą, bet Sovietų Sąjungos liaudies muziką.

Pasaulėjauta

Lietuvių kompozitoriai labai nenoriai kūrė masines dainas ne tik dėl politinių priežasčių. Jų pasaulėjauta tai buvo visiškai svetimas žanras. Lietuvių liaudies muzikai nebūdingas nei dramatiškumas, nei veiksmo pradas. Ji yra kamerinė, metaforiška, taiki, statiška ir veikiau liūdna negu optimistinė. Apie tai netiesiogiai užsiminė ir Lietuvos SSR komunistų partijos CK pirmasis sekretorius Antanas Sniečkus: „Darbininkų klasės temos nepakankamas vertinimas yra savotiška liekana buržuazinės-nacionalistinės koncepcijos, kad lietuvių tauta tariamai esanti „grynai valstietiška“, kad jai yra svetimos darbininkų klasės idėjos.“¹⁷

Lietuviams iš tikrųjų būdingesnė valstietiška pasaulėjauta, susijusi su individualumu, taikumu, kameriškumu, harmoningu pasaulio suvokimu, o darbininkų klasę apibūdina kolektyviškumas, klasių kova, revoliucinės idėjos.

Reikalaujamas, bet aiškiai neįvardijamas sovietinis „liaudiškumas“ buvo antimuzikinis ir antikultūrinis reiškinys. Nes muzika, o ypač liaudies dainos, iš prigimties yra individuali, asmeniška, transcendentinė praktika. Tai kultūrinės ir dvasinės, asmeninės ir tautinės evoliucijos išraiška, todėl negali ilgai išlikti ideologiniu įrankiu. Kad tuo įsitikintume, pakanka vien pasiklausyti to meto kūrybinių, parašytų kaip duoklė sistemai, – ne tik dainų, bet ir oratorijų, simfonijų, kantatų, skirtų partijai, jos vadams ir visai sistemai.

Paradoksai

Paradoksalu čia tai, kad valdžia, skatindama kompozitorius remtis liaudies kūryba, tarsi ragino laikytis etnocentrizmo, privilegijuojančio okupuotų kraštų liaudies kūrybą, kiekvienos tautos savitumą, išskirtinumą. O lygia greta primygtinis raginimas kurti sovietines masines dainas reiškė, kad norima suvienodinti įvairių kraštų muziką, paversti ją nacionalinės tapatybės neturinčia uniformuota sovietine kultūra.

Autentiška liaudies daina, kaip konkrečios tautos individuali raiška, nebuvo laikoma vertybe. Sovietų ideo-

logams tai buvo tik pretekstas, įrankis, padedantis kurti paprastą ir prieinamą muziką liaudžiai. Kita vertus, tai būdinga visiems okupaciniams režimams, pavyzdžiui, Lietuvą užėmę vokiečiai, 1942 m. nurodė: „Pageidautina, kad į repertuarą būtų daugiau įtraukiama vokiečių klasikų ir naujųjų muzikų, dramaturgų veikalų.“¹⁸ Bet visiškai neužsimenama apie okupuotos tautos kultūrą.

Taigi, sovietmečiu kompozitoriai buvo skatinami rinkti savo šalies liaudies folklorą, nors jis buvo ne visai toks, kokio pageidavo Maskva. Jie buvo skatinami naudotis šiuo folkloru savo kūryboje, bet ne taip, kaip patys norėjo. Be to, remdamiesi ne visuomet egzistuojančiomis liaudies muzikos savybėmis – paprastumu ir prieinamumu – kompozitoriai turėjo kurti masines dainas, kurių funkcija buvo palaiapsniui išstumti vietines senąsias liaudies muzikos tradicijas. Kitaip tariant, galutinis tuometinio „šiuolaikinio“ kompozitoriaus tikslas buvo kurti muziką liaudies masėms pagal dirbtinį *paprastumo-liaudiškumo-klasicizmo* modelį. Kompozitorius čia traktuojamas kaip „kolektyvinių ūkių valstiečius pilnai aptarnaujantis ideologinio fronto karys“¹⁹ (J. Banaitis), valdžios nustatyto muzikinio stiliaus amatininkas, rašantis užkonservuotos meninės išraiškos masinę pseudomuziką.

„Joks globalus konceptas negali evoliucionuoti, jeigu jis yra uždaras ratas, – sakė Igoris Stravinskis. – Galima tik likti jame uždarytam arba iš jo išeiti. Tai yra būtent komunizmo koncepto atvejis.“²⁰

Proveržis

8-uoju dešimtmečiu Lietuvoje įvyko ryškus kultūrinės savimonės proveržis, pradėjo burtis autentiško folkloro ansambliai, susikūrė tautines tradicijas gaivinantys Mataičių teatras, kurio pagrindinė nuostata buvo „nesekti Maskvos pėdomis“, beje, padėjęs Feliksui Bajorui ir Broniui Kutavičiui atrasti sutartines. Kadangi tuo metu kompozitoriai negalėjo pasižvalgyti plačiau, ieškodami naujų išraiškos priemonių, jie pasinaudojo proga pasigilinti į tą sritį, kuri nebuvo draudžiama – liaudies muziką. Sutartinės yra komplikuočiausias jos žanras. Šiedu kompozitoriai atrado tą liaudies muzikos sluoksnį, kuris išliko nepakitęs, nebuvo supaprastintas ir suprastintas. Bajorui ir Kutavičiui liau-

Lietuviškas sutartines atlieka į ansamblį Paryžiuje susibūrusios atlikėjos Rūta Kareckaitė, Inga Kvietelaitienė, Birutė Liuorytė ir Asta Timukaitė. 2013

dies muzika nebuvo tik „paprasčia ir prieinama statybinė medžiaga“, naudojama kuriant jai svetimos – neoklasikinės ir neoromantinės – stiliškos muziką. „Po karo vyravo primityvus liaudiškumo supratimas, – rašė Feliksas Bajoras. – Jis apsiribojo liaudies melodijos panaudojimu. Man gi nacionalinis muzikos charakteris visuomet siejosi su jos muzikavimo maniera. Yra atlikimo būdų, kurių neužrašysi, jie perduodami iš kartos į kartą. Akademinė mokykla padarė žalą tautų tradicijoms suvienodindama nacionalinius kultūrų skirtumus [...] panaikinti kultūrų skirtumus yra tas pat, kaip neturėti jokios kultūros. [...] Kiekvienos tautos liaudies muzikoje yra specifinių bruožų. Tai ne tik melodijos ar harmonijos skirtumai, o ir kaip ta melodija atliekama. Turime kurti savo stilių, išplaukiantį iš tų *nepanaudotų liaudies muzikos charakterio ypatybių*.“²¹

Bajoras savo kūrybą suvokė kaip tam tikrų liaudies muzikos *savybių* išryškinimą. Tai neturi nieko bendra su liaudies muzikos citatų įterpimu į profesionaliosios muzikos kūrinį. Tokį citavimą 1947 m. kritikavo Arnoldas Schoenbergas, sakydamas, kad „folkloras ir profesionalioji muzika maišosi taip pat blogai kaip ir aliejus su vandeniu“.²²

Kutavičius yra sakęs: „Feliksas Bajoras imponuoja tuo pačiu, kas ir man rūpi – liaudiškumo derinimu su

šiuolaikine muzika. Mane jaudina tai, kas yra liaudiška, nacionalu – aš pastebiu tuos dalykus, niuansus visus. Čia toks klodas, kuris turi būti „užmaišytas“ ten giliai, o ne dirbtinai primestas. Būta daug perlenkimų. Visi, atvažiuavę iš Peterburgo arba Leipcigo bandė lietuvišką dainą išpraust į vokišką formą arba plėtoti ją klasikinio principu.“²³

Ir Bajoras, ir Kutavičius ieškojo ne tik autentiškų, bet ir charakteringų, esminių liaudies muzikos bruožų, galinčių tapti naujos individualios muzikinės kalbos pagrindu. Bajoras įžvelgė, kad „liaudies daina labiau derinasi prie muzikos, paremtos šiuolaikiniais reikalavimais, negu

prie mūsų klasikų vartotos – romantiškos. Minimalizmas tam tikra prasme išplaukia iš liaudies tradicijų. Kuo jos senesnės, tuo giliau ir moderniau skamba šiandieną.“²⁴ *Atlikimo* manieroje Bajoras atrado ir išryškino gaivališkąją liaudies muzikos pusę, jos energiją, laisvą laiko traktavimą, struktūros nevaržomus tempo pokyčius, laisvą intonavimą.

Kutavičius, savo ruožtu, sutartinėse atrado ciklinę muzikos sandarą, repetityvinį polifoninį minimalizmą. Į savo muziką jis perkėlė išgrynintą, polifoninį daugiasluoksniškumą ir repetityvinį kartojimą, sukuriantį specifines autentiškai skambančias garsines atmosferas. Liaudies muzikoje jis aptiko tokią pat primityvumo magiją, kokią Maurice'as Ravelis perteikė kultiniame savo „Bolero“, ir sugebėjo išvengti paviršutiniškumo, būdingo amerikiečių neoprimityvizmui, kuriam, pasak François-Bernard'o Mâche'o, „trūksta mitinio autentiškumo, skleidžiamo kai kurių tikrai primityvių kultūrų muzikos“ ir kurio ostinatiškumą prancūzų kompozitorius pavadino „garsinėmis kiliminėmis dangomis, neperteikiančiomis gilesnės prasmės įvaizdžių“.²⁵

Minėti lietuvių kompozitoriai pirmieji atvėrė tuos lietuvių liaudies muzikos sluoksnius, kurie atspindėjo garsinę tradicinės lietuvių kultūros sanklodą, garsinį jos indi-

vidualumą. O tai reiškia, kad liaudies muziką jie pradėjo naudoti nacionalinės tapatybės, nacionalinio išskirtinumo ir individualizacijos tikslais.

Paradigminis lūžis

Kol liaudies kūryba buvo naudojama kaip savotiška programinė medžiaga dialektiniame sovietinės realybės žodyne, kur supaprastintas liaudiškumas – gerai, o formalizmas – blogai (nes, kaip 1948 m. sakė Juozas Tallat-Kelpša, „su formalizmu reikia kovoti studijuojant liaudies kūrybą“²⁶), tol liaudiškumas atliko jam skirtą ribotą funkciją, t. y. buvo lengvai prieinama ir nesunkiai suvokiama garsinė *statybinė medžiaga*. Bet kai tik prasilenkė su oficialiosios kultūros ideologų numatytu vaidmeniu, kai tapo savitos muzikinės kalbos pagrindu, suvirpino nacionalinio pasididžiavimo, tautinės nepriklausomybės stygas, liaudies muzika tapo nebeįdomi. Ir tai nebeturėjo nieko bendra su formalizmu, kurio taip bijota pokario metais.

Paradigminiu lūžiu reikėtų vadinti tai, kad Kutavičius ir Bajoras sugebėjo liaudies muziką atsieti nuo klasiškos ir prišlieti prie šiuolaikinės tradicijos. Seniausius lietuvių muzikos klodus jie pavertė *šiuolaikinės* muzikos pagrindu. Būtent čia atsirado įtrūkimas tarp oficialiojo ir neoficialiojo kultūros sluoksnių. Oficialiosios kultūros išspaudas buvo toks stiprus, kad net daugelis kolegų kompozitorių visiškai nesuprato tokio požiūrio į liaudies muziką. Pavyzdžiui, Kutavičius savo atsiminimuose rašo, kad apie 1970 m. sukurtą ir uždraustą „Panteistinę oratoriją“ (atnaujinta 1982 m.) Eduardas Balsys sakęs: „Nereikia rodyti tokios muzikos. Tai vienas baisiausių kūrinių, kokį tik esu girdėjęs. Žemiau jau nėra kur pult.“²⁷ O Felikso Bajoro „Stalaktitus“, parašytus irgi 1970 m., kompozitorius Jurgis Gaižauskas pavadino „psichiškai nesveiko žmogaus muzika“...²⁸

Kutavičius ir Bajoras buvo kritikuojami ne tik dėl tuo metu neįprastai skambėjusios muzikinės kalbos, bet ir todėl, kad tai buvo muzika, pirmą kartą XX a. atspindėjusi garsinę lietuvių tautos tapatybę. Šioje garsinėje erdvėje suskambo tautinis sąmoningumas, kultūriškai paženklinęs atsiribojimą nuo regresinės sovietinės kultūros.

Pasak Stravinsko, „atsinaujinimas yra vaisingas tik tada, kai eina koja kojon su tradicija... Tačiau Rusija matė tik *konservatizmą* be *atsinaujinimo* arba *revoliuciją* be *tradicijos*.“²⁹ Kutavičius ir Bajoras sėkmingai įgyvendino šią Stravinskio mintį: jie *atnaujino* lietuvių muziką *tradicijos* pagrindu, atmesdami *konservatizmą* ir išvengdami *revoliucijos*. ■

¹ Muzika 1940–1960. *Dokumentų rinkinys*, Vilnius, 1992, p. 64.

² *Ibid.*, p. 104–105.

³ *Ibid.*, p. 31.

⁴ *Ibid.*, p. 35.

⁵ Jacques di Vanni, *Trente ans de musique soviétique (1953-1983)*, Actes Sud, 1987, p. 12.

⁶ Igor Strawinsky, *Poétique musicale*, Paris, Plon, 1952, p. 70.

⁷ Muzika 1940–1960, *op. cit.*, p. 95.

⁸ Igor Strawinsky, *op. cit.*, p. 76.

⁹ *Ibid.*, p. 77.

¹⁰ Muzika 1940–1960, *op. cit.*, p. 59.

¹¹ *Ibid.*, p. 109–110.

¹² *Ibid.*, p. 50–51.

¹³ *Ibid.*, p. 118.

¹⁴ Arnold Schoenberg, *Le Style et l'Idée*, Paris, Buchet/Chastel, 1977, p. 133.

¹⁵ Muzika 1940–1960, *op. cit.*, p. 117–118.

¹⁶ *Ibid.*, p. 85–86.

¹⁷ *Ibid.*, p. 118.

¹⁸ *Ibid.*, p. 21.

¹⁹ *Ibid.*, p. 38.

²⁰ Igor Strawinsky, *op. cit.*, p. 79.

²¹ Feliksas Bajoras. *Viskas yra muzika* (sud. G. Daunoravičienė), Vilnius, ArtSeria, 2002, p. 55.

²² Arnold Schoenberg, *op. cit.*, p. 132.

²³ Broniaus Kutavičiaus muzika. *Praeinantis laikas*, (sud. Inga Jasinskaitė-Jankauskienė), Vilnius, Versus aureus, 2008, p. 319.

²⁴ Feliksas Bajoras, *op. cit.*, p. 64.

²⁵ François-Bernard Mâche, *Musique, Mythe, Nature ou les dauphins d'Arion*, Paris, Klincksieck, 1991, p. 46.

²⁶ Muzika 1940–1960, *op. cit.*, p. 106.

²⁷ Broniaus Kutavičiaus muzika, *op. cit.*, p. 28.

²⁸ Feliksas Bajoras, *op. cit.*, p. 60.

²⁹ Igor Strawinsky, *op. cit.*, p. 81.

NEPRIKLAUSOMYBĖS BLOKADA*

Trečiasis ultimatumas

Kovo 31-ąją SSRS prezidentas Michailas Gorbačiovas vėl pakartojo reikalavimą, kad LR AT *nedelsiant atšauktų priimtus neteisėtus aktus*. Paskelbtas ir jo „Kreipimasis į Lietuvos TSR liaudį“:

„Kreipiuosi į jus sunkią šaliai valandą. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos š. m. kovo 11 d. nutarimai visus mus atvedė prie kritinės ribos. Dabartinė respublikos vadovybė bando staigiai nutraukti respublikos saitus su Tarybų Sąjunga, o jos pasirinkta vienpusiška ir ultimatyvių veiksmų taktika kelia grėsmę visos respublikos liaudies – lietuvių ir nelietuvių – normaliam gyvenimui bei saugumui ir kelia pavojų visai šaliai. Argi tai normalu, kai Konstitucijos pataisos, nulemiančios respublikos, jos liaudies gyvenimą, liečiančios visos šalies likimą, priimamos paskubom, be konsultacijų ir aptarimo, tiesiogine prasme, per vieną naktį.** [...] Bendrai paėmus, situacija ir pačioje respublikoje, ir aplink ją įgavo dramatišką pobūdį. Ir jei dabar nebus įsiklausyta į proto balsą, įvykiai visiems mums gali turėti sunkių pasekmių.“

Kovo 24-ąją Vilniuje pirmą kartą po Nepriklausomybės paskelbimo susirinko Baltijos Taryba, koordinavusi *Rahvarinne, Tautas Fronte* ir Sąjūdžio veiksmus. Aptarta, ką visiems kartu daryti, jeigu bus bandoma kelti neramumus, ieškant preteksto įvesti nepaprastajai padėčiai.

* Ištrauka iš spaudai rengiamos knygos „Nepriklausomybės blokada“. Tęsinys iš nr. 9.

** Po pusantrų dešimtmečio M. Gorbačiovo retoriką išgirdau jau iš lietuviškų lūpų, smerkiančių A. Kubiliaus vyriausybės mokesčių reformą, kuri buvo padaryta, staigiai gelbstint Lietuvą iš ekonominės krizės (aut. past.).

Ir latviams, ir estams, ir mums buvo svarbu sužinoti kokia padėtis kiekvienoje šalyje. Apie tai užsirašiau:

1990-03-24, šeštadienis. *Baltijos Taryba*

Su Dainiu Īvānsu, Latvijos Liaudies Fronto pirmininku, jo pavaduotoju Ivarsu Godmaniu, su Estijos Liaudies Fronto valdybos nariais Martu Tarmaku ir Kūllo Arjaku apsikeitėm informacija.

*Estai savo Aukščiausiojoje Taryboje negali skelbti nepriklausomybės, nes viskas surišta su Kongresu,*** be to, jų AT daug kolonistų.*

Latviai ruošiasi skelbti nepriklausomybę gegužės pradžioj. Latvijoje aišku, kad jų kelias bus lietuviškas, ir valdžia ateis į jų rankas. Tik jie neatkurs pirmosios, bet sukurs antrąją respubliką. [...] Latviai dar prieš rinkimus paėmė iš savo deputatų raštišką pasižadėjimą, kad AT sesijoje visais klausimais balsuos vieningai.

Baltijos Tarybos pareiškime buvo sakoma, kad visoje trijose Baltijos valstybėse ženklia persvara nugalėjo nepriklausomybės atkūrimo šalininkai ir kad bet kokie mėginimai nutraukti demokratinius ir parlamentinius procesus bus padaryti prieš Estijos, Latvijos ir Lietuvos tautų valią. Taip pat buvo pareikalauta, kad SSRS vyriausybė liautuši gąsdinusi karine jėga, dariusi spaudimą Lietuvai, kiršinusi jos piliečius, pažeidinėjusi Lietuvos įstatymus ir pradėtą tarpvalstybines derybas.

Tą šeštadienį Lietuvoje vyko savivaldybių rinkimai. Sąjūdžio remiami kandidatai nugalėjo tik didžiuosiuose miestuose. Rajonuose daugiau balsų gavo LKP atsto-

*** Estijos piliečių kongreso teisininkai tvirtino, esą Estijos SSR Aukščiausiosios Tarybos priimti nutarimai neturės juridinės galios, nes rinkimuose į ją dalyvavo ir ne Estijos piliečiai.

vai. Tiesą sakant, tie rinkimai buvo palikti savieigai, nes Aukščiausioji Taryba tuo metu visą dėmesį buvo sutelkusi į „susirašinėjamą“ su Maskva. Dedu kabutes, nes tai buvo ypatingas susirašinėjimas – Kremlius nė karto neatsakė į mūsų laiškus, tik vieną po kito siuntė ultimatumus.

Kaip ir reikėjo tikėtis, savivaldybių rinkimus Vilniaus ir Šalčininkų rajonuose vėl laimėjo LKP (SSKP) šalininkai. Netrukus tų rajonų tarybos paskelbė, kad lenkiški rajonai laikysis SSRS įstatymų.

Nesiliaujantys Kremliaus ultimatumai kėlė nerimą visam demokratiniam pasauliui. Dar tą pačią dieną, kai buvo išleistas Gorbačiovo įsakas, JAV prezidento George'o Busho atstovas spaudai padarė tokį pareiškimą:

„Lietuvos žmonės laisvai išreiškė savo ketinimą atkurti Lietuvos nepriklausomybę. Jungtinės Amerikos Valstijos visada palaikė Pabaltijo tautų teisę į taikų apsisprendimą. Jungtinės Amerikos Valstijos pažymi, kad Lietuvos vyriausybė išreiškė savo pasirengimą atsižvelgti per derybas į visus teisėtus Sovietų Sąjungos interesus, tarp jų ir ekonominius.

Rytojaus dieną JAV Senatas vienbalsiai priėmė rezoliuciją, aiškiai siūlančią tiek prezidentui Michailui Gorbačioviui, tiek kitiems sovietų vadams suprasti, kad jėgos naudojimas prieš Lietuvos žmones turės rimtų pasekmių Amerikos santykiams su Sovietų Sąjunga. Bushas tomis dienomis pareiškė, kad JAV palaiko Lietuvos teisę apsispręsti ir pasmerkė SSRS mėginimus jai grasinti. JAV gynybos sekretorius Robertas Cheyne'is pridūrė, kad SSRS turi sustabdyti bet kokias karines akcijas Lietuvoje.

Kovo 28-ąją į Maskvą atskrido JAV senatorius Edwardas Kennedy. Įtakingas politikas pareiškė, kad JAV ir SSRS santykiai pablogės, jei Lietuvoje sovietai panaudos karinę jėgą. Tą patį pakartojo ir JAV valstybės sekretorius Jamesas Bakeris, susitikęs su SSRS užsienio reikalų ministru Eduardu Ševardnadze. Sovietų kariškių veiksmus pasmerkė Norvegijos premjeras. Kovo 30-ąją Bushas, pasitaręs su Kongreso vadovais, pareiškė susirūpinimą dėl SSRS kariuomenės veiksmų Lietuvoje. Net Danijos kompartijos vykdomasis komitetas pareiškė, kad danų komunistai remia Lietuvos teisę laisvai apsispręsti. Čekoslovakijos prezidentas Václavas Havelas nusiuntė telegramas Vytautui Landsbergiui ir Michailui Gorbačioviui,

siūlydamasis tarpininkauti tarpvalstybinėse derybose. Islandijos vyriausybė pasiūlė, kad derybos tarp Lietuvos ir SSRS vyktų Reikjavike. *Solidarność* lyderis Lechas Wałęsa pasiuntė Gorbačioviui telegramą, smerkiančią okupacinės kariuomenės siautėjimus Lietuvoje.

Popiežius Jonas Paulius II kreipėsi į visus pasaulio katalikus, prašydamas juos melstis, kad Lietuvos reikalai išsispręstų taikiai ir teisingai.

Sovietų Sąjungoje pirmąjį mitingą, pritariantį Lietuvos nepriklausomybės siekiui, surengė Ukraina – kovo 21-ąją Lvove susirinko apie dešimt tūkstančių žmonių, kad pasmerktų Kremliaus ultimatumus. *Rucho*, apimančio visą Ukrainą, Didžioji taryba viešai rėmė Lietuvos pastangas atkurti savo nepriklausomybę. Ukrainoje palaikyti Lietuvos susirinkdavo vis daugiau žmonių. Kovo 31-ąją Lvove į mitingą atėjo apie trisdešimt tūkstančių, Kijeve – dvidešimt tūkstančių žmonių. Tūkstantiniai mitingai įvyko Donecke, Ternopolyje, Ivanofrankovske, dar keliolikoje miestų. Didžiulis mitingas Lietuvai paremti įvyko Gruzijoje, Tbilisyje. Tokios palaikymo akcijos darėsi vis gausesnės. Armėnijos bendranacionalinio judėjimo surengtame mitinge Jerevane dalyvavo šimtas tūkstančių žmonių, reikalaujanti, kad SSRS nesikištų į Lietuvos vidaus reikalus.

Po antro ir trečio ultimatumo tapo aišku, kad SSRS vyriausybė neapsiribos žodiniais pagrūmojimais, iš malūnsparnių barstomais lapeliais su pagąsdinimais, o bandys maištaujančią Lietuvą paklupdyti karine jėga.

Nekreipdama dėmesio į mitingus, kurie vyko daugelyje Sovietų Sąjungos miestų, kariuomenė elgėsi vis įžūliau ir agresyviau. Kovo 22-ąją užgrobė LKP Vilniaus miesto komiteto pastatą Gedimino prospekte, kovo 23-iąją, kai buvo paskelbtas trečias SSRS ultimatumas, desantininkai Marijampolėje, sumušę pedagoginės mokyklos mokytoją, iš karinio mokymo kabineto rekvizavo mokomuosius ginklus. Kovo 25-ąją buvo užimta: Vilniuje – Aukštoji partinė mokykla, Kaune – Politinio švietimo namai, Zarasuose – LKP rajono komitetas. Kovo 27-ąją auštant iš Naujosios Vilnios psichiatrinės ligoninės desantininkai pagrobė jaunuolius, kurie ten slapstėsi, pasitraukę iš sovietinės armijos. Atrodo, tai buvo tik tokių grobimų pradžia, nes SSRS ginkluotųjų

pajėgų štabo viršininkas generolas Michailas Moisejevas šifruotėje, kuri rasta po 1991 m. rugpjūčio pučo, rašė:

„Naktį iš 1990 m. kovo 26 į 27 d., aktyviai veikiant 7-osios oro desanto divizijos paieškos grupėms, sulaikyti 23 dezertyrai psichiatrinėse ligoninėse ir kitose kariškiams neprieinamose vietose. Šis pavyzdys yra gerai organizuotų, tikslingų ir ryžtingų veiksmų, kuriuos atliko specialiai sudarytos ir apmokytos paieškos grupės, rezultatas. Įsakau sudaryti visuose junginiuose tokias paieškos grupes iš gabių kareivių ir karininkų bei jas ekipuoti. Apmokyti jas sumaniai veikti, esant vietos gyventojų priešiškomis armijai ir nacionalistinėms nuotaikoms.“

Tą pačią naktį iš penktadienio į šeštadienį, kai buvo pagrobti jaunuoliai, besislapstantys nuo tarnybos okupacinėje kariuomenėje, desantininkai užėmė LKP CK pastatą. Pirmadienį buvo užgrobtas LKP CK partinis archyvas. Maskva visą laiką vaizdavo, kad pastatus užiminėja tik vidaus daliniai, pabrėždama, kad tai esąs SSRS vidaus reikalas, todėl desantininkus dažnai perrengdavo milicininkais.

Aukšti SSKP CK pareigūnai, atvykę iš Maskvos kovo 31-ąją, LKP CK pirmajam sekretoriui Algirdui Brazauskui paaiškino, kad šitaip vykdomas SSKP CK politinio biuro nutarimas „Dėl priemonių SSKP nuosavybei Lietuvos SSR teritorijoje ginti“. Tą pačią dieną buvo užimtas prokuratūros pastatas, Partijos istorijos institutas ir LKP CK garažas. Be to, SSRS generalinio prokuroro pirmasis pavaduotojas pareiškė, kad AT paskirtas Lietuvos Respublikos generalinis prokuroras Artūras Paulauskas nušalinamas nuo pareigų, vietoj jo skiriamas naujas prokuroras, beje, lietuviška pavarde *Pe-trauskas*, atvežtas iš Rygos karinės prokuratūros.

Lietuva, nepaisydama Kremliaus pastangų, vis intensyviau pastiprinamų kariuomenės veiksmais, vis tiek ir toliau laikė save valstybe. Kovo 30-ąją Vilniaus oro uoste buvo išrašyta pirmoji Lietuvos viza. Ją gavo korespondentas iš Didžiosios Britanijos Edwardas Lucasas. Tą pačią dieną Varšuvoje Lenkijos užsienio reikalų ministras priėmė Algirdą Saudargą, vos prieš savaitę paskirtą Lietuvos užsienio reikalų ministru.

Sovietai nutarė atkirsti Lietuvos AT nuo informacijos, taigi kovo 31-ąją SSRS vidaus kariuomenė Vilniuje

užėmė Spaudos rūmus, o juos saugojusius Sąjūdžio žalia-raiščius uždarė pastato rūsyje. Balandžio 2-ąją į Spaudos rūmus atvyko SSKP CK atstovai. Pareiškė, kad pastatas su visa įranga priklauso jiems, pareikalavo nebespausdinti *Atgimimo*, *Soglasije*, *Gimtojo krašto*, *Echo Litvy*, *Kurjer Wilenski*, *Respublikos*, įsileisti LKP (SSKP) laikraščius. Tačiau spaustuvės darbuotojai savo susirinkime nutarė, kad prieš Lietuvą nukreiptos propagandos netiražuos ir vykdys tik Lietuvos AT nurodymus. Balandžio 4-ąją šimtai vilniečių susirinko prie Spaudos rūmų, reikalaudami, kad vidaus kariuomenė išsinešdintų iš pastato. Anksty balandžio 8-osios rytą Spaudos rūmus apsupo desantininkai. Po pietų, atvykus LKP CK pirmajam sekretoriui Brazauskui, vidaus reikalų ministrui Marijonui Misiukoniui ir SSRS liaudies deputatui Jurijui Afanasjevui, kuris tuo metu buvo Vilniuje, kariškiai pasišalino. Toks staigus, sovietų desantininkams visiškai nebūdingas atsitraukimas sukėlė įtarimų. Rytojaus dieną užsirašiau:

1990-04-09, pirmadienis. Sąjūdžio deputatų klubo pasitarimas

Svarstoma politinė padėtis, Misiukonio elgesys, situacija VRM.

Kokius burtažodžius vakar pasakė Misiukonis su Brazausku, kad per minutę išvažiavo visi kareiviai nuo Spaudos rūmų?

O gal nė nereikėjo jokio burtažodžio? Užteko žodinio įsakymo. Sąjūdžio deputatai, ko gero, užmiršo, kad Brazauskas tuo metu turėjo generolo rangą, buvo SSRS ginkluotųjų pajėgų Pabaltijo karinės tarybos narys, o Afanasjevas – SSKP CK narys. Gal irgi generolas. Tiesa, netrukus paaiškėjo, kad desantininkų atsitraukimas laikinas. SSRS buvo ir aukštesnių už generolus – maršalų. Balandžio 11-ąją kareiviai sustabdė nepriklausomų Lietuvos laikraščių spausdinimą. Tarp kitko, *Tiesa* ir *Lietuvos rytas* buvo spausdinami toliau. Spaustuvės darbuotojai jau anksčiau atsisakė spausdinti tiek Maskvoje leidžiamų dienraščių, skirtų Lietuvai, tiražus, tiek laikraštį *Tarybų Lietuva*, tad po Kovo 11-osios „platformininkams“ teko jį leisti Minske. Sąjūdžio laikraščiai ir persivadinę LKP CK „organai“ perėjo į daugiau žurnalams skirtą spaustuvę Maironio gatvėje. Balandžio 20-ąją desantininkai užėmė ir ją. Užgrobdami spaustuvę, kareiviai žiauriai

sumušė AT deputatą, Krašto apsaugos ir vidaus reikalų komisijos pirmininką Zigmą Vaišvilą.

Naujas Kremliaus ultimatumas buvo toks grėsmingas, kad nutarėme dar kartą parodyti – Aukščiausiosios Tarybos vykdomą nepriklausomybės politiką palaiko visa Lietuva. Į mitingą Vingio parke susirinko apie tris šimtus tūkstančių žmonių, ko gero, netgi daugiau negu 1988-ųjų vasarą. Tada užsirašiau:

1990-04-07, šeštadienis. Mitingas Vingio parke

Žemai skraidė sraigtasparniai, mėtydami lapelius su Gorbačiovo kreipimusi į „Lietuvos krašto žmones“. Buvau su šeimyna, pirmą kartą ne tribūnoj, o nuo žemės viskas atrodo kitaip.

Tarp kitko, tądien SSRS AT priėmė įstatymą, pagal kurį galima išstoti iš Sovietų Sąjungos. Kaip tada buvo juokaujama, pagrindinė laisvės sąlyga – sunėšioti geležines kurpes.

BLOKADA

Didysis Penktadienis

Buvo 1990-ųjų Didžioji Savaitė. Lietuvos Respublika gyvavo jau visą mėnesį. Aukščiausioji Taryba atmetė visus tris Maskvos ultimatumus, reikalaujančius panaikinti Kovo 11-osios Aktą ir grįžti į SSRS Konstitucijos apibrėžtus rėmus. Nepaisant to, kad į Lietuvą buvo atskraidinta tūkstančiai desantininkų, kurie grobė žmones ir užiminėjo pastatus įvairiuose miestuose, nepriklausomybininkai neketino pasiduoti. Gamyklos dirbo, autobusai važinėjo, prekių pasiūla, nors ir menka, parduotuvėse nesikeitė. *Jedinstvo* sušaukė kelis mitingus, nukreiptus prieš lietuvių laisvės siekį, tačiau surengti visuotinio streiko nepavyko. Parlamentas toliau leido įstatymus, teisiškai vis labiau atidalijančius Lietuvą nuo Sovietų Sąjungos. Balandžio 5-ąją, baigusi formuoti naują vyriausybę, AT išleido potvarkį, įpareigojantį visas įstaigas, kad sovietų kariniams komisariatams neteiktų jaunuolių sąrašų.

Per tą šalies nepriklausomybės *de jure* mėnesį Maskva, matyt, suprato, kad grasinimais Lietuvos įveikti nepavyks. Balandžio 9-ąją SSRS prezidento taryba, ku-

riai pirmininkavo Gorbačiovas, nusprendė imtis, kaip pagrūmota trečiame ultimatumе, *efektyvių ekonominio, politinio ir administracinio pobūdžio priemonių*. Dar po keturių dienų, balandžio 13-ąją, Gorbačiovas ir SSRS ministrų tarybos pirmininkas Nikolajus Ryžkovas paskelbė ketvirtą ultimatumą *Lietuvos TSR Aukščiausiajai Tarybai*. *Pravdoje* ir *Tiesoje* jis buvo išspausdintas Didįjį Šeštadienį. Pirmajame *Tiesos* puslapyje ultimatumas įdėtas greta fotografijos su margučių lėkšte. Štai jo tekstas:

„Lietuvos TSR vadovybės dirbtinai ir neteisėtai sukurta Respublikos padėties sąjunginėje valstybėje problema vis labiau susimezga į kietą mazgą, įgauna politinės aklaivietės pobūdį. Nors aukščiausi TSRS valstybinės valdžios organai ėmėsi konstruktyvių ir apgalvotų priemonių, kuriuos galėtų Lietuvos TSR suvereniteto stiprinimo problemą įstatyti į konstitucines vėžes, Respublikos vadovybė priima vis naujus įstatyminius aktus ir nutarimus, kurie Lietuvos TSR priešpriešina kitoms respublikoms ir visai Tarybų Sąjungai. Pavyzdžiui, balandžio 5 d, priimtas įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos piliečio pažymėjimo“, diskriminuojantis Tarybų Sąjungos piliečius, norinčius gyventi, ir sutinkamai su konstitucine tvarka ir TSRS įstatymais. Labai šiurkštus TSRS visuotinės karinės prievolės įstatymo pažeidimas yra Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos nutarimas, kuriuo Respublikoje nutraukiama veikla vykdančią pavasarinį piliečių šaukimą į tikrąją karinę tarnybą. Nepaisydama TSRS Ministrų Tarybos nutarimo „Dėl priemonių TSKP nuosavybei apginti Lietuvos TSR teritorijoje“, Respublikos valdžia neteisėtai mėgina pasisavinti šią nuosavybę. Tokie veiksmai, kurių sąrašą būtų galima tęsti, toliau negali būti toleruojami. Jais siekiama pakirsti politinį bei socialinį-ekonominį stabilumą šalyje, jie daro žalą joje vykstantiems demokratiniais procesams, gerokai apriboja Tarybų Sąjungos piliečių teises. Kitos sąjunginės respublikos pagrįstai kelia klausimą – kodėl jos turi, darydamos žalą savo poreikiams, toliau tiekti Lietuvai produkciją, kai jos vadovaujantys organai tęsia antikonstitucinius veiksmus, ignoruoja bendro liaudies ūkio komplekso ir šalies piliečių teisėtus interesus. Susidariusioje situacijoje mes turime padaryti tokį išpėjimą: jeigu per dvi dienas Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba ir Ministrų Taryba neatšauks savo aukščiau minėtų nutarimų, tai

bus duoti nurodymai nebetiekti į Lietuvos TSR iš kitų sąjunginių respublikų tos produkcijos, kuri realizuojama užsienio rinkoje laisvai konvertuojama valiuta. Mes už tai, kad nereikėtų taikyti šios priemonės, bet tai dabar visiškai priklauso nuo Lietuvos TSR vadovybės. Kartu dar kartą patvirtiname, jog mes laukiame, kad Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba ir Ministrų Taryba priimtų nutarimus, kuriais būtų atstatyta Respublikos padėtis, kuri buvo 1990 metų kovo 10 dieną. Tai leistų neatidėliojant apsvarstyti visą klausimų kompleksą.“

Šis Gorbačiovo ir Ryžkovo laiškas datuotas 1990 m. balandžio 13 d. Tai buvo Didysis Penktadienis. Prieš keletą dešimtmečių SSRS vadovai, ypač mėgstantys simbolinius gestus, įsakymą deginti Lietuvos kaimus, žudyti žmones duodavo per Kūčias, o dabar Kremlius šv. Velykų išvakarėse tik pagrasino užsukti kranelius. Ačiū Dievui, laikai keičiasi...

Antradienį Aukščiausioji Taryba susirinko į posėdį, kuriame buvo svarstoma, kaip atsakyti į ketvirtą SSRS ultimatumą. Po Vytauto Landsbergio kalbos, kurioje jis apžvelgė mėnesio, praėjusio po Kovo 11-osios, įvykius ir aptarė galimus atsakymo Gorbačioviui ir Ryžkoviui variantus, prasidėjo diskusija, trukusi dvi dienas. Pirmosios dienos ginčų esmę perteikiu pagal savo užrašus:

1990-04-17, antradienis. AT posėdis

Stankevičius pristato laiško Gorbiui apmatius – siūloma grįžti prie 1939 m. sutarties su SSRS. Plečkaitis irgi siūlo remtis 1939 m. sutartimi. Varanauskas pataria remtis ja atsargiai. Malkevičius aiškina, kad energetinė blokada sunkiai įmanoma. Gudaitis pasisako už minkštutę sutartį su Sovietų Sąjunga. Žalys siūlo, kad išplėstą laiško variantą Landsbergis pats nuvežtų į Maskvą. [...] Aš. Pasakius „a“, reikia sakyti „b“ ir „c“, o ne „b“, „v“, „g“, „d“, pereinant prie graždankos (rusų abėcėlės). [...] Beriozovas gąsdina prezidentiniu valdymu, ekonomine blokada. [...] Bičkauskas – konservatyviaisiais SSRS sluoksniais. Siūlo priimti tokį nutarimą: konsultacijų periodu sustabdyti Kovo 11-osios Akto realizavimą. Pirožkovas nesutinka su radikaliu atsiskyrimu nuo SSRS, kurį siūliau. Gąsdina atominė elektrine. Juršenas: AT padarė šiurkščių klaidų. [...] Antanavičius. Ar labai teigiamas bus Lietuvos paveikslas, jei sukelsim pasaulinę suirutę? Kaip Serbija

1914-aisiais. Vaišvila. Vieni remia Kovo 11-osios sprendimus, kiti jais abejoja. O gąsdinti – nedora. [...] Stankevičius nusileidžia nuo 1939 m. iki 1920 m. sutarties.

Svarstymą nutarta perkelti į rytdieną.

Tos dienos diskusijose kalbėjo dvidešimt deputatų, rytojaus dieną pasisakė dar šešiolika. Tiesa, naujų minčių išsakyta nedaug. Opozicija skubino nusileisti Maskvai, ieškoti kompromisų ir pereiti prie realistinės politikos. Cituoju oficialią AT stenogramą:

D. Morkūnas. Penkias savaites mes vykdėme vieną politiką. [...] Nepriklausomybė visa ir dabar pat! Tačiau į mūsų tiesą, priimamus įstatymus, nutarimus, deklaracijas ir notas, dedamus ant vienos svarstyklių pusės, Maskva atsako savo tiesos argumentais, ne kiek ne lengvesniais, pavyzdžiui, desantininkais ir pan. Taip ir krauname kiekvienas savo argumentus, svarstyklės pašėlusiai svyruoja. [...] Turbūt tai tikrai ne visiškai realistinė politika.

Daugelis deputatų jau sutiko, kad reikia priimti Egidijaus Bičkausko pasiūlymą – atsakant į grasinimus, kad bus įvesta ekonominė blokada, pažadėti Kremliui: kol vyks konsultacijos dėl derybų, sustabdysime Kovo 11-osios Akto realizavimą. Gal Maskva pagaliau sutiks su mumis derėtis? Tad balandžio 18-ąją AT deputatai vieningai balsavo už nutarimą „Dėl Lietuvos Respublikos ir Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos santykių plėtojimo“:

„Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, patvirtindama savo ištikimybę 1990 m. kovo 11 d. aktams ir nuosekliai siekdama Lietuvos Respublikos nepriklausomybės įtvirtinimo, būdama įsitikinusi, kad tik dialogo būdu galima rasti Tarybų Sąjungai ir Lietuvai priimtinius sprendimus, n u t a r i a: 1. Preliminarių parlamentinių konsultacijų tarp Lietuvos ir TSRS, jeigu jos prasidėtų, laikotarpiu iki 1990 m. gegužės 1 d. nepriimti naujų politinių įstatyminių aktų. 2. Kviesti Tarybų Sąjungą, kad ji atsakytų bet kurios, taip pat ir ekonominės, prievartos prieš Lietuvos Respubliką ir jos piliečius. 3. Siūlyti Tarybų Sąjungai pradėti konsultacijas dėl derybų su Lietuvos Respublikos įgaliotąja delegacija. 4. Pasiūsti į Tarybų Sąjungą konsultacijoms dėl derybų sąlygų Lietuvos Respublikos įgaliotąją delegaciją, vadovaujamą Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pava-

duotojo Broniaus Kuzmicko. 5. Raginti Lietuvos ūkinės organizacijos ir piliečius jau dabar nusiteikti griežtai visų išteklių ekonomijai ir dvasinei ištvermei.“

Taigi, šiame nutarime nebuvo nė kalbos apie Lietuvos sugrįžimą į 1990 m. kovo 10 d. teisinę padėtį, kaip reikalavo Kremlius. Nebuvo ir pažadų vėl tapti LSSR. Lietuva nepriėmė ir ketvirto Sovietų Sąjungos ultimatumo.

Trys antiblokadinės komisijos

Būsiu tikslus – tą patį balandžio mėn. 18 d. vakarą, 21 val. 25 min., praslinkus vos kelioms valandoms po to, kai Aukščiausioji Taryba balsavo už nutarimą, kurio preambulėje dar kartą deklaruota ištikimybė Kovo 11-ajai, Maskva nutraukė naftos tiekimą į Mažeikius Družbos vamzdynu. Prasidėjo ekonominė blokada, kuri, Kremliaus nuomone, turėjo trukti, kol Lietuva atšauks Kovo 11-osios Aktą ir sugrįš į SSRS pavaldumą.

Ministrė Pirmininkė buvo išvykusi į Skandinaviją ieškoti alternatyvių energijos šaltinių, nes blokados grėsmė jau senokai kybojo Lietuvai virš galvos. Tokią galimybę numatėme dar prieš kovo 11-ąją. Balandžio 20-osios AT posėdyje premjerės pavaduotojas Brazauskas pranešė, kad Vyriausybė sudariusi komisiją, kuri apsvarstė, kas bus opiausia per ekonominę blokadą. Pavyzdžiui, benzino išteklių, nustačius taupius režimus atskiroms transporto grupėms, komisijos vertinimu, turime vienam mėnesiui. Dėl elektros – Ignalinos atominė elektrinė remontuojama, o Elektrėnams kuro užteksią dvylikai parų. Dujų gaunama 16 proc. įprastinio kiekio. Brazauskas kalbėjo ir apie pirmuosius žaliavų ir detalių tiekimo Lietuvos pramonei apribojimus. Baigė savo kalbą taip (cituoju pagal oficialią stenogramą):

A. M. Brazauskas. *Todėl aš norėčiau pasiūlyti Aukščiausiajai Tarybai, deputatams labai rimtai apsvarstyti štai šitą esamą padėtį ir labai rimtai pagalvoti apie galimus naujus papildomus politinius sprendimus, kurie mus ištrauktų iš šitos aklavietės, kurioje mes šiandien esame atsidūrę.*

Sąjūdžio deputatai iškart pastebėjo, kad Brazauskas, visą laiką nesutikęs su AT įvykdytu staigiu nepriklausomybės paskelbimu, dabar, sulaukęs ryžtingos Maskvos

reakcijos, nutarė, kad AT dauguma pritaris jo siūlomai *step by step* politikai.

A. Januška. *Jūs pavadinate dabartinę situaciją egzistencija, kurią galima pratęsti dar šiek tiek. [...] Pasakėt, kad mes turime priimti politinį sprendimą, kuris pasuktų mus į šviesų nepriklausomybės kelią. Jūs taip pasakėt?*

A. M. Brazauskas. *Taip.*

A. Januška. *Kokį politinį sprendimą reikėtų dabar...*

A. M. Brazauskas. *Aš patarčiau visus tuos tris klausimus, kuriuos iškėlė Sąjungos vadovai kovo 13 dienos pareiškime (na, vienas labai didelis klausimas, du yra visai maži klausimėliai), reikėtų iš naujo aptarti Aukščiausiojoje Taryboje.*

Daugelis deputatų, užduodami klausimus Brazauskui, bandė sužinoti, kokias konkrečiai nuolaidas jis siūlo Maskvai. Diskusijose apie priemones, kurių reikėtų imtis blokados sąlygomis, tądien pasisakė dvidešimt du deputatai.

Maskvoje leidžiamų dienraščių korespondentai akylai stebėjo AT diskusijas. Štai ką sekmadienį rašė *Komsomolskaja pravda*:

„Padėtis Lietuvos liaudies ūkyje artėja prie kritinės ribos – taip keliais žodžiais galima perteikti respublikos premjero pavaduotojo A. Brazausko pranešimo atnaujinusios darbą Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos sesijoje esmę. Jis pranešė, kad nutraukus naftos tiekimą Lietuvai, o taip pat žymiai sumažinus gamtinių dujų ir kitų materialinių išteklių tiekimą, jau po kelių dienų kai kurioms pramonės įmonėms teks nutraukti darbą. Premjero pavaduotojas [...] išreiškė nuomonę, kad „išeiti iš aklavietės įmanoma tik radus politinius sprendimus“. Po to prasidėjo aštri diskusija. Dauguma kalbėtojų pasisakė, esą „blokados organizatoriams nepavyks parklupdyti Lietuvos“. [...] Kai kurie deputatai išreiškė nuomonę, kad „būtina ieškoti kompromisų“.

Atrodo, laikai iš tikrųjų buvo pasikeitę. Užuot ėmus ir išvaikius maištingąjį parlamentą, reikėjo daugmaž objektyviai referuoti visai Sovietijai, apie ką diskutuoja Lietuvos AT.

Pirmadienį posėdžiavo AT antiblokadinė komisija (buvo ir tokia). Pacituosiu savo užrašus:

1990-04-23. AT antiblokadinės komisijos posėdis

Šerkšnys. *Reikia skubiai paruošti ypatingos padėties įstatymą. Terleckas. Banko grupė siūlo tokią ekonominės bloka-*

dos fondo formą: kaupiti grynus pinigus tose savivaldybėse, kurios turi seifus. Įmonės gali turėti savo blokadų fondus. [...] Šerksnys. Čia pateikta daug pasiūlymų. Reikia išleisti įstatymą, kad įvedama ypatinga ekonominė padėtis.

Bendros mintys. Visiškai nutrauktas tiekimas iš SSRS. Ar reaguojam aktyviai, ar pasyviai? Būtinai taupymo režimas. Gal įvesti korteles? Reikia pabandyti iškelti bylą Sovietų Sąjungai Hagos tribunole. Nutarta kaupiti idėjas, kurios padėtų atlaikyti blokadą.

Pirmajame AT komisijos posėdyje konstatavome, kad Sovietų Sąjunga, įvesdama blokadą, paskelbė Lietuvai karą. Kol kas ekonominį, tačiau jo pasekmes įmanoma nugalėti, tik įvedant apribojimus ir griežtą drausmę. Skubiai pradėjome rengti Ypatingos ekonominės padėties įstatymą, kuriuo reikėjo reglamentuoti priemones, padėsiančias įveikti blokadą.

Trečiadienį AT posėdyje už tą įstatymą jau buvo balsuojama. Tiesa, dabar jis vadinosi: „Dėl laikinųjų priemonių TSRS vykdomos ekonominės blokados sąlygomis“. Numatyta suteikti Vyriausybei teisę keisti įmonių gamybos ir produkcijos tiekimo planus, atleisti jas nuo sankcijų už sutarčių nevykdymą, apriboti darbuotojų atleidimą iš darbo, teikti materialinę paramą asmenims, nukentėjusiems nuo blokados, centralizuotai panaudoti materialinius ir finansinius resursus, normuoti būtiniausių prekių pardavimą (prireikus įvesti korteles), skirti vyriausybės įgaliotinius savivaldybėse, įmonėse ir organizacijose, uždrausti be Vyriausybės leidimo išvežti produkciją ir žaliavas, griežtai bausti už neteisėtą prekybą benzinu ir tepalais.

Valstybinę komisiją, kuri turėjo parengti ir vykdyti priešblokadinių priemonių planą, AT patvirtino antradienį. Trečiadienį susirinkome (buvau į ją išrinktas) pirmojo posėdžio. Posėdžiaudavome vos ne kasdien. Tarp savo popierių radau antrojo posėdžio, įvykusio balandžio 26 d., oficialų protokolą, iš kurio matyti, kad ypač stengtasi pralaužti Lietuvos izoliaciją. Kai kurias to protokolo pastraipas pacituosiu:

I. Dėl Lietuvos–Lenkijos geležinkelio atstatymo [...] 2. Pavesti Vilniaus geležinkelio apygardai (A. Kliorei) nedelsiant užmegzti ryšį su Lenkijos Respublikos geležinkelio atstovais dėl eismo atidarymo tarp Lietuvos ir Lenkijos

pasienio stočių. [...] III. Dėl padėties pasirengiant priimti naftos produktus Klaipėdos naftos produktų tiekimo eksportui įmonėje iš tanklaivių [...] 2. Atsižvelgiant į susidariusią ypatingąją situaciją, aprūpinant Lietuvos Respublikos ūkį naftos produktais, įpareigoti Energetikos ministeriją atlikti Klaipėdos naftos produktų tiekimo eksportui įmonėje būtinus remonto darbus, kurių tikslas – nuo š. m. gegužės 14 d. vartotojams patiekti 1,5 tūkst. tonų, o nuo š. m. birželio 1 d. – iki 11 tūkst. tonų šviesių naftos produktų per parą.

Taip jau susiklostė, kad, be Valstybinės antiblokadinės komisijos, atskiras komisijas sudarė ir Aukščiausioji Taryba, ir Vyriausybė. Tiesa, ministrų kabineto komisija, sudaryta iškart, kai prasidėjo blokada, vadinosi taip, tarsi jokios blokados apskritai nebūtų – „Komisija Respublikos ūkio aprūpinimui kuru ir kitais energetiniais ištekliais koordinuoti“. Gal todėl, kad Maskva visą laiką neigė įvedusi blokadą, – esą tai Lietuvos išsigalvojimas?

Vyriausybės sudarytos komisijos posėdžiuose kartais dalyvaudavo ir AT deputatai. Kai ką užsirašiau:

1990-05-03, ketvirtadienis. MT antiblokadinės komisijos posėdis

Brazauskas piestu stojasi prieš mėsos ir sūrių tiekimo Sovietų Sąjungai sumažinimą. Uoka aiškina, kad už dešras Rusijoje žmonės nuvers bet kokią valdžią. Brazauskas. Mes gauname tik 10 procentų metalo. Ašmontas sako, kad Mažeikius galima greitai sutvarkyti naftos priėmimui.

Vyriausybės sudarytos komisijos nariai tvirtino, kad AT deputatai pernelyg radikalūs ir visiškai neišmano ekonomikos. O tie savo ruožtu kaltino ministrų kabinetą nuolaidžiuoju Maskvai. Tik po aštrių ginčų, galima sakyti, privertėme Vyriausybę bent dešimčia procentų sumažinti mėsos ir sūrių tiekimą Sovietų Sąjungai [matyt, tą ir turi omenyje Viktoras Uspaskichas, ironizuodamas: „mes nidosim rusams mėsos ir pieno“, esą gąsdinęs Landsbergis, o dabar štai patys rusai neima nei to, nei ano. Kokia dabartinės „blokadų“ motyvacija, oligarchas iš Kėdainių turbūt numano ypač gerai, – red.].

Pamenu, per vieną Valstybinės antiblokadinės komisijos posėdį paklausiau tuometinį susisiekimo ministrą, ar geležinkelininkai jau pradėjo kloti europinę vėžę. Jis pažvelgė į mane kaip į pamišėlį – lyg nebūtų svarbesnių

darbų! Kadaisė Rusija, tiesdama geležinkelius, specialiai pasidarė platesnę vėžę, kad Europa negalėtų jos užpulti traukiniais. Ši neužpuolė, bet platesnė vėžė liko. Lietuvoje buvusią rusišką vėžę vokiečiai, okupavę kraštą Pirmojo pasaulinio karo metais, perkalė į europinę. Tiesa, po Vasario 16-osios Lietuvos valdininkų požiūris į šalies nepriklausomybę buvo visai kitoks negu po Kovo 11-osios. Rusija statė Lietuvos teritorijoje geležinkelius, kurdama savo šalies infrastruktūrą, Vokietija juos perdarė, kad tiktų jos reikmėms. Tapusi savarankiška valstybe, Lietuva iškart nutiesė europinės vėžės bėgius iš Marijampolės į Šeštokus ir nuo Šiaulių iki Klaipėdos, su jau esamais magistraliniais keliais sujungdama visą šalį į vieną tinklą. Buvo galvojama ne apie tai, kaip greitai viskas atsipirks ir kiek kam „nubyrės“, o apie tai, kas reikalingiausia šaliai. Toks valstybinis požiūris gyvavo tol, kol gyvavo nepriklausoma Lietuva. Pavyzdžiui, mažai kam žinoma, kad, atgavusi Vilnių, Lietuva jau 1940-aisiais buvo pradėjusi statyti autostradą į jį iš Kauno.

Taigi, rusai, po Antrojo pasaulinio karo vėl okupavę Lietuvą, turėjo ką praplatinti. Negi lauks Trečiojo pasaulinio karo? Tarp kitko, Kinijoje nutiesta ne rusiška, o europinė vėžė.

Vėžę praplatinti nėra sunku. Sunkiau pakeisti susiaurėjusią mąstyseną. Atrodo, daug kam vis dar labai sunku galvoti ne vien apie šiandieną, bet ir apie valstybės ateitį. Gal vis dar priklausome ekonominei erdvei su rusiška vėžė? Ar tikrai reikia laukti Europos Sąjungos pinigų, kad tą vėžę pakeistume?

Aršiausi ginčai kildavo, svarstant, ar turėtume tik kęsti blokados vargus, ar vertėtų stengtis atremti blokadą, naudojant savo turimus svertus. O jų buvo ne taip ir mažai. Jau minėjau maisto produktus. Bet turėjome ir daugiau gana galingų ginklų. Vilniaus „Kuro aparatūros“ gamykla komplektuojančiomis detalėmis aprūpindavo daugelį SSRS gamyklų, o sustabdžius, pavyzdžiui, Panevėžio autokompresorių gamyklą, būtų sustojusi visa SSRS automobilių ir traktorių pramonė...

Tai, ko gero, ir buvo pagrindinis ginčų tarp AT ir MT komisijų objektas – deputatai šiam ekonominiam karui siūlė taikyti puolamąją taktiką, o Vyriausybės atstovai reikalavo negadinti santykių su Maskva ir bandė vykdyti

įsipareigojimus „centrui“. Atrodo, jie neįstengė suprasti, kad tie santykiai nepataisomai sugadinti jau Kovo 11-ąją. Įvesdamas blokadą, Kremlius pats parodė, kad laiko mus atskira valstybe, bet Lietuvos Respublikos vyriausybė vis dar klausė Sovietų Sąjungos įsakymų.

Tada viską mačiau arba juodai, arba baltai. Nepaisant ginčų su vyriausybine komisija dėl pernelyg pasyvaus, kaip mums tada atrodė, pasipriešinimo, ji pradėjo veikti iškart, vos Maskva paskelbė blokadą, ir per dvi paras buvo įvestas racionalus taupymo režimas autotransporte ir gamyboje. MT sudaryta komisija rinkdavosi vos ne du kartus per dieną. Strateginius klausimus sprendusi Valstybinė komisija posėdžiavo rečiau. Jau per pirmuosius posėdžius, kai paaiškėjo, kad naftos tiekimas *Družbos* vamzdynu nutrauktas, bandyta apsirūpinti nafta iš Skandinavijos ar iš kitur, atvežant ją tanklaiviais. Tam reikėjo pasiruošti priimti naftą Klaipėdoje ir – iš geležinkelio sąstatų – Mažeikiuose, pastatant estakadas.

Tačiau tai buvo ateities planai. Kol kas reikėjo atlaikyti ekonominę blokadą.

Blokados kasdienybė

Balandžio 25 d. vienoje iš centrinių Maskvos aikščių susidegino Ežerėlio, esančio netoli Kauno, gyventojas Stanislovas Žemaitis. Atsisveikinimo laiške žmonai jis rašė, kad blokada ir rusų desantininkai, užplūdę Kauno gatves, atėmė norą gyventi. Po penkių dienų Žemaičio palaikai buvo atvežti į Vilnių, Katedros aikštėje atsisveikinti su veiloniu susirinko dvidešimt tūkstančių žmonių.

Blokados gniaužtai veržė vis labiau. Jau ėmė trūkti kai kurių produktų. Visos trys antiblokadinės komisijos svarstė, ar nevertėtų įvesti kortelių. Tačiau maisto Lietuvoje nestigo, tuo labiau jo užteko, kai buvo šiek tiek apribotas produktų tiekimas į SSRS. Pavyko sukaupti net sūrių ir dešrų atsargą mainams su kitomis respublikomis. Galėjo nepakakti nebent druskos, cukraus, aliejaus. Nutarta, kad įvesti korteles dar ne laikas. Tačiau Valstybinė komisija nusprendė nuo gegužės 1-osios įvesti talonus, kad būtiniausių prekių neišpirktų atvykstantieji iš kitur.

Aukščiausioji Taryba, tapusi tarsi Lietuvos pasipriešinimo centru, tomis dienomis gaudavo daugybę pinigų

nių perlaidų, skirtų, kaip būdavo nurodoma, „blokadose fondui“, nors iš pradžių jo dar nebuvo. Deputatas Stasys Malkevičius balandžio 20 d. posėdyje pasiūlė sukurti paramos fondą žmonėms, kurie gali netekti darbo dėl blokados, ir kad deputatai išpareigotų paremti tuos žmones, įnešdami į fondą dalį savo atlyginimo. Rytojaus dieną tą idėją karštai palaikė antrasis Sąjūdžio suvažiavimas. Balandžio 30 d. AT prezidiumas patvirtino Blokados fondo įstatus. Fondui vadovauti buvo paskirtas Biudžeto komisijos pirmininkas Audrius Rudys.

Prasidėjus blokada, kreipėmės į žmones, kad siūlytų idėjas, kaip galėtume atsilaikyti blokadinėmis sąlygomis. Į AT plaukė pasiūlymai iš visos Lietuvos. Jie buvo rūšiuojami, o vėliau pateikiami Valstybinei komisijai. Tarp savo popierių radau segtuvą, kuris taip ir vadinasi – „Idėjų bankas“. Tiesa, jame daugiausia laišakai su pasvarstymais, kaip išlaikyti atkaklumą ir ryžtą, negu konkretūs pasiūlymai. Tie iškart keliavo į vyriausybines komisijas. Pamenu, vienas iš pasiūlymų toks – benzino stygių galėtų kompensuoti dujų generatoriai. Senesni žmonės dar prisiminė, kaip karo metais vokiečių sunkvežimiai buvo varomi dujomis, kurias gamino malkomis kūrenamos krosnelės. Tokie dujų generatoriai nėra sudėtingi. Jei blokada užtruktų, bent maistą išvežiojantys sunkvežimiai galėtų prie jų pereiti. Svarbiausia, kad tokios idėjos rodė Maskvai mūsų pasiryžimą ištvirti ilgai.

Pirmasis blokados sukeltas šokas gana greitai praėjo. Aukščiausieji Tarybai nusprendus, kad nepasiduos Kremliaus spaudimui atšaukti Kovo 11-osios Akta, tapo aišku: suvaržymai truks mėnesius, o gal metus. Iš oficialios stenogramos pacituosiu deputato Kazimiero Uokos žodžius, pasakytus pirmajame po blokados paskelbimo AT posėdyje:

K. Uoka. *Čia ne vienas kalbėtojas bandė operuoti darbininkijos tokiu lyg ir pasimetimu, lyg ir nepritarimu Aukščiausiosios Tarybos veiklai. Tai bent jau už tą darbininkijos dalį, kuri yra susijungusi į Lietuvos darbininkų sąjungą, turėčiau atsakyti. [...] Pareiškimo tikslas – suskaldyti Lietuvos visuomenę, ir šios dienos svarstymas rodo, kad kai kur tas pavyko. Bet aš turiu pasidžiaugti, kad darbo kolektyvuose, atvirksčiai, pastebimas susitelkimas ir ryžtas, geras azartas kaip tik eiti į tą kovą.*

Vyriausybės sudaryta komisija sprendė techninius kovos su blokada klausimus, o Aukščiausiojoje Taryboje posėdžiavusi komisija daugiau dėmesio skyrė strateginiams klausimams.

1990-04-30, pirmadienis, 12.00. AT blokadinė komisija Svarstomi Blokados fondo įstatai.

Žalys abejoja, ar verta pertvarkyti uostą, juk Maskva gali neįleisti tanklaivių. Zingeris referuoja apie kelionę į Belgiją. Europoje kuriami Lietuvos gelbėjimo komitetai. Vyks autotraukiniai į Lietuvą. Pakraunamas tanklais už 6–6,5 milijono dolerių. [...] Už savaitės – pirmieji humanitarinės pagalbos kroviniai. Jie vyks per Vengriją ir Lenkiją, siunčiami Belgijos partijų ir vyriausybės. Belgijoje kuriamas informacinis centras – yra žmonės, pastatas, finansavimas. Lietuva tampa Ispanija prieš karą. [Nelabai vykęs palyginimas, nes Europa prieš Antrąjį pasaulinį karą daugiau rėmė komunistinę Ispanijos vyriausybę, – V. Č.]

Didžioji valstybinė komisija rinkdavosi maždaug kas antrą dieną.

1990-05-01, antradienis. Valstybinės blokadinės komisijos posėdis

Ašmontas aiškina apie ypatingą energetikos reikšmę. Kokios kryptys numatomos ateityje? Kaip mums išsiskirti iš dabartinės padėties? Jau susitarta su baltarusiais – mes pervesim jiems fondus, o jie užpylinės mašinas su lietuviškais numeriais.

Valstybinės komisijos posėdžiai vyko toliau. Juose buvo svarstoma padėtis Lietuvoje, ieškoma išeičių. Pateiksiu savo užrašus apie vieną tokį posėdį, vykusį gegužės 9-osios rytą. Pakeliui į AT reikėjo kirsti Lenino (dabar Lukiškių) aikštę, o joje Vilniaus įgula ruošėsi kariniam paradui. Manęs nepraleido aikštę apsupę kareiviai.

1990-05-09, trečiadienis. Valstybinės blokadinės komisijos posėdis

Sikorskis. 80 milijonų rublių Maskva neperveda už pensijas. Ji gauna iš mūsų biudžeto 746 milijonus rublių ir 474 milijonus paskui pasiunčia atgal, kad išmoktume pensijas. [...] Iš viso Lietuva sumokėjo į SSRS biudžetą 20 milijardų su trupučiu. SSRS investavo Lietuvoje už 8 milijardus rublių, taigi susidaro 12 milijardų skirtumas. [...] Stankevičius siūlo išlėšų, kurias

įmonės perveda į sąjunginį biudžetą, paimti tiek, kiek prarandame dėl blokados. [...] Vainora (Mažeikiai). Gamykla per parą perdirbdavo 37–45 000 tonų naftos. Viena mūsų estakada gali per parą priimti 15 000 tonų iš traukinių. Tas gal ir patenkintų Lietuvos poreikius. Gegužės 15 d. bus baigtas estakados projektas, o birželio 15 d. estakada bus pastatyta.

Tą dieną pirmuosius blokados padarinius svarstė ir AT prezidiumas.

1990-05-09, trečiadienis. AT prezidiumo posėdis

Gudaitis siūlo uždaryti parlamentą dviem mėnesiams. Kuzmickas. Jei išlaikysim, bus vieni politiniai veiksmai, jei ne – kiti. [...] Bičkauskas. Iškentėt tai mes iškentėsime, tik ar verta. Zingeris. Visuomenės nuomonė Europoje pasikeitė mūsų naudai. Landsbergis – laisvės simbolis. Landsbergis sako parašęs laišką Mitterand'ui, prašydamas, kad šis tarpininkautų derybose su Maskva. Petrovas. Reikia paskelbti pereinamąjį laikotarpį. [...] Vagnorius. Turim gauti atsakymą iš SSRS dėl naftos – ar galime pirkti už valiutą, ar ne. [...] Stankevičius. Reikia daryti akciją dėl to, kad Gorbačiovas neina į derybas. Landsbergis. Atsakyme Mitterand'ui galima pasiūlyti sustabdyti Kovo 11-osios pasekmes. Bičkauskas. Siūlau balsuoti Aukščiausiojoje Taryboje, ar įšaldyti Kovo 11 d. nutarimą.

Siūloma: parašyti memorandumą SSRS respublikoms su paklausimu, kiek mes joms skolingi, ir pasiūlyti joms sudaryti su mumis ekonominio bendradarbiavimo sutartis.

Skambino Bobelis ir senatorius D'Amato. Amerikoje visi tiki, kad rusai jau sumažino spaudimą. Iš Maskvos skambino Brazauskas, kad Gorbačiovas vėl šneka apie Kovo 11-osios Akto sustabdymą.

Maskva pastebėjo, kad Lietuva ėmė regzti horizontalius tiekimo ryšius su kitų respublikų įmonėmis, todėl tučiuojau įvedė dar vieną – geležinkelių – blokadą. Buvo uždrausta siųsti vagonus su krovniais į Lietuvą. Liko autotransportas, bet ir čia Maskva ėmėsi sankcijų – pralinkus maždaug savaitei nuo blokados pradžios, atskiru vyriausybės nutarimu visoms Sovietų Sąjungos degalinėms buvo uždrausta pardavinėti benzina automobiliams, registruotiems Lietuvoje.

Blokada tęsėsi jau daugiau kaip dvi savaites, radikalesniems deputatams ėmė atrodyti, kad Vyriausybė sąmoningai kursto kapituliantiškas nuotaikas, spausdama Aukščiausiąją Tarybą priimti *politinius sprendimus*. Apie tai šnekėjome tą pačią dieną AT antiblokadinėje komisijoje. Užsirašiau labai trumpai:

1990-05-03, ketvirtadienis. AT antiblokadinės komisijos posėdis

Nutarta pereiti į puolimą prieš Vyriausybę.

Kur kas smulkiau aprašytas penktadienio AT posėdis. Jame pirmą kartą buvo aptariama blokadinė padėtis ir kritikuojama Vyriausybė:

1990-05-04, penktadienis. AT posėdis

Šimėnas. Ekonominė blokada daroma, siekiant destabilizuoti padėtį Lietuvoje. Toliau gana argumentuotai aiškina, esą Vyriausybė nieko nedaro, kad pralaužtų blokadą. [...] Brazauskas aiškina, kaip gerai Vyriausybė skirsto išteklius. „Šiandien yra tokių faktų, kai patiekiamos prekės Tarybų Sąjungai.“ [...] Antanavičius. Galima svarstyti ir Kovo 11-osios Aktą. Vienintelė galimybė atkurti ekonomiką – geri santykiai su TSRS. Siūlo nusižudyti AT deputatams. Minkevičius. Antanavičius pakilo iki filosofinio lygmens. [...] Nuo romantinės politikos iki zoopolitikos pagal Aristotelį. [...] Varanauskas. Devyniasdešimtmetis žmogus sakė: Maskva mums zomkų uždėjo, Sąjūdis tą zomkų numušė, o dabar anie nori numesti Landsbergį ir vėl zomkų uždėti. [...] Januška. Būtina sudaryti antiblokadines grupes įmonėse. Uoka pasakė labai gerą kalbą, tvirtindamas, kad MT aparatas nieko neveikia, tik sabotuoja. [...] Landsbergis aiškina politinę padėtį. Maskvos peršama alternatyva: arba Lietuvos nepriklausomybė, arba stabilumas pasaulyje.

Tą sunkų pavasarį apklausiau deputatus, ir paaiškėjo, kad daugiau kaip du trečdaliai iš jų pasisodino bulvių. Juokais pasakiau: jei deputatai sodina bulves, tai toks parlamentas nepražus. Kažkodėl niekas nežiūrėjo į blokadą per daug rimtai, buvo net juokaujama ta tema, pavyzdžiui, sudaryta „Komisija blokados atsargoms kaupti“, jai priklausė deputatai, tinkami pagal pavardes, – Abišalas, Kropas, Milčius, Morkūnas ir Prapiestis. ■

Tęsinys kitame numeryje

Valdemaras KLUMBYS

VIENAS IŠ NENUGALĖTUJŲ

Labai subjektyvus Kęstučio Jokubyno portretas

Kokie buvo sovietiniam režimui priešinėsi žmonės, pagrindininkai ir disidentai? Kas vertė juos eiti prieš srovę, rizikuoti savo laisve ar net gyvybe? Po nepriklausomybės atgavimo jie buvo apdovanoti įvairių laipsnių (kažkas sugebėjo pasverti jų nuopelnus ir kančias) ordinais, o paskui... beveik užmiršti.

Papasakosiu apie vieną iš jų – Kęstutį Jokubyną. Dabar tai nuo osteoporozės kenčiantis senas žmogus (g. 1930 m. gegužės 16 d. Karkliniuose, Vilkaviškio apskrityje), visai nepanašus į didvyrį ne tik išoriškai. Atrodo liūdnas, uždaras, paskendęs savo mintyse. Didžiausias jo rūpestis – sveikata. Apėmęs nerimas, kad gali susirgti Alzheimerio liga arba kad kūnas atsisakys tarnauti, protui išlikus sveikam. Vis kartodamas, kad gyvenimas yra beprasmiškas, jis atrodo silpnas, palaužtas, viskuo nusivylęs.

Tačiau silpnumas silpnumui nelygu – jei kalbėti apie ką nors Jokubynas nenori, tai ir su replėmis neištrauksi. Įsivaizduoju, kaip sunku turėjo būti jo tardytojams! Istorikui neretai tenka savo herojų klausinėti panašiai, kaip tą darydavo tardytojai: kas su kuo kada veikta pogrindyje. Jokubynas savo praeities prisiminti nenori, tiesiog užsispyrusiai to vengia. Bandytas teisintis prasta atmintimi manęs

neįtikino, todėl pašnekovas, matyt, galutinai išvestas iš kantrybės, paaiškino: „Man tai nebeįdomu, dabar kiti dalykai įdomūs.“ Retai tenka sutikti vyresnio amžiaus žmogų, kuriam būtų neįdomu prisiminti savo jaunystę. Juo labiau kad Jokubyno biografija tokia, kokia galima pelnytai didžiūotis. Gal teisi jo žmona, tokį nenorą kalbėti aiškindama tuo, kad prisiminimai pernelyg skaudūs?

Marijampolės gimnazijoje kartu su kitais moksleiviais Jokubynas leido ir platino pagrindinį leidinį *Lietuvos varpas*. 1947 m. įstojo į Vilniaus universitetą, bet tų pačių metų gruodį buvo suimtas. Įkalintas už antisovietinę veiklą. 1954 m. paleistas, tačiau leidimo grįžti į Lietuvą negavo ir gyveno Krasnojarsko krašte kartu su tėvais, ištremtais 1948 m. KGB persekiojamas, verbuojamas tapti slaptuoju informatoriumi, jis 1957 m. bandė bėgti į užsienį, bet Igarkos uoste buvo suimtas, apkaltintas šnipinėjimu Didžiajai Britanijai (mokėjo angliškai) ir nuteistas 10 metų kalėti. 1967 m. iš Taišeto ir Mordovijos lagerių grįžęs į Lietuvą, įsidarbino Vilniaus technikos bibliotekoje. 1974 m. neakivaizdžiai baigė universitetą.

Tapo aktyviu žmogaus teisių gynėju, išitraukė į pogrindžio veiklą, buvo vienas iš antisovietinio lei-

dinio *Laisvės šauklis* iniciatorių ir leidėjų kartu su tokiais dabar gerai žinomais žmonėmis kaip Antanas Terleckas, Julius Sasnauskas. Vienas iš nedaugelio faktų, kuriuos Jokubynas mėgsta prisiminti, yra toks nuotykis: kartą svetimame bute spausdinamas *Laisvės šauklis*, pamatė pro duris įžengiantį saugumietį. Viską metęs, puolė vytis išibrovėlį tarsi vagį, o šis leidosi bėgti. Saugumietis, sprunkantis nuo rezistentų, – šis pasakojimas plačiai pasklido, jį girdėjau iš ne vieno asmens, dirbusio pogrindyje. Nors kartą atsitiko taip, kad saugumiečiui, išsigandusiam rezistentų, teko nešti kudašių! Šiokia tokia satisfakcija, šioms toks teisingumas.

Atsakyti, kodėl išitraukė į veiklą, gresiančią nauju įkalinimu, Jokubynui sunku (kaip ir daugeliui pasipriešinimo dalyvių), net pats klausimas jam atrodo keistas. Nes nėra jokių racionaliai paaiškinamų priežasčių. Tiesiog kitaip elgtis nei jis, nei jo bendraminčiai negalėjo.

Trečio įkalinimo Jokubynas vis dėlto išvengė. 1977 m. jam leista išvažiuoti iš SSRS pas brolių į Kanadą. Tuo metu sovietų režimas bandė „civilizuotai“ atsikratyti dalies disidentų ir pogrindininkų, todėl kai kuriems leido išvykti į užsienį, žinoma, be teisės grįžti. Netrukus persikėlęs į Miuncheną ir įsidarbinęs *Laisvosios Europos* radijuje, Jokubynas kaip įmanydamas prisidėdavo prie sovietinių politkalinių (pvz., Balio Gajausko) gynimo kampanijų, o savo laidoose pateikdavo daug informacijos apie tikrąją padėtį Lietuvoje ir kitur SSRS. Kiekvienais metais per didžiąsias šventes bandydavo perduoti siuntinius draugams ir pažįstamiems pogrindininkams, kartais tiesiog paremdavo pinigais. 1994–2001 m. gyveno JAV, 2001-aisiais sugrįžo į Lietuvą.

Aptariant pasipriešinimą sovietams, derėtų pridurti, kad 8-uju dešimtmečiu beveik niekas, net patys rezistentai ir disidentai, netikėjo, kad režimas gali žlugti, kad įmanoma jį nugalėti. Tikrai tie žmonės, kuriems svarbus ne tiek jų veiksmų rezultatas, kiek pati veikla, jos imperatyvas, galėjo dalyvauti pogrindyje, nepaisydami grėsmių ir bausmių, nesitikėdami, kad pavyks išklabinėti totalitarinės sistemos galią ar

bent padaryti poveikį aplinkiniams, kad nesitaikytų su okupaciniu režimu. Kitaip tariant, priešintis galėjo tik tie, kuriems nebuvo baisi jų veiklos (tariama) beprasmybė.

Ko gero, ryžtingiausiai priešinasi žmonės, nelaukiantys savęs pasaulio centru, galintys pasiaukoti dėl dalykų, kurie daugumai gal net labai suprantami. Sakoma, kad tie, kurie drįsta priešintis, dažnai būna bjauraus būdo, nesugyvenami, įsitikinę savo teismu, išskirtinumu arba jaučiasi niekam nereikalingi (o tai beveik tas pats), yra užsispyrę, kaprizingi ir smulkmeniškai (Jokubyno žmona sakė turinti valyti kambarį nuo vieno konkretaus kampo ir niekaip kitaip), nepastebintys aplinkui esančiųjų, nepatiklūs, įtarūs. Atrodo, jiems užtenka idėjos ir tikslo, dėl kurio gyvena ir veikia.

Režimo persekiojimai paliko daugybę randų. Pavyzdžiui, kaip susitaikyti su tuo, kad tave išdavė mylimiausias mokytojas, parodęs saugumiečiams klasės nuotraukoje tuos, kurie priklausė gimnazijos antisovietinei grupei? Jokubynas iki šiol nemėgsta fotografuotis... Kaip po tokios išdavystės pasitikėti kitais? Ar apskritai galima turėti draugų? Ne veltui tie 17 metų, praleistų lageriuose, Jokubynui mielesni negu laikas, prabėgęs šiapus spygliuotų vielų... Nes ką reiškė *sovietinė laisvė* žmogui, kuriam reikėjo tiesiog *laisvės*? Lageriai, paradoksalu, buvo laisvės salos, kur galėjai sutikti labai įdomių žmonių, įgyti net išsilavinimą, kokio universitete negausi. Pavyzdžiui, Jokubynas kalėjime iš kitų kalinių išmoko arabų ir suahelių kalbas...

Miniatiūras apie lagerio laikus Jokubynas pradėjo rašyti 1977 m., išvykęs į užsienį. Penkiolika jų paskelbė *Metmenyse*,* dar penkias, kurios išėivijos spaudoje neskelbtos, tačiau skaitytos per *Laisvosios Europos* radiją ne tik lietuvių, bet ir kitomis kalbomis, spausdiname dabar. Tai kasdienybės vaizdai, atskleidžiantys kalinių nuotaikas, elgseną, tarsi bandant atsakyti į netiesiogiai keliamą klausimą, kodėl kai kurių žmonių neįmanoma nugalėti. ■

* Kęstutis Jokubynas, Nenugalėtieji, *Metmenys*, 1978, nr. 35, p. 132–164.

IŠ CIKLO „NENUGALĖTIEJI“

Pirtis

Pirtis nelaisvėje – visada laukiamas įvykis. Gal todėl, kad šiltas vanduo bent kiek apramina nuolat įsitempusius nervus, o gal kad aplinkui tiek daug nešvaros. Į pirtį paprastai leisdavo kas dešimt dienų. Tačiau džiaugsmas dėl ilgai laukto malonumo išblėsdavo, vos peržengus slenkstį. Kalėjimo pirtyse buvo normuojamas ne tik vanduo, bet ir prausimuisi skirtos minutės. Šilto vandens dažnai nebūdavo. Persiuntimo punktuose gadindavo nuotaiką pasirošimais: kirpimas ir skutimas visų plaukų. Tą paprastai atlikdavo moterys. Nuskustas vietas ištepavo karbolio skiediniu – dezinfekuodavo. Lageryje moterų nebuvo, pirtį aptarnaudavo patys kaliniai. Drabužius reikėdavo suverti ant metalinių žiedų ir pakabinti dezinfekavimo kameroje. Dėl blogos priežiūros ar gedimo joje retkarčiais viskas sudegdavo, ir tada pirties prieangyje tekdavo laukti nuogiems keletą valandų, kol išrašys ir atneš drabužių pakaitalą. Skusti barzdos reikėdavo eiti nuogiems į šalimais įrengtą kambarį. Barzdasučiai valydavo skustuvus ne po srove vandens (jo trūko) ir ne į popierių (jo nebuvo), bet į skutamojo kūną. Išeidavo klientas, išmargintas barzduplaukių tėpiaais ant rankų, pečių. Pagaliau pirties durys. Čia gauni mažutėlę porciją žaliojo muilo, kurį kaliniui užtepa mentele ant plikos galvos. Zoščenkos aprašyta pirtis, atrodo, buvo geresnė... Tačiau tikri nemalonumai prasideda viduje. Reikia stoti į eilę vandens. Čia norma – 2 medinės praustuvės po 6–8 litrus (kalėjime buvo tik viena). Muilas nuo šilumos ir drėgmės skystėja ir dažnai šlepteli ant cementinių grindų, o kiek liko – vos pakanka veidui nusiprausti. Jei pavyksta išlaikyti tuos kelis gramus ant galvos, muiluotis reikia labai taupiai. Ilgainiui

įgundi – išmoksti net kojas išsimuiliti. Kol suvilgai visą kūną, pirmosios praustuvės vandens jau beveik nėra. Antroji praustuvė – muilui nusiplauti. Kai kurie, prisipylę šilto vandens, susiverčia ją ant galvos visą iš karto (nors toks malonumas) ir eina rengtis su muilinais pausiais...

6-ojo dešimtmečio pradžioje 3-iojo Intos lagerio pirtyje kurį laiką vandenį dalijo maskvietis muzikas Rabinovičius, už tarptautines pažintis gavęs 10 metų. Šias „privilegijuotas“ pareigas jam leista eiti todėl, kad pasižadėjo saviveiklos koncertuose skambinti pianinu. Neseniai atvežtas iš Maskvos, jis dar neužmiršo inteligentiškų manierų. Kiekvienam pripila vandens, vis pridurdamas „prašau, atsiprašau“... Apšukresni ėmė stoti į eilę su praustuvėmis jau ir trečią kartą. Rabinovičius iš pradžių neatpažįsta, skuba patarnauti. Tačiau eilė nesibaigia. Kai kas išsimuilitinęs dar antros praustuvės negali sulaukti. Kyla triukšmas. Rabinovičius bando aiškinti: „Brolyčiai, viršininkas įsakė tik po dvi...“ „Velniop apsišaukėlį, – girdisi balsai. – Vyrai, savitarna!“ Rabinovičių jau stumia šalin. Šis trypčioja sumišęs. Pagaliau pamatęs, kad vis tiek nesulaikys tarsi gerti ištroškusiųjų, ima šaukti: „Eikit šen, vyručiai. Šiandien vanduo nenormuotas!“ Pirtyje užesys. Valio! Garų migloje veidai vos įžiūrimi. Visi puola prie vandens, nes supranta – tai per gerai, kad ilgai trukėtų. Rabinovičius stengiasi iš visų jėgų. Jo, muzikanto, pirštai šokinėja nuo karšto prie šalto vandens čiaupų lyg po rojalio klaviatūrą... Sukaitęs, įraudęs, permirkusia prijuoste ir vis neužmiršdamas pridurti „prašau“... Brigada klegėjo, tiško šilto vandens purslai. Tikra šventė. Ji truko beveik valandą, kol atskubėjo zonos komendantas Riabčevskis. Tikras „pridurkas“ (taip lageryje vadino veltėdžius, administracinius darbus atliekančius kalinius). Norėdamas bent kuo nors išsiskirti iš masės, lagerio siuvelykloje jis pareikalavo perdirbti vatinę (šimtasiulę) – tarp dviejų siūlių persiūti trečią ir įtaisyti antrą kišenę (paprastai kalinių rūbai turėjo tik vieną). Riabčevskis su sadistišku įniršiu tarnavo administracijai, kol ši, pajutusi, kad pernelyg uolų tarną kaliniai gali nudobti, išsiuntė jį toli, į Maga-

dano lagerius. Riabčevskis buvo pridaręs daug eibių ne tik politiniams, bet ir kriminaliniams, o šių kerštas pasiekė jį ir naujoje vietoje. Pasakojama, kad vos spėjęs nuvykti, jis buvęs užmuštas.

...Pirtyje nuo garų jau nieko nematyti. Riabčevskis, stengdamasis nesutepti savo „asmeninės“ šim-tasiulės, šiaip taip prasibrovė pro nuogus kūnus. Pamatęs, ką daro Rabinovičius, apstulbo: „Stok! Ar pasiutai, rupūžgalvi. Rytoj – į šachtą!“ Bet Rabinovičius tik sumurmėjo savo „prašau“, lyg siūlydamas viršininkui praustuvę vandens, ir toliau tęsė dalybas. Riabčevskis, vis bijodamas sutepti savo „ponišką“ vatinę, nėrė atgal pro duris. Po kelių minučių vandentiekis į pirtį buvo uždarytas. Laimė, kai kas turėjo nusitvėręs net atsarginę pilną praustuvę. Visi skubėjo apsipilti šiltu, maloniu vandeniu.

Kurmis

Vėšios Šiaurės vasaros pavakary būrelis kalinių klausosi retos muzikos. Vokietis Augustas Pinkas per visus etapus išsaugojo citrą. Nors ir sugrubę nuo sunkaus darbo, jo pirštai tuo instrumentu išgauna puikias melodijas. Daugiausia liūdnas, bylojančias apie tolimą praeitį, kuri, žvelgiant iš lagerių aklavietės, atrodo buvusi tikrai laiminga. Visų veiduose klaidžioja prisiminimų šešėliai... Kai Augustas pavargsta ir nutyla citros skambesys, vėl prasideda įprastos alkanų žmonių šnekos – apie maistą. Apie puotas, kuriose kadaise dalyvauta. Bet prisimenami ne žmonės, o patiekalai. Su smulkiausiomis detalėmis nupasakojama, kaip jie atrodė, koks buvo jų kvapas, skonis, kiek visko būdavo daug. Staiga šnekos nutrūksta ir visų akys nukrypsta į žemę, kurios paviršius vietomis lyg sujuda. Kurmis, – atspėja vienas. Visi apstojam ratu vargšo gyvūnėlio teritoriją. Netrukus jis jau pagautas ir išluptas į dienos šviesą. Silpnas padarėlis spurda neilgai. Nuo nebaigtų statyti barakų sunešam skiedrų. Atsiranda ir skardos gabaliukas. Sutupiam aplink ugnį. Neberūpi šiuo metu nei citra, nei praeities vaišių atsiminimai. Visas dėmesys nukreiptas į būsimą „kepsnį“. Drebančiomis rankomis išsidalijame – kas šlaunelę, kas nugarėlę. Vos pora kąsnių, bet

kiek įspūdžių jie sukelia! Vienam ši mėsa primenanti zuikieną, kitam – veršieną, o trečiam atrodo kaip tikra kiauliena... Muzikantas, nors gavęs didžiausią kąsnį, suvalgo be pastabų ir tuoj imasi citros. Lyriška melodija pamažu atplėšia visų mintis nuo žemės kurmių ir neša tolyn...

Augusto skambinimą mėgo visi. Gal todėl, kai lagerio zonoje buvo pastatyta kepykla, jam pavyko gauti privilegijuotą darbą. Tiesa, kepėjai dirbo sunkiai, nes duoną, kepamą keturiems tūkstančiams žmonių, reikėjo minkyti rankomis. Vokietijoje prieš karą Augustas Pinkas buvo kriminalinės policijos pareigūnas Liudvigshafene. Jis turėjo stiprius raumenis ir greitai išmoko susidoroti su kepėjo pareigomis. Kiekvienas kepyklos darbuotojas prie valdiško davinio gaudavo per pamainą dar po kepaliuką duonos. Kiti kepėjai sugebėdavo tą normą pasididinti. Augustas buvo mažiau apsukrus, be to, beveik nemokėjo rusiškai. Dėl to ir „kūmas“ (operatyvininkas) numojo į jį ranka, nes verbuoti informatorių per vertėją buvo nepriimta. Savąjį duonos kepaliuką Augustas dalydavo pusiau ir duodavo dviem draugams, kasdien kitiems. Draugų turėjo keletą, tad pusė kepaliuko kiekvienam tekdavo kartą per savaitę arba rečiau. Vis tiek tai buvo didelė parama. Kita, dvasinė, parama – citros melodijos. Turėdamas laisvo laiko, Augustas skambindavo ir savo, ir kituose barakuose.

Po sėkmingų kanclerio Adenauerio derybų Maskvoje, Augustas Pinkas, kaip ir daugelis jo tautiečių, 1955 m. grįžo į tėvynę. Liudvigshafene prie Reino dar 10 metų jis nesiskyrė su savo citra. Galėjo džiaugtis ir mėgstamu sportu – slidinėti kalnuose. Sunkūs nelaisvės metai gerokai pakirto jo sveikatą, ir Augusto neberadau gyvo. Apie jo mirtį sužinojau 1975 m., neįprastomis aplinkybėmis gavęs našlės Ernos Pink laišką. Ji tebegyvena Liudvigshafene.

Korano gynėjas

Rytietišškai sulenkęs kojas, skausmo ir ilgesio kupiną veidą nukreipęs ton pusėn, kur, jo manymu, turėtų būti Meka, ant viršutinių gultų meldžiasi Ba-

gir-Zadė. Poetas, buvęs Irano Azerbaidžano laikinasis kultūros ministras, prieš keliolika metų aistringai kovojęs su šacho tironija už Irano dalies susijungimą su sovietiniu Azerbaidžanu. Ištrūkęs iš priespaudos, pabėgo į išsvajotąją žemę, bet vietoj laisvės gavo belangę. Paleistas ėmė kurti priešiškus Maskvai eilėraščius, mėgino bėgti atgal į Iraną, bet buvo sučiuptas ir nubaustas kalėti dar septynerius metus. Šiandien, išsigydęs nuo politinių iliuzijų, uoliai atlieka tikratikio musulmono priedermes – penkiskart per dieną garbina Alachą. Niekada nesiskiria su gerokai apiplyšusiu Koranu. Stropiai atlieka ir apsisvalymo apeigas – visada nešiojasi plokščią kareivišką gertuvę, pilną vandens. Koranas – šventenybė ir joks netikėlis (*kiaiir*) negali jo paliesti. Pats Bagir-Zadė atsiverčia šią knygą tik nusiplovęs rankas, matyt, pažodžiui suprasdamas užrašą: „Teneprisiliečia prie jos niekas, išskyrus tuos, kurie apsisvalę.“ Išimtį retkarčiais padarydavo tik man, nes mokiausi arabų kalbos, bet ir tai dažniausiai leisdavo skaityti tik iš savo rankų.

Buvo ketvirtadienis – politikos pamokų diena. Chruščiovo ir Brežnevo lageriuose šios pamokos – svarbi „perauklėjimo“ dalis, privaloma visiems kaliniams. Žinoma, atsiranda tokių, kurie ne tik nesiduo da perauklėjami, bet drįsta nepaisyti administracijos grasinimų, nors dėl to praranda paskatinimus – pasimatymus su artimaisiais, du papildomus rublius per mėnesį ir kitką. Būna ir tokių, kurie tiesiog atrėžia: „Nelenda šie niekai į galvą, viršininke.“ Skaityti Koraną musulmonui, aišku, buvo svarbiau negu gilintis į šėtono politikos suktybes. Tą ketvirtadienį Bagir-Zadė ramiai skaitė savo šventraštį, nepaisydamas vyresniojo tvarkdario pakartotinių raginimų eiti į politikos pamokas. Septintojo būrio viršininkas kapitonas Kasatkinas, nepatenkintas mažu susirinkusių kalinių skaičiumi, sunkiai kvėpuodamas nuo per didelio kūno svorio, pats apeina barakus, ieškodamas besislapstančiųjų. Į jo paliepimus Bagir-Zadė, įsitaisęs ant gultų, nekreipia jokio dėmesio. Įniršęs kapitonas staigiu judesiu stveria iš jo rankų Koraną ir nusineša... Prie stalo patikrinęs susirinkusiųjų pavardes, pradeda skaityti jau senstelėjusį *Pravdos* vedamąjį. Skaito daž-

nai suklupdamas, netaisyklingai kirčiuodamas – rusai ir kiti raštingi kaliniai iš to tyliai šaiposi. Pagaliau šiaip taip baigęs, pradeda tikrinti, kaip kas įsiminė tekstą. Pateikia klausimų apie išmintingą Sovietų Sąjungos politiką Kuboje ir reikalauja atsakymų, atitinkančių *Pravdoje* išdėstytus samprotavimus. Staiga pro kalinių eiles prasibrauna Bagir-Zadė ir drebančiu iš susijaudinirno falcetu klausia: „Kur mano Koranas?“ Nepagarbiai kreipdamasis į viršininką „tu“, šaukia: „Atiduok mano Koraną!“ Kapitonas Kasatkinas tik mosteli ranka – netrukdyk! Bagir-Zadė dar porą kartų pakartoja savo klausimą. Kapitonas, jau supykęs, liepia netrukdyti pamokos. „Aš tau parodys kap gina Koraną“, – laužydamas rusiškus žodžius sušvokščia iranietis. Akimirka ir šis geibus žmogelis, trenkęs žemėn šimtasiulę, atkištais kumščiais metasi prie stalo. Kapitonas pabąla ir, stengdamasis išvengti smūgio, virsta su kėde aukštelininkas. „Nustok, paskui atiduosiu“, – lemena. Bagir-Zadė nesuspėja kaip reikiant smogti. Būrio tarybos pirmininkas Lapenka ir jo padėjėjas Cybinas stveria triukšmadarį už pakarpos. Šis spardosi ir spjaudosi, bet daug stipresnės rankos jį laiko, kol atsiranda, kažkieno pašauktas, prižiūrėtojas. „Už politikos pamokų sutrukdyimą“ išveda vargšą septyniom paroms į baudžiamąjį izoliatorių (SEO). Grįžęs iš ten Bagir-Zadė vis dėlto atgauna savo brangųjį Koraną ir jaučiasi esąs nugalėtojas.

Chruščiovo valdymo metais kurį laiką buvo leidžiama gauti lageriuose kai ką iš vadinamųjų demokratinių šalių periodikos. Kartą man pakliuvo Rytų Vokietijos žurnalas *Neue Berliner Illustrierte*, jame buvo aprašyta Irano šacho Pechlevi kelionė po Europą su nuotraukomis. Bagir-Zadė išprašė iš manęs jo nuotrauką ir saugojo taip rūpestingai, kaip Koraną. Dažnai žiūrėdavo į buvusio tirono, o dabar, jo manymu, protingiausio valdovo pasaulyje atvaizdą ir vis tikėjosi, kad gaus iš jo savo kaltės atleidimą, kai sugrįš į tėvynę. Bet nesulaukė tos dienos Bagir-Zadė. Acetono garai baldų lakavimo ceche, kur jis dirbo paskutiniaisiais metais, galutinai pakirto menką sveikatą. Maištinga Bagir-Zadės dvasia 1966 m. paliko išvargusį kūną ir nukeliavo, kaip jis tikėjo, pas Alachą.

Kanopa

Lageriuose greta administracijos pareigūnų buvo ir laisvai samdomų piliečių. Jie kartu su kaliniais dirbo kasyklų inžinieriais, mechanikais, kartais net paprastais darbininkais. Gyveno netoli lagerių išaugusiuose miesteliuose arba visai šalia zonos, pasukubomis suręstuose barakuose. Daugelis atvykdavo savo noru, viliojami geresnio uždarbio, bet nemažai buvo ir tremtinių, ypač Pavolgio vokiečių su šeimomis. Tie žmonės dažniausiai užjausdavo kalinius, nors už viešą palankumo rodyimą grėsė bausmė – per 24 valandas palikti gyvenvietę. Administratoriai apibūdindavo kalinius kaip pabaisas, bauginami jais laisvuosius, bet tarp šių vis tiek atsirasdavo geraširdžių. Intoje 6-ojo dešimtmečio pradžioje 13–14 kasyklos kasininkė Žukovskaja, rizikuodama netekti darbo, į portfelį, skirtą pinigams nešioti, dažnai prisikraudavo duonos ir lašinių, kuriuos slapta išdalydavo kaliniams. Buhalterė Maurer savo vardu užsakydavo iš Maskvos knygų anglų kalba ir perduodavo jas į lagerį. Tokius laisvuosius kaliniai labai brangino ir stengdavosi įvykdyti visus jų pageidavimus: pagaminti kokį daiktą, įrankį, padėti darbe. Daugelis vadinamųjų laisvųjų gyveno ne ką geriau negu kaliniai, tad ir už paslaugas mažai kuo galėdavo atsilyginti.

Kartą vienas laisvasis naujakuris ėmė klausinėti, gal kas pagamintų jam lovą. Elektros suvirintojai kasyklose išradingai jas konstruodavo iš geležinių strypų. Atlyginti už darbą užsakovas žadėjo gana neįprastai – siulė... arklio kanopų. Tai lyg priminė mėsą, kuri lageryje daugumai buvo vien svajonė. Mat menkutį kelių gramų davinį virėjai dėdavo į katilą užrištame maiše, išvirę pasidalydavo, o putroje likdavo tik šiek tiek mėsos kvapo. Užsakymu susidomėjo Pavelas Melnikas. Jis buvo nuteistas 25 metus kalėti už dalyvavimą pasipriešinimo sąjūdyje Vakarų Ukrainoje, kuri, kaip ir Lietuva, ištisą dešimtmetį po karo atkakliai priešinosi sovietų valdžiai.

Pavelas buvo jaunas ir visada alkanas, tad nevengdavo bet kokio papildomo uždarbio. Visą savaitę priebėgom, per pertraukas ir pietų metu jis darba-

vosi elektros suvirinimo aparatu, lipdydamas lovą laisvajam. Pagaliau darbą baigė ir gavo žadėtų arklio kanopų. Uolienų kalno papėdėje užkūręs ugnį, ėmė jas virti. Viralas skleidė gana įtartiną kvapą, bet Pavelas kantriai kurstė ugnį anglimis ir žabais, vildamasis vis tiek ką nors išvirti – bent sriubos ar net kažką panašaus į šaltieną. Nors vieta buvo nuošali, gal kvapą pajutęs, o gal atsitiktinai užklydo vienas iš „blatnųjų“. Pamatęs, kad kažkas verdama, šūktelėjo: „Ei, muzike, ėsim kartu“, – ir nuėjo, matyt, pasidalyti žinia su sėbrais. Netrukus prisistatė dar keli, apžiūrėjo skardinę ir neužmiršo priminti, kaip įprasta lageryje: „Paėsim kartu, muzike!“ Šis posakis, dažniausiai taikomas rūkaliams (parūkysim!), reiškė, kad privalai dalytis. Atsisakyti buvo ne tik nemandagu, savanaudiška, bet ir pavojinga. Žinoma, Pavelas galėjo atrėžti taip pat įprastai: „Kas es, o kas b... čiulps“, bet tada tikriausiai būtų kilusios muštynės ir sudie, šaltiena. Todėl Melnikas tik vos girdimai burbtelejo, kad visiems neužteksią, ir virė toliau. Vanduo skardinėje ėmė putoti, atsirado šiokių tokių nuovirų, o kvapas tikrai šiek tiek priminė mėsą... Po gerų poros valandų Pavelas nusprendė, kad virti jau gana, čiupo skardinę ir skubiu žingsniu pasuko įrankinės link, kur dirbo jo draugas. Regis, nieko aplinkui nebuvo, tačiau persekiotojai išdygo tarsi iš po žemių. Pajutęs pavojų, Pavelas leidosi bėgti, stengdamasis neištaškyti viralo. Todėl greitai buvo pavytas. Griūdamas putrą išliejo, bet mėšlungiškai suspaudė rankomis kanopą. Vis dėlto jėgos buvo nelygios...

Sugurinta nosimi, pajuodavusiu paakiu, su mėlynėmis ant rankų Melnikas pasakojo apie savo nelaimę, apie tai, kiek daug darbo įdėjo, gamindamas anam laisvajam lovą. Ilgai negalėjo pamiršti tos kanopos. Taip sunkiai uždėrta ir prarasta ji, atrodė, būtų buvusi tokia skani ir soti lyg tikras kepsnys...

„Blatnasis“ anglas

– Tu esi anglų „blatnasis“? – susidomėjęs 3-iojo Intos lagerio viršininkas pulkininkas Borodulinas paklausė kresną keturiasdešimtmetį vyrą. Ericas Re-

ginaldas Pleasantsas dar silpnai graibėsi rusiškai, bet bandė aiškinti, kad „blatnujų“ Anglijoje nesą. „Tada papasakok apie Anglijos lagerius.“ – „Kad ten ir lagerių nėra.“ – „Kaip tai? – stebisi viršininkas. – O kur deda tuos, kurie nori užmušti Čerčilį?“ – „Tai kad niekas nenori užmušti Čerčilio...“

Erikas Plezntsas, buvęs fizinio lavinimo instruktorius Anglijos laivyne, karo metais tarnavo diversantų daliniuose, vadinamuosiuose *commandos*, bet po nesėkmingo išsilapinimo Djepe pakliuvo į vokiečių nelaisvę. Vėliau sučiuptas Dresdene ir „už ginkluotą kovą prieš komunizmą“ nuteistas 25 metus kalėti. Sovietiniuose konclageriuose jis nepasidavė. Būdamas stiprios sveikatos, lengvai pakeldavo visas negandas, nebijojo darbo kasyklose. Kiti kaliniai jautė jam simpatiją kaip atstovui šalies, į kurią vis dar buvo žvelgiama su viltimi. Tiesa, Plezntsas ne vieną nustebino aiškindamas, kad karo nebūsią dar daug metų.

Lageriuose tada buvo labai populiarī anglų kalba ir daug kas norėjo ją išmokti, bet vadovėlių ar knygų legaliai negalėjo gauti. Ne vienas už mokymąsi angliškai buvo apkaltintas sunkiausiu lagerio nusi Kaltimu – ketinimu pabėgti, gal net į užsienį. Tačiau daugelis slaptai vis tiek mokėsi ir tikro anglo gyvas žodis buvo labai vertinamas.

Po vieno įvykio valgykloje 1952 m. Plezntsas išpopuliarėjo net tarp „blatnujų“. Tada, paskutiniaisiais Stalino eros metais, režimas specialiame lageryje Nr. 1 (oficialiai jis vadinosi 3-uoju) buvo labai griežtas. Barakai atrakinami tik tada, kai visa brigada kartu išleidžiama į darbą ir į valgyklą. Maistą ant stalų atnešdavo padavėjai, valgykloje prieiti prie išdavimo langelių draudžiama. Kad niekas nebandytų pas pažįstamą virėją prašyti papildomos porcijos, nuolat budėjo „salės vedėjas“ – stambus, gerai imitęs Ivanas... Jis lengvai susidorodavo su tvarkos pažeidėjais. Plezntsas kartą prisiartino prie langelio, dairydamasis pažįstamo virėjo, kuris retkarčiais duodavo jam košės dubenėlį. Ivanas šūktelėjo, kad anglas pasitrauktų. Tas, lyg nesuprasdamas, dairėsi toliau. Tada Ivanas griebėsi įprasto būdo – stipriai stumtelėjo Plezntą į šoną. Po to atsitiko tai, apie ką

visa zona ilgai kalbėjo su pasigėrėjimu ir nuostaba. Žaibo greičiu sekė smūgis, nuo kurio beveik dvigubai už anglą stambesnis Ivanas išsitiesė ant valgyklos grindų ir negreit pradėjo rodyti gyvybės ženklus.

Plezntsas atsidūrė BURE (sustiprintojo režimo barake), kuris 3-iajame buvo neseniai pastatytas ir talpus. Į čia iš mažesnių lagerių atgabendavo praskaltusiuosius, kartais ir „blatnuosius“. Šie anglo smūgiu ypač žavėjosi. Išmokti taip stuktelėti buvo svajonė. Plezntsas sutiko pasidalyti profesine savo patirtimi, mokė „blatnuosius“, kaip boksuotis, ir kitokių savigynos būdų. Vidury barako buvo pakabintas skudurų maišas, skirtas treniruotėms. „Blatnieji“ atiduodavo instruktoriui net dalį savo maisto, todėl Plezntsas nei jėgų, nei nuotaikos neprarado net BURE, nors ten pakliūdavo dažnai ir be priežasties, kaip ypač pavojingas, pvz., Gegužės pirmosios, Spalio revoliucijos, kitų bolševikinių švenčių išvakarėse. Anglas turėjo polinkį į poeziją. Jam ypač patiko Lermontovo „Proščaj, nemytaja Rosija, strana rabov, strana gaspod“... Šio eilėraščio motyvais sukūrė „Song of the SS (Soviet Slaves)“ – anglišką sovietinių vergų dainą.

1954-ųjų birželio 12 d. Plezntso nevarė į darbą ir liepė pasiruošti etapui. ČISe (intendantūros skyriuje) kilo sujudimas. Pats viršininkas, senas milicijos generolas, įsakė aprengti anglą geriausiais lagerio drabužiais. Nieko panašaus dar nėra buvę. Todėl ir gandas, kad veža jį laisvėn į Angliją, skambėjo įtikinamai. Plezntsas neskubėjo, stengėsi atsiveikinti su draugais. ČISO pasiuntiniai bėgiojo jam iš paskos, nes generolui vis atrodė, kad drabužiai nepakankamai geri, ir liepdavo vėl rengti kitais. Gero kai po pietų anglą išlydėjome. Už vartų jo laukė ne įprastinė „Žalioji girelė“, bet lengvoji mašina. Tai dar labiau įtikino, kad jį gabens į laisvę.

Po mėnesio Maskvos Butyrkų kalėjime Plezntsui bausmė buvo sumažinta iki faktiškai atliktos, t. y. iki 7 metų, ir nuspręsta išsiųsti anglą iš Sovietų Sąjungos. Nugabenę į Berlyną, perdavė britų okupacinės valdžios atstovams.

1977

Algimantas BACEVIČIUS

PALINKĖJIMAI BERNARDINŲ SODUI

Pritariau ir pritariu Vilniaus vadovų sprendimui sutvarkyti Bernardinų sodą. Sudėtingas restauracijos projektas jau įgyvendintas, o rezultatai dar ilgai bus aptariami įvairiais aspektais. Restauruotas sodas visu grožiu atsiskleis tik po kelerių metų, bent dvejus metus kolekcijos bus taisomos, tobulinamos, turtinamos, reikės atsodinti sunykusius ar nepriėjusius augalus.

Svarbu pabrėžti, kaip gausiai tiek miestiečiai, tiek svečiai lankosi sode – ne tik „proginis“ antplūdis oficialaus atidarymo dieną rodo, kokie reikalingi miestui tokio pobūdžio objektai. Lietuvos gamtos mylėtojai yra išprusę. Mačiau lankytojų, kurie, skaitydami augalų pavadinimus, lygino juos su nuosavomis kolekcijomis ar Vakarų Europoje matytais sodais, parkais.

Manau, nesuklysiu botanikos sodus priskirdamas gyviesiems muziejams. Toks palyginimas leidžia geriau suprasti esmę – sode, kaip ir muziejuje, kaupiamos kolekcijos, rengiamos parodos, stengiamasi įsigyti kuo daugiau išskirtinių „eksponatų“, priimamos vertingos dovanos ir pan. Vykdami į vieną ar kitą botanikos sodą, jau iš anksto žinome, ką ten pamatysime, – kokius augalus, kokių gėlių derinius, medžių alėjas...

Bernardinų sodo informaciniuose skyduose skelbiama, kad restauracijos projektas atliktas, remiantis XIX–XX a. istorine ikonografinė medžiaga. Doc. dr. Evaldas Vylius Navys savo straipsnyje „Vilniaus universiteto Botanikos sodo raida“ (*Dendrologia Lithuaniae*, 2011) nurodo, kad Lietuvos centriniame istoriniame archyve yra išlikęs 1799 m. liepos 19 d. tuometinio vadovo Stanislovo Bonifaco Jundzilo ranka rašytas inventorinis augalų sąrašas, iš viso 475 pavadinimai. Šie augalai buvo perkelti, panaikinus Botanikos sodą Pilies gatvėje. Vėliau, 1824 m., kolekcijose buvo jau 6565 pavadinimų augalai,

nemažai jų atgabenta iš aplinkinių miškų ir pievų. Po 1831 m. sukilimo prasidėjus caro valdžios represijoms, universitetas buvo uždarytas. Keičiantis sodo pavaldumui, patirta daug praradimų, kolekcijos išdraskytos.

Per dabartinę sodo rekonstrukciją šalia naujų augalų pasodinta ir trilapė ptelija, nurodyta senuosiuose sąrašuose. Ilgainiui ji galėtų sulaukti buvusių istorinių kaimynių: persinių alyvų (*Syringa x persica*), sveikalapių (*Clematis integrifolia*) ir gelsvųjų (*Clematis vitalba*) raganių, šilkmedžių. Lietuvoje nuo seno auginami šėivamedžiai – Bernardinų sodą būtų galima praturtinti juodojo šėivamedžio veislėmis (*Aurea*, *Guincho Purple*), kompaktiška, net žiemą patrauklia *Pyramidalis*. Reikia ieškoti ir naujų perspektyvių augalų, imtis eksperimentinio sodinimo. „Pasiskolinti“ yra iš ko – dabartinis Vilniaus universiteto Botanikos sodas yra sukaupęs vertingas melsvių, snapučių, pvz., puikiųjų (*Geranium x magnificum*), astilbių kolekcijas, čia nuo pavasario iki rudens džiugina plačialapė brunera (*Brunnera macrophylla*), pavasarinis poraitis (*Omphaloides verna*), termopsis (*Termopsis caroliniana*), australinė barškė (*Baptisia australis*).

Daugybė žmonių iš viso pasaulio jau kelis dešimtmečius pavasarį tradiciškai keliauja į Vašingtoną (JAV) pasigrožėti sakurų žydėjimu. Smagu, kad gėrėtis japoniškų vyšnių žiedais jau galima ir Vilniuje, Neries pakrantėje. Bernardinų sode galėtų atsirasti žiemos kvapų sodas, kuriam tiktų sausmedis (*Lonicera x purpusii* 'Winter Beauty'), kvapnūs putinas (*Viburnum farreri* 'Farrer's Pink'), žalčialunkis (*Daphne bholua* 'Jaqueline Postill'), tarpiniai hamameliai (*Hamamelis x intermedia*), brizgeniai (*Sarcococca hookeriana*, *Sarcococca confusa*) ir kiti augalai. Stipriai kvepiantys krūmai į Bernardinų sodą viliotų lankytojus net žiemą. Patrauklus visais metų laikais būna

*Dekoratyviųjų
vyšnių sodelis,
skirtas Carlo
Linnaeuso
atminimui
Herbert parke,
Dublinas*

regelio trisparnis (*Tripterygium regelii*), beje, labai vertinamas ir liaudies medicinos.

Tvarkant Bernardinų sodą, pasodinta 160 kalninių pušų. Nuo XIX a. vidurio jos naudojamos Kuršių nerijos kopų ar greitkelių šlaitams sutvirtinti. Kraštovaizdžio architektai ir privačių valdų savininkai dažnai sodina jas prie tvorų, po langais, nes smaili spygliai gina nuo išibrovėlių. Tai patvarus, specifinio pritaikymo augalas, darantis poveikį želdyno charakteriui. Rūšies aukštis Lietuvoje varijuoja nuo pažeme besidriekiančio krūmo iki (dažniausiai) 3–5 ar net 8 m aukščio medžio, plotis siekia nuo 4 iki 8 m. Jei negauna pakankamai šviesos arba neatlaiko tarpusavio konkurencijos, kalninė pušis po kelerių metų praranda taisyklingą formą ir patrauklumą, įvairiai išsiriečia, išretėja jos laja. Todėl Bernardinų sode tikslinga sodinti atitinkamas kalninės pušies ar jau paplitusių kanadinių cūgų, europinio kukmedžio veisles, kitus spygliuočius.

Rekonstrukcijos projekto autoriai sumaniai pritaikė senąsias rododendrų veisles, tokias kaip *Cunningham's White*, hibridizuotą George'o Cunninghamo 1830 m. Pasodintas ir dviskiautis ginkmedis, į Europą atvežtas apie 1727 m. Maloniai nustebino projekto autorių pasirinktas senovinis lentelių su augalo pavadinimu tvirtinimo būdas – į gruntą smeigiamas laikiklis. Tačiau tokios nuorodos yra ne prie visų augalų, jos reikalingos ir Bernardinų sode augantiems Smirnovo rododendrams (*R. smirnovii*), ir seniesiems medžiams, ir naujai pasodintiems ąžuolams, liepoms, beržams, galbūt naudojant mažesnes, prie kamieno tvirtinamas lenteles. Pavadinimus reikėtų rašyti be klaidų. Pasitaiko, kad smulkūs Vakarų Europos medelynai etiketėse nurodo netikslus, sinoniminius ar „invalidinius“ pavadinimus. Bernardinų sode kai kurių augalų pavadinimai lentelėse irgi nurodyti netiksliai. Kadangi atkurtas *botanikos* sodas, o jam kelia-

mi daug aukštesni reikalavimai, todėl visus netikslumus derėtų ištaisyti (pvz., tiek paprastųjų, tiek visų kitų alyvų pavadinimas lietuvių kalba rašomas tik daugiskaita).

Restauruodami Bryanto parką (0,9 ha) Niujorke, projekto autoriai kreipėsi į urbanistą sociologą Williamą H. Whytė'ą, kuris analizuoja miesto problemas ir viešąjį gyvenimą, prašydami patarimo, kaip išguiti vandalus, kurie laužo suolus, daužo šviestuvus, kūrena laužus, girtauja, prekiauja narkotikais ir pan. Atsakymas buvo paprastas: parkas turi tapti miestiečių traukos centru. (J. William Thomson, *The Rebirth of New York City's Bryant Park*, *Spacemaker Press*, 1997). Kai buvo sukurtas daugiafunkcinis parkas, daugelio minėtų problemų nebeliko. Sektinas pavyzdys, tačiau lankytojų srautas ir jų interesai turi būti subalansuoti taip, kad nedarytų negatyvaus poveikio Bernardinų sodo esmei, savitumui, jo želdiniams. Priemonių, skirtų didinti parkų lankomumą, esama daug ir labai įvairių, tačiau kiekvienam krašte reikia taikyti tas, kurios geriausiai atitinka jo tradicijas ir įpročius.

Analizuodami tiek istorinius sąrašus, tiek senuosius augalus, dar išlikusius Bernardinų sode, įsitikinsime, kad didžiausiai jų daliai pavadinimus suteikė švedas Carlas Linnaeus (1707–1778), augalų sistematikos ir jais paremtos medicinos pradininkas, gyvų gėlių laikrodžio išradėjas. Rusijos carienė Jekaterina šiam žymiam gamtininkui siūsdavo gėles – dailiuosius auskarėlius (*Lamprocapnos spectabile*), kurie tuo metu dar retai kur buvo auginami. Ši gėlė, kurios rausvi širdies formos žiedai laikomi meilės simboliu, puošia ir Bernardinų sodą. Linnaeus iki šiol gerbiamas tiek Europoje, tiek JAV – jam statomi paminklai, įrengiami skvereliai, veikia jo vardo draugijos, veikalai įtraukiami į mokyklinius ir universitetinius vadovėlius. Kai kuriuose meno kūriniuose (skulptūros, bareljefai) Linnaeus vaizduojamas su šiaurinės linėjos (*Linnaea borealis L.*) šakele rankoje. Savo vardą šiam žemaūgiam augalui mokslininkas suteikė pats. Šiaurinė linėja ypač mėgstama Skandinavijos ir Vidurio Europos šalyse. Kuršių nerijoje jos vardą išgarsino Rytprūsių gamtininkai. Britų salose ji, kartu su viržiais, rododendrais ir žemaūgiais spygliuočiais, yra puikus gruntą dengiantis, beje, ir vaistinis augalas. Šiaurinė linėja, įtraukta į Lietuvos Raudonąją knygą, auga šalies

botaniniuose draustiniuose, pajūryje ir net, pasak doc. Giedrės Kmitienės, Valakampių miško parke.

Prie Vilnelės vingio pagal šio švedų mokslininko sistemą sukurtas botanikos sodas buvo etaloninis XVIII a. universitetinio botanikos sodo pavyzdys. Jei Bernardinų sode atsirastų Carlo Linnaeuso atminimui skirtas akcentas (skulptūra, bareljefas ar bent atminimo lenta), tai sutvirtintų ryšį su istorine praeitimi, kurią primena ir jo pasodinta šiaurinė linėja.

Jau minėjau, kad prieš 200 metų dalį kolekcijų sudarė vietiniai krūmai, žolės ir pan. Lietuvos bankas platina proginę monetą, skirtą lietuvinei naktižiedei (*Silene lituanica*). Paradoksalu, tačiau šis patrauklus Lietuvos pievų augalas plačiau visuomenei iki šiol mažai žinomas. Bernardinų sodas galėtų būti viena iš tų vietų, kur lietuvinė naktižiedė pristatoma kolekcijose. Gal atsirastų vietos ir apyniams, ir linams, juk turime atitinkamas su jais susijusias pramonės šakas?

Atnaujintą erdvę planuojama pritaikyti miestiečių ir atvykėlių kultūriniais, edukaciniais, rekreaciniams poreikiams. Miestų parkai kitose šalyse imasi įvairių edukacinių akcijų. Viena iš jų – nemokamai platinami informaciniai leidiniai, pasakojantys apie parko želdynus. Antai Niujorko Centrinis parkas (už istorinių Vanderbilto vartų plyti 2,5 ha ploto želdynas su dekoratyvinių obelių alėjomis, gėlynais, fontanu) kas ketvirtį leidžia 4 puslapių informacinį leidinį *The Conservatory Garden Highlights*. Skaitytojai supažindinami su gėlynų schemomis, sezoniniais augalais, jų dauginimo būdais, darbais rožyne, numatomomis ekskursijomis ir paskaitomis, patariama, į kuriuos želdinius atkreipti dėmesį tam tikru metu. Pateikiama daug klasikinių botaninių grafinių piešinių.

Jau daugiau kaip 40 metų veikia Niujorko viešojo meno kompanija (*Public Art Company*), kurianti lauko galerijas, šiam tikslui naudojamos ir parkų erdvės – tai

padeda pritraukti dar daugiau lankytojų. Vilniaus dailės akademija galėtų būti puikus kaimynas/partneris, renigiantis panašius meno projektus.

Gerai sutvarkyti, visavertiškai funkcionuojantys sodai ir parkai turi didžiulį turistų traukos potencialą. Europos parkus pristatančio leidinio naujame numeryje rašoma, kad Lietuvai atstovauja Palangos botanikos parkas ir Vilniaus universiteto botanikos sodas Kairėnuose. Bernardinų sodą irgi lankys turistai, tačiau ar jis bus įtrauktas į būsimus Europos parkų katalogus, ar bus nominuojamas įvairiems įvertinimams? Ar pavyks profesionaliai išnaudoti visas unikalias jo galimybes? Daug lems miesto savivaldybės dėmesys ir sodo veiklos vadyba. Galbūt atsiras „botaninė“ kavinė, kur skanausime kulinarinio paveldo atgaivintą paprastojo ąžuolo gilių kavą? Tačiau Bernardinų sodas taps visavertis tik tada, kai imsis profesionalios edukacijos. Tai ne tik lauko stendai ar kilnojamosios gėlių parodos, bet ir paskaitos, audio/vizualinės programos įvairiomis kalbomis, pristatančios Europos dekoratyvinius augalus, Lietuvos gėlininkų kolekcijas, serbentų ar šilauogių veisles, supažindinančios su mieste gyvenančiais paukščiais, su archeologiniais šios teritorijos radiniais ir t. t.

Atlikta Bernardinų sodo rekonstrukcija yra sėkminga pradžia, neabejoju, kad susiburs profesionali miestiečių mylima komanda, nuolatos didės lojalių lankytojų srautas, o būsimieji botanikai, gamtininkai, vaistininkai, menininkai čia galės įgyti pradines žinias. ■

Vilnius. Bernardinų sodas. 2013

Audronė GIRDZIJAUSKAITĖ

MOTERIS, PRIKALTA PRIE SAVO PAČIOS NEPASITENKINIMO KRYŽIAUS

Artiomus Inozemcevas apie Moniką Mironaitę

Prieš daugel metų, 1973-iaisiais, kai Monika Mironaitė rengėsi švęsti savo šešiasdešimtmetį, o man rūpėjo išgirsti apie aktorę kuo daugiau „tikrų liudijimų“, kad parašyčiau straipsnį, žadėtą *Pergalės* žurnalui, kalbėjau su keletu jos scenos partnerių. Tie susitikimai su aktoriais, kiekvienas kitoks ir savaip įdomus, dažniausiai vyko mano namuose, susėdus prie kavos puodelio. Anuomet diktofono dar neturėjau, užsirašinėti teko ranka į bloknotą. Labiausiai man įsiminė susitikimas su Artiomu Inozemcevu. Jis tuo metu buvo labai užimtas, todėl atvažiavo vidurdienį, tarp rytinės repeticijos ir spektaklio. Išgirdusi po langu burzgiant motorą, pamačiau Artiomą, lipantį nuo motociklo. Žaibu užlėkęs į antrą aukštą su šalmu rankose, jau stovi duryse ir iškart pradeda garsiai, raiškiai kalbėti skambiu aukštu balsu, nelaukdamas jokių klausimų ar įžanginių žodžių. Sakau: „Artiomai, susimildamas, neskubėkit, aš turiu viską užsirašyti ir dar kavą atnešti!“ Jis porą minučių patylėjo, žiūrėdamas pro langą į nykoka Žirmūnų peizažą, o paskui, keisdamas intonacijas, kaip įprasta aktoriams, vėl kalbėjo be paliovos, vis vaikščiodamas, beveik neprisėdamas prie stalelio. Tai buvo didžiulis monologas, įkvėpta odė, bet kartu atviras pasakojimas, kartais nutraukiamas garsaus juoko, kai prisimindavo kokią nors šmaikščią smulkmeną. Iš Artiomio žodžių man prieš akis radosi didingas ir sykiu labai gyvas Monikos Mironaitės portretas – „mačiau“ ją vaidinančią, skambinančią pianinu, pykstančią, jaučiau niūriai įdėmų pilkų akių žvilgsnį, girdėjau nuostabų permainingą jos balsą... Pasiūliusi dar puodelį kavos, dar taurelę moldaviško konjako „Belyj aist“, padėkojau Artiomui – puikus jo pasakojimas taps jubiliejinio straipsnio pagrindu. Bet artistas, tvirtai suėmęs mano rankas, pasakė: „Tik jokia būdu niekur neminėkit mano pavardės. Jokiu būdu! Monikai tai būtų labai nemalonu.“ Ir išlėkė į teatrą.

Po astringo, karšto romano jiedu buvo jau išsiskyre, bet Monika niekada taip ir neatleido Artiomui jo vedybų, nors pati gyveno santuokoje kaip gyvenusi.

Neseniai radusi savo mašinraščius – išsiverstą Inozemcevo pasakojimą (kalbėjo rusiškai, kad galėtų laisviau reikšti mintis), pagalvojau, kad jis įdomus ir dabar, nes apie aktorius niekada nebus per daug pasakyta. Juo labiau kad tas tekstas – jų abiejų, jau išėjusių amžinybėn, dvigubas portretas.

Artiomus Inozemcevas: Rusų dramos teatre Monika Mironaitė lėmė viską – nuo repertuaro parinkimo iki spektaklių aptarimo. Jos verdiktas

dažnai atrodydavo žiaurus, negailestingas. Bet tik po daugelio metų buvo suprasta ir įvertinta, kad ji anksčiau už kitus tiek žmoguje, tiek spektaklyje įžvelgdavo

grėsmingų klaidų užuomazgas. Šiuo atžvilgiu ji turėjo šunišką uoslę ir įžvalgumą, nes numatė, nujautė tai, ko pamatyti ir pajusti žmogui ne-duota...

Jeigu mūsų teatro nebūtų valdžiusi baisi administracinė tamsuolių klika, Mironaitė būtų buvusi saugoma ir lepinama, o jos talentas – visai kitaip panaudojamas... Kai ji pasitraukė, teatras pasikeitė iš esmės, nes pasirinko visai kitokią kryptį. Aš čia nebeturiu nei ką vaidinti, nei ką pasakyti. Man jos stinga! Po to, kai Monika išėjo, teatrą užplūdo silpnos pjesės, ilgai springome banalybėmis. Romanas Viktiukas – gabus žmogus, bet jis – variagas, niekur neužsibūna. Atėjo ir išeis...

Monika atsirado pas mus labai sunkiu, sudėtingu metu (1955), kai senasis Rusų dramos teatras jau buvo miręs, o naujas, lipdomas iš retų užsienio teatrinio gyvenimo nuogirdų ir įspūdžių, dar tik drąsinosi imtis eksperimentų. Bet vis dėlto, kad ir kaip keista, būtent **absurdo teatras** įžiebė naujus norus, siekius, susijusius su gilesniu psichologizmu.

O Mironaitei iš teatro išėjus (1968), už durų atsidūrė ne tik Ibseno „Nora“, Dostojevskio „Idiotas“, bet ir visas stiprių jausmų, pakilių idėjų pasaulis.

Dažniausiai pasitaiko dvi aktorių rūšys. Vieni visada, nesvarbu, kokios būtų jų pažiūros, pasaulėjauta, skonis, beatodairiškai tiki režisieriumi, seka juo, vykdo visus nurodymus dėl vaidmens formos ir esmės. Tai šiuolaikinis aktoriaus tipas. Monika niekada nepriklausė šiai pasyvių atlikėjų grupei. Visada buvo savarankiška, o aktorinė jos prigimtis ypatinga tuo, kad sugeba visiškai apnuoginti žmogaus sielą. Scenoje jai rūpi išreikšti egzistencinę kančią, negandos nuojautą.

Šiaip normalus žmogus, ypač ne menininkas, linkęs kuo greičiau pamiršti skaudžią patirtį. O artistų emocinė atmintis ilgainiui darosi vis gilesnė. Todėl Monikai taip svarbu išryškinti netekties, praradimų paliktus randus, aišku, pirmiausia ji atsižvelgia į kie-

William Gibson. Dviese sūpuoklėse. Rež. Augustinas BALTRUŠAITIS. Gitel – Monika MIRONAITĖ, Džeris – Artiomus INOZEMCEVAS. Rusų dramos teatras, 1962

kvienos savo herojės charakterį. Monika, sakyčiau, fatališkai apsėsta kančios, šiuo atžvilgiu ji kaip aktorė yra unikali, nes įstengia niuansuotai perteikti ne tik personažo savijautą, bet ir pačią jo būtį, paženklintą sielvartu dėl netekčių, lemtingų klaidų. Tiesa, scenoje ji gali spindėti ir jaunatviška švarumu, tyrumo aura, moka būti linksma, žaisminga, tačiau tai – ne jos duona...

Būtina pasakyti keletą žodžių ir apie jos **reiklumą**. Antai kine aktoriai žino, kad yra visiškai priklausomi nuo režisieriaus, todėl paprastai nieko iš jo nereika-

lauja. Monika, kai filmavosi juostoje „Ave, vita!“, matydama, kad režisierius kelias dienas iš eilės „pametęs formą“, sėdo į mašiną ir išvažiavo. Kino studijoje taip nesielgiama! Taip atsitiko pirmą ir turbūt paskutinį kartą. Bet ši artistė nepakenčia chaltūros! Matyt, todėl Rusų dramos teatro aktorius Ivanovas rėkte rėkte, kad Monika – tikras svetimkūnis (*инородное тело*).

Ji turėjo savo mėgstamas **temas**. Visų pirma tai viską atleidžianti, pasiaukojama meilė, kurios motyvų ji rasdavo visur – poezijoje, prozoje... Apie pasiaukojamą meilę kalbama dažnai. Bet kuo ta meilė ypatinga artistei? Monikai, atrodo, svarbiausias, labiausiai jaudinantis yra tas momentas, kai sudūžta iliuzijos. Beje, mane ji vadino racionaliū aktorium (*головным актером*)...

Jos talentas pasireiškia dar ir tuo, kad vaidinti jai – **laimė!** Nemažai aktorių teatre vargsta. Daugeliui ši profesija virsta katorga. Iš tikrųjų nėra lengva nustatyti metu – 12, 18 ar 20 valandą, nesvarbu, norisi tau to, ar nesinori, eiti į sceną ir publikos akivaizdoje vaidinti jausmų kulminaciją. O ji suvokia tai kaip savo veiklos, savo gyvenimo prasmę. Ir dar: vyresnės kartos aktoriai dažnai nepriima to, ką atsineša jaunieji. Monika šiuo požiūriu nepaprastai pakanti, labai imli. Ji moka džiaugtis kitų sėkme, moka žavėtis! Nes myli teatrą. Net jeigu sako: „Aš ne artistė. Teatro nekenčiu!“ – šiuos žodžius galima suprasti labai įvairiai. Gal ji nekenčia rutinos, gal savęs, kai neįstengia kažko svarbaus jame pakeisti? Bet tai nereiškia, kad nekenčia teatro kaip tokio. Visas jėgas skirti scenai jai yra natūralus dalykas...

Dar viena nuostabi jos savybė – nepaprastas susikaupimas, susikoncentravimas, dvasinė įtaiga. Vos išeina į sceną, iškart keičiasi jos veidas, balsas, judesiai, kūnas pritvinksta jėgos. Kartą per gastroles kažkur kone „plėšinių žemėse“, beveik necivilizuotoje aplinkoje, ji prastai jautėsi, viduriavo, diegliai raižė pilvą. Maniau, vaidinti Monika negalės. Bet scenoje ji iškart pasikeitė, kuo toliau, tuo geriau atrodė, vaidino susikaupusi, įsigilinsi. Scena ją stačiai gydė.

Yra aktorių, kurie beatodairiškai pasitiki savimi. Į sceną ar į estradą jie žengia drąsiai, nebijo galimos

nesėkmės, esą gudrumu ar jausmingumu vis tiek pavergs žiūrovus. Tai dažniausiai emocionalūs aktoriai, „gamtos vaikai“, nuoširdūs ir žvalūs, turintys stiprią nervų sistemą. Tarp jų esama ir talentų, ir vidutinybių. Monika priklauso visai kitai menininkų rūšiai. Visų pirma ji – didelių ambicijų aktorė, todėl labai daug dirba ir nepajunta palengvėjimo tol, kol nesubrandina vaidmens.

Mironaitei pasisekė – vaidinti ji pradėjo 1935 m., t. y. tada, kai į teatrą atėjo naujoji lietuvių režisierių karta, ne tik norėjusi, bet ir turėjusi ką pasakyti apie savo laikmetį. Pirmieji jos vaidmenys Algirdo Jakševičiaus, Romualdo Juknevičiaus spektakliuose argi neatstojo teatro mokyklos, kurios jai neteko baigti? Pagrindinė Monikos mokykla – jos talentas. O kas yra talentas? Dabar beveik kiekvienas aktorius yra baigęs vaidybos mokyklą. Vieni iš jų daug dirba su savimi, bet kiti yra įsitikinę, kad viskas jiems jau savaime duota, ištreniruota, įkvėpta. Toks požiūris veda į profesinį aplaidumą. Monika visada žinojo, kad turi mokytis pati iš savęs. Pasikliaudama intuicija, pastabumu, ambicijomis, nebijodama juodo darbo, kiekvieną vaidmenį ji atkakliai kuria nuo pradžios iki pat pergalingos pabaigos. Didžiulis atsakomybės jausmas verčia ją kiekvienąkart smarkiai jaudintis ir giliai išgyventi.

Jos vaidmenys neišreiškia grynai nacionalinio stiliaus. Pagal savo darbo metodą ir rezultatus ji greičiau vakarietė, kuriai vienodai lengva vaidinti įvairių tautų dramos kūrinius. Nepasakyčiau, kad tuose vaidmenyse Monika ieško specifinių nacionalinių bruožų, greičiau to, kas internacionalu, bendražmogiška. Tai liudija ir jos Nora, ir Patricia Campbell. Kas kita – rusų moterys. Man regis, Mironaitei labai artimos tos aistringos, romantiškos, dvasiškai turtingos herojės. Argi tuo neįtikina Ania („Vyšnių sodas“, 1937), Liza („Bajorų gūžta“, 1956), Nastasja Filipovna („Idiotas“, 1963)? Personažai tampa jos asmenybės atspindžiu. Didžiulis skirtumas tarp subtiliai įkūnytų „savo“ vaidmenų ir kartais gana vidutiniškų „ne savo“. Tačiau Mironaitė nėra nuotaikos aktorė. Jos nuotaikos ryškiai liejasi gyvenime, per repeticijas, bet ne scenoje. Čia ji tiksliai laikosi partitūros su mažais niuansais,

subtiliais nukrypimais. Išorinį temperamentą demonstruoja retai. Jos judesys greičiau buitishkas, gal net kiek sukaustytas, itin paprastas, be efektingų gestų, be staigių posūkių. Viskas iš anksto nušlifluota, tačiau vidinės aistros, dvasinės energijos tai neužgesina. Tas ypač būdinga jos Gitel Moskai spektaklyje „Dviese sūpuoklėse“ (1962). Čia judesio tik tiek, kiek būtina. Užtat kiek šviesos, jautrumo aplinkiniams, naivumo, autoironijos! Visa pavėluota moters branda prabėga publikos akivaizdoje, visa biografija! Ir čia neišvengiamai kyla mintis apie partnerį...

Monika niekada nedarė to, ko nenori. Matyt, tai ir skiria talentingą žmogų nuo netalentingo. Jai nereikia prisiversti imtis veiklos. Ji dirba be perstojo. Jai reikia prisiverst ilsėtis, miegoti, valgyti, užsimiršti. Užvis sunkiausia – atsikratyti minčių, susijusių su kuriamu vaidmeniu ir trukdančių atsipalaiduoti. Tačiau be šitos dvasinės įtampos ji negalėtų vaidinti. Monika moka daug ką – ir piešia, ir groja, ir dainuoja. Jeigu likimas būtų lėmęs jai tapti rašytoja, ji be paliovos rašytų, jei dailininke – pieštų, tapytų... Jos žodžiais tariant, talentas – tai didžiulis noras ką nors svarbaus būtinai pasakyti kitiems. O geriausiai perteikiame tai, kas mus pačius labiausiai jaudina, kas mums iš tikrųjų rūpi. Štai, sakykim, charakteriniai Monikos vaidmenys – Aksinja („Tamsos galybė“) arba Moteris („Žmogus nuo žvaigždės“). Jie meistriški, viskas padaryta teisingai, taip, kaip reikia, tačiau šie „vaidmenys jai nėra savi“. Jautresni žiūrovai tą iškart pajunta... O „savi“ vaidmenys yra tie, apie kuriuos jau kalbėjau, kur skamba jai svarbios temos. Ir ji pati, beje, ne tik scenoje, – tai moteris, nukryžiuota ant savo pačios nepasitenkinimo kryžiaus, pažeidžiama, kartais beginklė. Tačiau tai nereiškia, kad Monika – užkietėjusi pesimistė. Ne. Būtent gilūs jausmai, emocinė įtampa, jautrumas aplinkai, dvasinė energija leidžia jai žvelgti į gyvenimą su viltimi. Giliai į nevirtį ji niekada nenugrimzta, nes nuolatos kovoja su savimi. Tai matyti ir iš vaidybos būdo – ji lengvai atsisako pirminio sumanymo, į tai, ką daro, moka pasižiūrėti tarsi iš šalies, o tada energingai imasi visko iš naujo, nuo pat pradžių... ■

Lietuvos šalies žmonių padavimai. CXVI

POLITINĖ PROVIDENCIJA

Kai prie mano būrimo salono *Dura necēssitas* tamsoje privairavo tamsūs automobiliai, iš vieno, paties tamsiausio, tuoj pat iššoko keturi kostiumuoti vyrai. Trys ėmė akylai įtariai žvalgytis, o ketvirtas, kostiumuočiausias, atidarė BMW dureles ir padėjo išlipti nušvitusiai naujajai Aukščiausiosios Aukščiausajai.

Gražus ritualas, bet prie tokių esu pripratusi, tad ėmiausi sau įprasto darbo – burti iš kavos tirščių. Tačiau viešnia įsakmiai liepė nedelsiant liautis, nes viską už visus daranti pati: „Turiu pridėti savo ranką, kad visur būtų mano aura.“ Net šiurpas nukratė nuo tokių jos žodžių – iškart supratau, kad vizitas neatsitiktinis ir geruoju nesibaigs. Sunerimo ir kiti salono gyventojai – katinui pašiorpo kailis, papūga, apsimetusi, kad yra tokia pat pataikūnė kaip koks Br Br (Bronius Brauskas), ėmė keiktis rusiškai, vorai sulindo į voratinklius, tarakonai – į plyšius. Užtat iš visų pakampių ėmė rinktis visokiausio plauko graužikai, pamaldžiai klausydamiesi pamokslu nuo kalno. Neslėpsiu – jis buvo įkvepiantis ir kvepiantis naujaisiais aromatais

„Culti by Mantas Petruškevičius“. Kulinė atvykėlė moteriškai paslaptinai, bet atvirai dėstė: „Kokia buvau, tokia esu – tikra darbininkė, dirbanti ir dirbama, laukianti ir laukiama, šaukianti ir šaukiama, norinti ir norima, neatlaidi ir neatleidžiama! Patys iškiliausios žmonės kilę iš provincijos.“

Sujaudinti klausytojai ėmė ploti, santūriai prisidėjau ir aš, suprasdama, kad išsisukti be nevertingų dovanų šįkart nepavyks. Pirmiausia aukštosios viešnios palydovui – haskių veislės Rudžiui padovanojau dujokaukę, sakoma, kad tai naujausias mados klyksmas. Paskui jai pačiai įteikiau kostiumą iš bambukų pluošto – tokius rusų kosmonautai dėvės po skafandrais. Tačiau kuklios papirkinėjimo pastangos nuėjo Rudžiui ant uodegos – bambukinius apatinius iš gamyklos „Zvezda“ jai jau seniai atvežęs apdairusis partijos dievas tėvas, sūnus ir šventoji dvasia. Ne veltui sakoma, kad artimų partinių kaip ir sutuoktinių – dvi sielos, bet viena valia! „Mano užduotis – šauti ne į kosmosą, bet į reitingų viršūnes, todėl visų jūsų, astrologų, kinologų, reitingologų, pareiga yra užtikrinti, kad procesas vyktų sklandžiai. Turite žvelgti kuo giliausiai ir kuo plačiausiai, bet pas jus čia, kaip matau, visiškai saurusevičius. Taigi keiskite profesiją, o aš nuo rytojaus konsultuosiuosi pas būrėją britę iš Devono.“

– Izdevonas! – Viktoro U. balsu karktelėjo galutinai pabalusi ir pamėlynavusi papūga, vos tik aukštoji viešnia, pasikišusi po pažastimi „Senį ir jūrą“ (yra toks politinės žvejybos drumstame vandenyje vadovėlis), užtrenkė salono duris.

Verslui galas, supratau, ir ėmiau vynioti savo meškeres. Bet ant slenksčio išdygo gelbėtojas – Algirdas II. Jam rūpėjo sužinoti, ar politinis kūnas turi šansų išlikti gyvas, jeigu yra medžiojamas dviejų amazonių. Kortos rodė, kad neturi, bet aš pakoregavau prognozę, nes dvi čia paminėtos karingos moterys medžioja visai ne jį, o viena kitą. Toks atsakymas klientui buvo prie širdies ir jis ėmė atvirai guostis dėl kitų politinių dieglių. Retoriškai klausė, kodėl taip žiauriai keičiasi ir laikai, ir papročiai – anksčiau Algirdas I su dešrų lagaminu ir keliais ugninio vandens buteliais išspręsdavo Maskvoje tiek savo, tiek visos tėvonijos reikalus. O ką turėtų daryti

jis, Algirdas II, jeigu Putinui Raudonajam visiškai užkietėjo politiniai viduriai, todėl šis nebevalgo lietuviškų dešrų, nebeberia mūsų žalmargių pieno?

Kortos šiuo klausimu poetiškai siūlė užuot drebinus kinkas, mestis į naujas rinkas, tačiau Algirdas II aimanavo, kad jau nebėra iš ko sudaryti darbo grupės, kuri imtųsi tokių paieškų. Dar labiau jis nerimavo, kad tarp koalicijos partnerių irgi vis mažiau esama draugų, taigi atitinkamai vis daugiau priešų, o šie jam už nugaros derasi su pirmąja šalies amazone, kad už visai nedidelę – Viktoro U. laisvės – kainą palaikys JĄ per būsimus prezidento rinkimus. Argi nusipelniau tokios išdavystės? – klausė premjeras, sušildęs užantyje gyvatę.

Nesukite sau galvos dėl smulkmenų, – patariau, – nei skrajojantis Rolandas, nei aukštai kilęs, žemai tūpęs Viktoras iš principo negali nieko išduoti, nes niekam nebuvo, nėra ir nebus ištikimi. O rietynių ir pjautynių išvengti bet koku atveju nepavyks, nes tai pasaulinė politinė bei lytinė praktika. Antai italus lytinės orientacijos atžvilgiu supriešino net makaronai!

„Niekada nekursime reklamos su gėjų šeima“, – pareiškė makaronų imperijos bosas ir užsitraukė baisingiausia šios didžios mažumos neapykantą. Svajonių humoristas Juozas jau išvyko į Italiją, kur padės malšinti skandalą, nes turi paprastą aistrų gesinimo būdą – esą kiekvienas gėjus, jeigu sutiktų tikrą vyrą, o šis anam kasdien karštų kailį, orientacija iškart pasikeistų savaime.

Štai kaip lengva spręsti globalines problemas! Dar originaliau vieną iš tokių, tiesa, susijusių ne su lyties, o su turizmo industrija, sprendžia leidinio „Vilnius in your Pocket“ autoriai. Pasak jų, Lietuva – tai tik „truputėlį kitokia Rusija“. Oranžiniais Zuoko dviračiais čia važinėja krokodilai Genos, negaudomi siautėja nusikaltėliai narkomanai. Žodžiu, kanibalo Lekterio jaunystės šalis ir miestas puikiai pateisina savo vardą – realybė bent jau šįsyk visiškai atitinka reklamą.

Šen, aštrių pojūčių mėgėjai – čia jus apgaus, apvogės, primuš ir kitaip pamalonins aštriadančiai lietuviai! ■

Tiesiai iš politinės medžioklės plotų
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2013. 10 (586)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3. 01125 Vilnius. Lithuania

E-mail: kulturosbarai@takas.lt

SUMMARIES

Rasa RADZEVIČIŪTĖ. *Ready for Tomorrow?* Some Insights from the Conference on the Future of European Culture. Scenarios of Future: Culture's Response to the Challenges of Social and Economic Development of EU – this was the title of conference held in Vilnius on the occasion of chairing the Council of Europe. It is not a contingency that the word „future“ was used: as far as new financial period of 2014-2020 is approaching there is a need to revise cultural policy especially having in mind economical situation and money of structural funds (page 2).

Giedrius SUBAČIUS. *The Greatness of Language Mistakes.* Language inspectors have a hard job. They need to learn and repeat to themselves the List of the Great Mistakes to not forget its items. Those who compiled the List intended to inhibit usage of the mistakes, but it is precisely these mistakes that are being studied today. In a certain sense the List became means of falsifying history of Lithuania – for future generations it will suggest that we spoke another language than we did, since the absolute majority of printed texts were corrected accordingly. Thus it looks like this List is the biggest mistake of linguists (page 4).

Liudvika POČIŪNIENĖ. *About Manipulations and Self-defence.* The basis of human dignity is free will and not only because of Christian tradition, though it would be just to conclude that potential of this tradition remains very suggestive especially these days. Free will is one of the basic concepts of legal theory and practice when we speak about the rights of individual and citizen and functions of state institutions, democracy's superiority over authoritarian regimes that try to subjugate human free will by force. Nobody opposes these truths yet something is rotten behind the façade of democracy (page 11).

Astrida PETRAITYTĖ. *The Hierarchy of Heroism.* Someone has said that it is not a shame to be a coward but one should be ashamed if one does not give priority to courage. ... It might be applied not only to most extreme versions of courage versus cowardice but also stages that are in between (page 17).

Ramunė BALEVIČIŪTĖ. *Theater-Audience-Criticism.* Polemical notes. What makes an audience? Can we speak about the audience or different audiences? What makes critics to judge about the response of audiences? It seems that future theater studies should challenge themselves in order to develop methods that would allow not only to reflect on how theatre talks to audience but also what the audience replies (page 18).

Audronis LIUGA. *The Table of Job.* About the play *The Book of Job* staged by Eimuntas Nekrošius in Teatro Olimpico at Vicenza. One could say that Nekrošius' play reminds moralite but there is no final moral at the end. Human being can not sustain wisdom he or she attained in his or her life. He or she can only fight for it making a difficult search of faith (page 22).

Vlada KALPOKAITĖ. *Without a Right to Tragedy.* About the first night of "Our Class" staged by director Yana Ross in Lithuanian National Drama Theater (page 25).

Kęstutis ŠAPOKA. *Eye for an Eye, Tooth for Tooth.* About the exhibition of Mindaugas Navakas *Three Things* (page 29).

Tamara SKRIPKO. *Artist Who Changed the Understanding of the Possibilities of Contemporary Art.* It is symbolic that an important artistic even – the exhibition

of Ivan Marchuk coincided with another important political event: the meeting between the heads of Ukraine and EU. Artist who is well known in Europe and international art circles is contributing to diplomacy as a common ordinary persona supporting Ukraine's wish to become member of EU (page 32).

We Take Us Everywhere We Go. Gedmintė Samsonaitė interviews Ivan Marchuk (page 34).

Vita MOZŪRAITĖ. *The Mission of Aura' 23 is to Destroy Stereotypes.* But where they destroyed? Kaunas theater of dance Aura this year decided to present an exotic platform – contemporary African dance. (page 36).

Zita ČEPAITĖ. *London – a Right Place for Lithuanian Design.* The idea to introduce Lithuanian design during London Design Festival when all designers are losing their heads is a timely idea. Of course there is a danger that one can get lost in the sea made of some three hundred events of the week. But it has to be like that in London – so one has to be brave in order to step into this megalopolis (page 42).

Romualdas LANKAUSKAS. *Sad Nida.* Writer's essay (page 46).

Eugenijus IGNATAVIČIUS. *Roe.* Documentary drama (page 49).

Vita GRUODYTĖ. *National music vs musical nationalism: a breach in soviet ideology.* One of the main goals of the Soviet ideology of post-war USSR (Russia and occupied countries) was to achieve a certain uniformity of culture, to standardize future artistic expressions, creating a highly politicized art in which cultural differences were blurred. The domain of music was suffering a severe pressure from leaders, who feared they were unable to control free expression, - expression which might exceed the limits of the cultural ideological model that they sought to establish. In other words, there was a fear of modern and independent writing which would not concern itself with reflecting the artificial reality imposed by force. Also, in the list of compositional tools approved by the regime were first of all those tested by time, which provided rules clear and understandable by all, and allowed possible censorship: namely, classical music and popular music styles. On the contrary, although classical music reflected a universal aspect, forms of popular music issued from local folklore were all very different, and most were not always "simple" and "accessible to all", as Soviet ideologists thought (page 64).

Virgilijus ČEPAITIS. *Blocking Independence.* From the notes of former parliament member about the first days of re-established independence (page 70).

Valdemaras KLUMBYS. *One of the Uncaptives.* A very subjective portrait of Kęstutis Jokubynas. What were the dissidents and the people who resisted the Soviet regime like? The author introduces one of them – Kęstutis Jokubynas who finds strange when being asked why he joined the activities that meant new term of prison. Because he can provide no rational explanation. He says simply he and his fellows could not act in a different way. Soviet freedom meant nothing to a person who needed just freedom (page 80).

Kęstutis JOKUBYNAS. *From the Cycle "The Uncaptive Ones"* (page 82).

Algimantas BACEVIČIUS. *Homage to Bernardinai Garden.* I support the decision of municipal authorities to reconstruct Bernardinai garden. A complicated project of restoration was implemented and the results will be discussed from various aspects. The true beauty of the garden will only be experienced in a few years as at least two years the present collections will be perfected and some plants have to be replanted anew (page 87).

Audronė GIRDZIJAUSKAITĖ. *Woman on the Gross of Her Own Lack of Trust in Herself.* Artiom Inozemcev about Monika Mironaitė. Actor's reminiscences (page 90).

Krescencija ŠURKUTĖ. *Political providence.* Ironical essay on Lithuania's cultural and political life (page 93).

**Some Kultūros barai articles
and translations in eurozine
(www.eurozine.com):**

Giedrius Subacius

The death of a language (En) (Lt)

It is often said that every two weeks a language dies. But the statement belies a complex reality, in which languages are transformed, replaced or simply vanish along with their users. Giedrius Subacius on the fate of the Lithuanian language, among others. [more]

Nicholas BRADBURY, Almantas SAMALAVIČIUS

The freedom of the fox in the chicken run (En) (Lt)

A conversation with novelist Nicholas Bradbury
Nicholas Bradbury made his literary debut this year with the novel „Market Farm“, a reworking of George Orwell’s „Animal Farm“ for the free market era. He talks here about influences for his satirical take on the current financial crisis and potential grounds for hope for the future.

Almantas SAMALAVIČIUS, Immanuel WALLERSTEIN

New world-system? (En) (Lt)

A conversation with Immanuel Wallerstein
At some point, there is a tilt; there always is. Then we shall settle down into our new historical system. Wallerstein foresees one of two possibilities: more hierarchy, exploitation and polarization; or a system that has never yet existed, based on relative democracy and relative equality.

Béla NÓVÉ

The Orphans of '56 (En)

Hungarian child refugees and their stories
Of the 200,000 Hungarian refugees who fled Hungary following the Soviet invasion in 1956, close to 20,000 were “unaccompanied minors”. Shortly after the fifty-sixth anniversary of the Hungarian Revolution, historian and former dissident Béla Nóvé traces their life stories.

Molly Scott CATO, Almantas SAMALAVIČIUS

Flourishing within limits (En)

A conversation with green economist Molly Scott Cato.
Green economist Molly Scott Cato acknowledges the extraordinary advances that economic growth has brought. However, she insists that only by learning to flourish within limits can we hope to regain our sense of the good life.

Joshua FARLEY, Almantas SAMALAVIČIUS

Against growth (En) (Lt)

A conversation with economist Joshua Farley
Given the relation between economic production and ecological degradation, Joshua Farley is convinced that economic growth must stop. It is just a question of when. And whether cooperation will displace competition as the dominant concept in the economic paradigm.

Norman LILLEGARD, Almantas SAMALAVIČIUS

Ideology or truth? (En) (Lt)

A conversation with Norman Lillegard
In a wide-ranging discussion, Almantas Samalavicius and the philosopher Norman Lillegard consider the dangers of relativism, the crisis of education, pleonexia and the economic crisis, and whether literature should provide moral instruction.

Mark ANIELSKI, Almantas SAMALAVIČIUS

The pursuit of happiness (En) (Lt)

A conversation with economist Mark Anielski
The global debt crisis is encouraging economists and others to explore alternative ways of measuring national wealth. In conversation with Almantas Samalavicius, Mark Anielski discusses the possibility of an economic system based on wellbeing rather than unlimited growth.

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

SRTR fondas įsipareigoja Kultūros barų 2013 m. projektui „Savitumo estetika: veidai ir kaukės“ suteikti 270 000 litų finansinę paramą.

**Rūpesčiai ir lūkesčiai; Kūryba ir kūrėjai; Praeities dabartis;
Laikai ir žmonės; Retrospektyva**

Projektas Aukštosios kultūros impulsai mokykloms AKIM finansuojamas Europos socialinio fondo pagal Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programos 2 prioriteto „Mokymasis visą gyvenimą“ priemonę VP1-2.2-ŠMM-10-V „Neformaliojo švietimo paslaugų plėtra“.

www.eurozine.com

Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką
Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais
Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešoji erdvė
Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliam bendravimui ir diskusijoms.

Geriausi straipsniai iš visos Europos

EUROZINE

Spaudė akcinė bendrovė Spauda, www.spauda.com

Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius

Tiražas 3200 egz.

Kaina – 4,99 Lt

Ernestas ZACHAREVIČIUS. Mažų žmonių dideli žaidimai
Piešinys ant buvusio kino teatro „Lietuva“ fasado. 2013

Vandalų „patobulintas“ piešinys ar netalelingųjų kerštas
talentingam savo kolegai?

Mindaugas NAVAKAS. Kablys. 1994
Geležinkelinių kultūros rūmų fasadas

Vandalų „patobulintas“ skulptoriaus „Kablys“

Kas su kuo kovoja viešosiose miesto erdvėse?

„Grafičiai išreiškia daug skirtingų aspiracijų – nuo grynai estetinių (su šios srities „žvaigždėmis“), iki tam tikrų „anoniminių“ subkultūrų, tarp jų ir nusikalstamų. Ko gero, Mindaugo Navako „Kablio“ apipaišymo atvejis kaip tik iliustruoja, kad grafičių autoriams trūksta estetinių ir/ar pilietinių intencijų“, – svarsto Kęstutis Šapoka straipsnyje „Akis už akį, dantis už dantį“. Skaitykite p. 29

Kaina – 4,99 Lt
KULTŪROS BARAI 2013. Nr. 10 (586), (1–96)
Indeksas 5031

ISSN 0134-3106

